

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI**

ANAYASALARDA SİYASAL İDEOLOJİLER

Rıdvan Remzi ÇABUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Faruk BİLİR**

Konya - 2015

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı	Rıdvan Remzi Çabuk
Numarası	084234001008
Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku / Kamu Hukuku
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı	Anayasalarda Siyasal İdeolojiler

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rıdvan Remzi Çabuk		
	Numarası	084234001008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku / Kamu Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Faruk BİLİR		
Tezin Adı		Anayasalarda Siyasal İdeolojiler		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Anayasalarda Siyasal İdeolojiler başlıklı bu çalışma 11/09/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Faruk BİLİR	Danışman	
Prof Dr. Recep AKCAN	Üye	
Yrd. Doç. Dr. Halid ÖZKAN	Üye	

ÖNSÖZ

Tezin hazırlanması aşamasında bana desteklerini esirgemeyen aileme ve meslektaşlarıma teşekkürü borç bilir, gönülden şükranlarımı sunarım.

Ayrıca tez aşamasında yardımcı olan ve çalışmamı yüksek lisans tezi olarak kabule değer gören danışmanın Prof. Dr. Faruk Bilir'e ve sayın jüri üyeleri Prof. Dr. Recep Akcan ile Yrd. Doç. Dr. Halid Özkan'a teşekkür ederim.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rıdvan Remzi ÇABUK	
	Numarası	084234001008	
	Ana Bilim Dalı	Kamu Hukuku	
	Bilim Dalı	Kamu Hukuku	
	Danışmanı	Prof. Dr. Faruk BİLİR	
	Programı	Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
Tezin Adı		Anayasalarda Siyasal İdeolojiler	

ÖZET

Çalışmamda anayasa ve siyasal ideolojiler arasındaki etkileşimi ve anayasalarda yer alan ideolojik hükümleri inceledim.

Tezin ilk bölümünde anayasa kavramı, anayasacılık hareketi, anayasaların tarihi, anayasaların yapım sebepleri, anayasa sınıflandırmaları, anayasaların içerikleri ve anayasalarla siyasal ideolojilerin ilişkileri üzerine çalıştım.

İkinci bölümde genel olarak ideoloji kavramını, liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm, milliyetçilik, faşizm ve nasyonal sosyalizmin tarihini, ilkelerini ve uygulamalarını inceledim.

İkinci bölümde ayrıca, siyasal ideolojilerin ilkelerinin anayasaları nasıl etkilediğini ve siyasal ideolojilerin farklı anayasalarda nasıl düzenlenildiklerini de araştırdım.

Çalışma sonucunda, birçok ülke anayasasının ideolojik hükümler içerdiğini tespit ettik. Bir grup anayasasının sosyalist ilkeler doğrultusunda; başka bir grup anayasasının da genel olarak klasik liberalizm, sosyal liberalizm, muhafazakârlık ideolojilerinin değerleri referans alınarak hazırlandığını belirledik. Anayasal normların milliyetçilik ideolojisinden pek etkilemediğini, faşist veya nasyonal sosyalist ilkelere hizmet eden maddelerin anayasalarda bulunmadığını saptadık.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Siyasal İdeoloji, Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rıdvan Remzi ÇABUK		
	Numarası	084234001008		
	Ana Bilim Dalı	Kamu Hukuku		
	Bilim Dalı	Kamu Hukuku		
	Danışmanı	Prof. Dr. Faruk BİLİR		
	Programı	Yüksek Lisans	☒	Doktora
Tezin İngilizce Adı		Political Ideologies In Constitutions		

ABSTRACT

In this study, I examined the interaction between constitutional and political ideologies and ideological provisions in constitutions.

In the first part of thesis, I studied on constitution concept, constitutionalism movement, and constitution history of the world, constitution history of Turkey, reasons and methods of establishing constitution, classifications of constitution, contents of constitution and relations of political ideologies in constitutions.

As general, I examined ideology concept and history, principal and implementation of liberalism, conservatism, socialism, nationalism, fascism and National Socialism in the second part.

Moreover, in the second part I researched how principles of political ideologies have affected constitutions and how political ideologies have been embodied in different constitutions.

As a result of the study, we determined that many country's constitutions involve ideological provisions. We designated that a group of constitution were made up in accordance with socialist principles; and another group constitution were made up by basing values of classical liberalism, social liberalism, conservatism ideologies in general. We confirmed that constitutional norms have not been affected by ideologies of nationalism most; and items that depend on principles of fascism or National Socialism do not exist in constitutions.

Key words: Constitution, Political Ideology, Comparative Constitutional Law

İÇİNDEKİLER

<i>BİLİMSEL ETİK SAYFASI</i>	<i>ii</i>
<i>YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU</i>	<i>iii</i>
<i>ÖNSÖZ</i>	<i>iv</i>
<i>ÖZET</i>	<i>v</i>
<i>ABSTRACT</i>	<i>vi</i>
<i>İÇİNDEKİLER</i>	<i>vii</i>
<i>KISALTMALAR</i>	<i>ix</i>
<i>GİRİŞ</i>	<i>1</i>
<i>BİRİNCİ BÖLÜM</i>	<i>4</i>
<i>ANAYASALARIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ</i>	<i>4</i>
<i>I- ANAYASA KAVRAMI</i>	<i>4</i>
<i>II- ANAYASACILIK HAREKETİ ve DÜNYA ANAYASA TARİHİ</i>	<i>5</i>
<i>III- TÜRK ANAYASA TARİHİ</i>	<i>8</i>
<i>IV- ANAYASALARIN YAPIM SEBEPLERİ VE YÖNTEMLERİ</i>	<i>10</i>
A. Anayasaların Yapım Sebepleri.....	<i>10</i>
B. Anayasaların Yapım Yöntemleri.....	<i>12</i>
<i>V- ANAYASA SINIFLANDIRMALARI</i>	<i>13</i>
A. Teamüli Anayasa – Yazılı Anayasa.....	<i>13</i>
B. Katı Anayasa – Yumuşak Anayasa	<i>14</i>
C. Çerçeve Anayasa – Düzenleyici Anayasa.....	<i>15</i>
Ç. Güvenceli Anayasa – İtibari Anayasa – Kamuflaj Anayasa.....	<i>15</i>
D. Diğer Sınıflandırmalar	<i>16</i>
<i>VI- ANAYASALARIN İÇERİĞİ</i>	<i>17</i>
<i>VII- ANAYASALAR ve SİYASAL İDEOLOJİLER ARASINDAKİ İLİŞKİ</i>	<i>19</i>
<i>İKİNCİ BÖLÜM</i>	<i>21</i>
<i>SİYASAL İDEOLOJİLERİN ANAYASALARA ETKİLERİ VE DÜNYA ANAYASALARINDA SİYASAL İDEOLOJİLER</i>	<i>21</i>
<i>I- İDEOLOJİ KAVRAMI</i>	<i>21</i>
<i>II- LİBERALİZM</i>	<i>24</i>
A. Kavram ve İdeoloji Olarak Doğuşu.....	<i>24</i>
B. Klasik Liberalizm.....	<i>26</i>
1. İlkeleri	<i>27</i>
2. Klasik Liberalizmin Anayasalara Etkisi	<i>37</i>

3. Dünya Anayasalarında Klasik Liberalizm	42
C. Sosyal Liberalizm.....	54
1. İlkeleri	55
2. Sosyal Liberalizmin Anayasalara Etkisi	57
3. Dünya Anayasalarında Sosyal Liberalizm.....	60
Ç. Neoliberalizm.....	68
1. İlkeleri	68
2. Neoliberalizmin Anayasalara Etkisi.....	69
III- MUHAFAZAKÂRLIK.....	70
A. Kavram ve İdeoloji Olarak Doğuşu.....	70
B. Klasik Muhafazakârlık	71
1. İlkeleri	71
2. Klasik Muhafazakârlığın Anayasalara Etkisi	75
3. Dünya Anayasalarında Klasik Muhafazakârlık.....	80
C. Muhafazakâr Yeni Sağ	90
1. İlkeleri	90
2. Muhafazakâr Yeni Sağın Anayasalara Etkisi.....	91
IV- SOSYALİZM.....	92
A. Kavram ve İdeoloji Olarak Doğuşu.....	92
B. Ütopik Sosyalizm	93
1. İlkeleri	93
2. Ütopik Sosyalizmin Anayasalara Etkisi	93
C. Marksizm.....	94
1. İlkeleri	95
2. Marksizmin Anayasalara Etkisi	101
3. Dünya Anayasalarında Marksizm	105
V- MİLLİYETÇİLİK.....	109
A. Kavram ve İdeoloji Olarak Doğuşu.....	109
B. Milliyetçilik İdeolojisi	110
1. İlkeleri	110
2. Türleri.....	112
3. Milliyetçiliğin Anayasalara Etkisi.....	114
4. Dünya Anayasalarında Milliyetçilik.....	115
VI- FAŞİZM ve NASYONAL SOSYALİZM.....	119
A. Kavram ve İdeoloji Olarak Doğuşu.....	119
B. Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm İdeolojileri	120
1. İlkeleri	120
2. Faşizm	122
3. Nasyonal Sosyalizm	123
4. Faşizm ve Nasyonal Sosyalizmin Anayasalara Etkisi	124
5. Dünya Anayasalarında Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm	125
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA	133

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a. g. e.	: adı geçen eser
bkz.	: bakınız
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
m.	: madde
s.	: sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T. C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

GİRİŞ

Medeniyet üzerine yazdıkları ile sosyal bilimciler arasında önemli bir noktada bulunan İbn Haldun, toplu halde yaşamının beslenme ve savunma gibi ihtiyaçlar karşısında zaruri olduğunu, insanların bir araya gelmesi ile umranın (medeniyetin) oluştuğunu, sonrasında bu topluluğu koruyacak bir güç olarak, doğal bir süreç içerisinde devletin doğduğunu belirtmiştir¹.

Çalışmamızda, hayatımıza ilişkin önemli bir kurum olan devlet ile yakından ilişkili iki kavramın, anayasa ve siyasal ideolojilerin, birbiriye ilişkisi, başka deyişle anayasaların siyasal ideolojik referans içerip içermediği, ideolojik hükümler bulunuyor ise bu hükümlerin niteliği ve kapsamı incelenmiştir.

Tezde amacımız, hukuki metinler olarak anayasaları inceleyerek, anayasal normlarla siyasal ideolojiler arasında bağ olup olmadığını tespit etmektir. Bu nedenle tezimizde, anayasaların bütünündeki hâkim siyasal ideolojiyi tespit etmeyi değil, farklı zamanda, farklı coğrafyalarda düzenlenilen anayasaların, içerdiği hükümler bazında ideolojilerle ilişkisini araştırmaya yöneldik.

Tezimizde, anayasacılık düşüncesinin etkisi ile doğan anayasalar ile siyasal ideolojiler arasındaki ilişki, incelememizin konusudur. Buna göre aslen, 18. yüzyıl ve sonrasında yazılan anayasalar tezimiz kapsamında incelenmiş, önceki tarihlerde hazırlanılan ve anayasal belge olduğu ifade edilen metinler tezimiz dışında bırakılmıştır.

İlk bölümde, anayasaların kavramsal çerçevesi üzerine çalışılmıştır. Anayasa kavramı, anayasacılık düşüncesi ve bu düşünce ışığında oluşan dünya anayasa tarihi ile Türk anayasa tarihi incelenmiştir. İlk bölümün diğer alt başlıklarında anayasaların yapım süreçleri ve yapım yöntemleri, anayasa hukukundaki anayasa sınıflandırmaları ve anayasaların içerikleri irdelenmiştir.

¹ İBN HALDUN. (2012). Mukaddime. İstanbul: Dergah Yayınları. Çeviri: Süleyman Uludağ. Cilt:1, s. 213-215, 355.

İkinci bölümde genel itibari ile ideoloji kavramı değerlendirildikten sonra, sırası ile liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm, milliyetçilik, faşizm ve nasyonal sosyalizm ideolojileri incelenmiştir. Her bir siyasal ideolojiye ilişkin başlıkta, ideolojilerin anayasalar üzerindeki etkisini anlayabilmek için, öncelikle siyasal ideolojilerin ortaya çıkış sürecini, var olduğu koşullar hakkındaki değerlendirmelerini, ilkelerini, hedeflerini, yöntemlerini ve uygulamalarını inceleyerek; her siyasal ideoloji hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

İkinci bölümde, siyasal ideolojilere ilişkin her bir başlıkta ayrıca, anayasalarla siyasal ideolojiler arasındaki etkileşim değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ideolojilerin unsurları hukuki açıdan ele alınarak, ideolojilerin anayasalardaki hükümlere ne şekilde kaynaklık ettikleri incelenmiştir.

İkinci bölümde, son olarak farklı bölgede bulunan ve farklı sistemin uygulandığı ülkelerin anayasaları incelenerek, siyasal ideolojilerin bu anayasaları nasıl etkilediği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anarşizm, feminizm, dini köktencilik, çevrecilik gibi ideolojilerin anayasaları neredeyse hiç etkilememeleri ve tezimizin kapsamı dışında bulunmaları nedeniyle, bu ideolojilere tezimizde değinilmemiştir.

Anayasal hükümlerin ya da dayandığı ilkelerin, hangi ideoloji tarafından önerildiği veya hangi ideolojinin değerleri ışığında hazırlandığı ölçütü, tezimizde esas alınan kriterdir. Başka bir deyişle, anayasada yer alan hükümlerin dayandığı ilkeler, hangi ideolojinin değerlerine, uygulamalarına hizmet ediyorsa ya da hangi ideoloji tarafından önerilmiş ise ilgili hükmü, o ideolojinin değeri olarak nitelendireceğiz.

İnsanlara hayata dair bakış açısı veren, yaşama amacı sunan, devlet kurup, devlet yıkan, medeniyet tarihinde bazen yıkıcı, bazen yapıcı sonuçlar doğuran siyasal ideolojilerin her birisi başlı başına bir inceleme konusudur. İdeolojiler üzerine yazılan eserlerin birçoğunda, siyasal ideolojilerin ilkeleri aktarılmış; fakat siyasal ideolojilerin hukuki metinlere, bilhassa anayasalara nasıl katkı sağladığı incelenmemiştir. Anayasa hukukunda da anayasaların tarihi ve içeriği incelenirken,

siyasal ideolojilerin anayasa tarihine etkisi, anayasal normların hangi ideolojik değerler referans alınarak hazırlandığı pek tartışılmaz. Biz de tezimizde çalışmamızın kapsamı ile sınırlı olarak, bu konudaki boşluğu gidermeyi, siyasal ideolojilerle anayasalar arasında gözden kaçırılan ilişkinin derecesini tespit etmeyi amaçladık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAYASALARIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

I- ANAYASA KAVRAMI

Esen, anayasanın işlevini anlatmak için, yavrunun annesi ile can bulması gibi insan topluluklarının da bir yerde belirli bir yapıya kavuşması ile vücut bularak kuruluş içerisine gireceğini, kuruluşun da hukuki yönden anayasa aracılığı ile sağlanacağını belirtir².

Anayasa, üzerinde uzlaşma sağlanmış bir kavram değildir. *Teziç*'e göre anayasa, devletin kuruluşunu, ana yapısını, iktidar ile iktidar karşısında bireylerin hukuki konumlarını belirleyen belgedir³. *Erdoğan* anayasanın, üstün hukuk gücüne sahip normlar bütünü, bir ülkede belirli bir zaman dilimindeki fiili devlet sistemi, devletin sınırlanması olmak üzere üç anlamı kapsadığını nakleder⁴.

Daha kapsamlı bir tanımında *Erdoğan* anayasanın, devletin kuruluşunu, teşkilatını, işlevlerini, organlarını, organları arasındaki ilişkilerini, idare tarzını, devlet ile birey arasındaki ilişkileri, bireylerin hak ve hürriyetlerini düzenleyip güvence altına alan, diğer hukuk normlarının üzerinde herkes için bağlayıcı temel hukuk kuralları bütünü olduğunu belirtmiştir⁵.

Bir başka görüşte de anayasaların, kurumlar ve kurallar vasıtası ile iktidarı düzenleyen, sınırlayan ve yasaya bağlayan, temel hak ve hürriyetleri koruyan, sosyal ve ekonomik hayatı, siyasi süreci etkileyen, tüm hukuk sistemine geçerlilik veren normlar bütünü olduğu ifade edilmektedir⁶.

Atar, devletin yapısı, vasfı, organlar arasındaki ilişkiler ile temel hak hürriyetleri düzenleyen kurallar bütününe maddi anlamda anayasa; kuralların

² ESEN, Bülent Nuri. (1970). Anayasa Hukuku Genel Esaslar. Ankara: Ayyıldız Matbaası. s. 12, 13.

³ TEZİÇ, Erdoğan. (2006). Anayasa Hukuku. İstanbul: Beta Basımevi. s. 8.

⁴ ERDOĞAN, Mustafa. (2013). Anayasal Demokrasi. Ankara: Siyasal Kitabevi. s. 3.

⁵ ERDİNÇ, Tahsin. (2010). İnsan Odaklı Devlet ve Özgürlük Öncelikli Anayasa. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık. s. 249.

⁶ TUNÇ, Hasan, BİLİR, Faruk ve YAVUZ, Bülent. (2012). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Berikan Yayınevi. s. 4.

niteliğine bakılmaksızın sıradan yasalardan farklı şekil ve usullerde oluşturulan kurallar bütünüdür. Anayasa olduğunu belirtmiştir⁷.

Anayasaların, var olduğu toplumca benimsenen temel normu aksettirme⁸, siyasi iktidarı tertip etme ve iktidarı sınırlayarak fertlerin haklarını, hürriyetlerini koruma olmak üzere üç işlevi olduğu ifade edilebilir⁹. *Erdinç* de anayasaların devletin kuruluş ve işleyişini düzenleme, iktidarı sınırlama, insan hakları ile özgürlüklerini tanıma ve koruma işlevlerinin olduğunu belirtmiştir¹⁰.

Bugün anayasalar, siyasi sistemlere meşruiyet sağlamak, “anayasa sahibi olma” etiketi ile devletlere saygınlık kazandırmak, kimi uluslar için ise hedefler manifestosu olmak gibi vasıfları yerine getirmektedir¹¹.

II- ANAYASACILIK HAREKETİ ve DÜNYA ANAYASA TARİHİ

Kökeni antik çağ ve sonrasındaki zaman içerisinde gelişen kurum ve düşüncelere dayansa da anayasalar, iktidarın kapsamının belirlenerek sınırlanması, bireylerin hak ve hürriyetlerinin alenileştirilerek kalıcılığının tesisi için yazılı hale getirilmiş, tarih sahnesinde 18. yüzyılda boy göstermiştir¹².

Tarihsel sürece baktığımızda anayasacılık hareketinin yaygınlaşarak anayasaların var olmaya başladığı dönemin, ideolojilerin ortaya çıktığı zamana paralellik gösterdiği görülmektedir. Devlet mekanizmasının sınırlandırılarak, devlet karşısında bireyin korunması düşüncesi anayasacılık hareketinin temel dayanağıdır. Bu sebeple anayasacılık hareketi, insan odaklıdır¹³.

⁷ ATAR, Yavuz. (2011). Türk Anayasa Hukuku. Konya: Mimoza Yayınları. s. 4.

⁸ GÜRİZ, Adnan. (2003). Hukuk Başlangıcı. Ankara: Siyasal Kitabevi. s. 236.

⁹ GÖNENÇ, Levent. (2011). Anayasayı Nereden Tartışmaya Başlamalı? Anayasa Tartışmalarında Anayasa Mühendisliğinin Önemi. s.1.

http://www.tepav.org.tr/upload/files/1302596530-6.Anayasayi_Tartismaya_Nereden_Baslamali.pdf

Erişim Tarihi: 29.01.2014.

¹⁰ ERDİNÇ, s. 256.

¹¹ ERDOĞAN (2013), s. 71.

¹² GÖKTAŞ, Muhammet. (2009). Türkiye’de Siyasal Kültür ve Anayasa Yapım Sürecine Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar. s.19,20 ve ERDOĞAN (2013). s. 8.

¹³ BİLİR, Faruk (2012). Anayasada Başlangıç Bölümü ve İdeoloji. *T.C. İstanbul Üniversitesi Yeni Anayasa Raporu*. s. 182.

Anayasacılık hareketi, tarihi süreci içerisinde doğal hukuk öğretisi, sosyal sözleşme teorisi, kuvvetler ayrılığı ilkesi ile şekillenmiş olup devlet iktidarının farklı birimler arasında paylaşılmasını, temel hakların korunmasını ve iktidarın belirli kurallara bağlanarak bu mekanizmaların mahkemelerce güvence altına alınmasını içermektedir¹⁴.

Bir başka görüşte ise anayasacılığın, 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan, devlet iktidarına sınırlama getirilmesini ve yurttaşların temel hak ve hürriyetlerinin korunmasını hedefleyen, yasalara göre üstün konumda bulunan ve daha zor değiştirilen üst hukuk normu yapma arzusu taşıyan akım olduğu ifade edilmiştir¹⁵. Başka bir deyişle anayasacılığın temel hareket noktası, anayasa adı verilen belgelerde devlet iktidarını düzenleyerek devletin gücünü pekiştirmek değil, iktidarın sınırlandırılarak bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır¹⁶. Buna göre ancak bireyin hak ve özgürlüklerinin devlete karşı korunduğu garantist anayasalar, anayasacılık hareketine hizmet etmekte; devleti koruyan ve devlet odaklı anayasalar ise anayasacılık düşüncesi ile çelişmektedir¹⁷.

Hamidullah, yazılı olmasa da ilk kurulandan bu yana tüm devletlerin esasen anayasaya sahip olduğunu iddia etmiş ve anayasal belge olarak nitelendirilebilecek en eski metnin, Hz. Musa'dan sonraki dönemlerde İsrailoğullarına kral tayini ile ilgili olduğunu belirtir¹⁸. *Teziç* ise, tarih boyunca yetkinin tek elde toplandığı durumlar dışında, tüm devletlerin anayasalarının bulunduğunu ifade etmiştir¹⁹.

Esen, on ikinci yüz yılda San Marino Cumhuriyeti'nin anayasal belgesinin bulunduğunu; fakat teknik anlamda anayasa vasfına sahip ilk belgenin 1579 tarihli Felemenk Birleşik Eyaletleri Birlik Kanunu olduğunu belirtmektedir²⁰.

¹⁴ ERDOĞAN (2013), s. 12 – 18.

¹⁵ GÖZLER, Kemal. (2012). Anayasa Hukukunun Genel Esasları:Ders Kitabı. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım. s. 71.

¹⁶ GÖZLER (2012), s. 72.

¹⁷ BİLİR, Faruk. (2012). Yeni Anayasa Yeni Mutabakat. Ankara: Adalet Yayınevi. s. 13.

¹⁸ HAMİDULLAH, Muhammed. (2012). İslam Anayasa Hukuku. Ed: AKYÜZ, Vecdi. İstanbul: Beyan Yayınları. s. 11- 12, 77.

¹⁹ TEZİÇ, s. 136.

²⁰ ESEN, s. 69.

Hamidullah, insanlık tarihinde ilk anayasa benzeri metnin İsrail’de ortaya çıktığını ifade eder. Buna göre halkın peygamber Samuel’den kendilerini yönetecek kral tayin etmesini istediğini, Samuel’in de talep üzerine görevlendirilecek kralın yönetimdeki bazı konularda nasıl hareket edeceğini gösterir şartname düzenlendiğini, bunun da tarihteki en eski anayasal metin olduğunu belirtir. Yazara göre sonraki anayasal metin, milattan yaklaşık altı yüz yıl önce Atina site devletindeki yönetime dair bazı esaslardaki ıslahatları içeriyordu. Dünya tarihindeki ilk anayasanın ise 7. yüz yılda Medine Kent Devleti’nin kurulması sırasında, kent halkının katılımı sonucu sosyal sözleşme yöntemi ile meydana getirildiği ifade edilmiştir²¹.

Gözler, anayasacılık akımının 18. yüzyılın sonunda ortaya çıktığını; bu dönemden önce devletin kuruluşuna, iktidarın sınırlandırılmasına ilişkin yürürlükteki belgelerin ise kanunlar karşısında üstün konumda bulunmaması, değiştirilmeleri usulünün kanunlardan farklı olmaması nedeniyle bu belgelerin anayasa olarak adlandırılmayacağını belirtmiştir²².

İlk olarak Birleşik Devletler’de 1787’de bir metin anayasa olarak adlandırılmış, sonrasında bu terim 1791 yılında Fransa ve Polonya’da da kullanılmıştır²³. *Sartori* ise modern çağların ilk yazılı anayasalarının 1776 yılında kabul edilen Virginia, Maryland ve Pennsylvania anayasaları olduğunu belirtmiştir²⁴.

Dünya anayasacılık tarihini dört döneme ayıran *Gözler*, birinci anayasacılık dalgasının 1787 tarihli ABD Anayasası ile başlayıp 1920’li yıllara kadar sürdüğünü belirtmiştir. Birinci dönemde içerisinde 1787 ABD, 1791 Fransa, 1809 İsveç, 1812 İspanya, 1814 Norveç, 1831 Belçika, 1848 İsviçre, 1848 İtalya, 1848-1850 Prusya, 1876 Osmanlı, 1919 Weimar, 1921 ve 1924 Türk anayasalarının yapıldığı ifade edilmiştir²⁵.

²¹ HAMİDULLAH, s. 12 - 15, 20 - 21, 81 – 82.

²² GÖZLER (2012), s. 70.

²³ TEZİÇ, s. 138, ERDOĞAN (2013), s. 9.

²⁴ SARTORI, Giovanni. (1997). Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme. Çeviri: ÖZBUDUN, Ergun. Ankara: Yetkin Yayınları. s. 251.

²⁵ GÖZLER (2012), s. 71.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayıp 1960'lara kadar süren ikinci anayasacılık dalgasında 1947 İtalya, 1948 Güney Kore, 1949 Almanya, 1952 Yunanistan anayasalarının meydana çıktığı; Portekiz'de Salazar rejiminin yıkılmasını takiben başlayıp kısa süre üçüncü dönemde de 1975 Yunanistan, 1976 Portekiz, 1978 İspanya anayasalarının düzenlendiği; 1990'ların başında sosyalist rejimlerin yıkılması ile bu ülkelerde ortaya çıkan dördüncü dalgada ise 1990 yılında Hırvatistan anayasasının, 1991 yılında Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, Romanya, Slovenya anayasalarının, 1992 yılında Çek Cumhuriyeti ve Slovakya anayasalarının, 1993 ve sonrasında ise Rusya, Bosna Hersek, Polonya, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Ukrayna anayasalarının yazıldığı belirtilmiştir²⁶.

III- TÜRK ANAYASA TARİHİ

Batı kaynaklı anayasa kavramı ve anayasacılık düşüncesinin İngiltere'de 13. yüzyıl, Fransa'da 18. yüzyıldan sonra ortaya çıkmasına rağmen, Türk Anayasa Hukuku'nda bu kavramların çok önceki zamanlardan beri var olabileceği iddia edilmektedir²⁷. *Fendoğlu*, Türk anayasa hukuk tarihini 3 bölüme ayırır. İlk aşamada Orta Asya döneminin, başka deyişle İslamiyet öncesi anayasa sisteminin, ikinci aşamada İslamiyet sonrası anayasa sisteminin, üçüncü aşamada da Cumhuriyet anayasa sisteminin kurulduğunu ifade eder²⁸.

Kanaatimizce 1808 öncesinde devlet teşkilatı ve organları, devletin yönetimi ile yönetimdeki kaideler, devlet – vatandaş ilişkileri gibi anayasa hukukunun mekanizmalarını oluşturan kurumlar bulunmakta ve bunlar Türk anayasa gelişmelerinin tarihi ve politik dinamiklerini oluşturmakta ise de; bunların Türk anayasa hukukunun kaynağı olarak değerlendirilebileceği, Türk anayasa tarihinde, yukarıda bahsettiğimiz anlamda anayasacılık hareketlerinin ve anayasal metin olarak nitelendirebileceğimiz belgelerin yazımının, 1808 yılında ayanlar ile merkezi hükümet arasında imzalanan Sened-i İttifak ile başladığını belirtebiliriz.

²⁶ GÖZLER (2012), s. 72.

²⁷ FENDOĞLU, Hasan Tahsin. (2012). Anayasal Derinlik: Türkiye'nin Anayasal Hafızası. Ankara: Yetkin Yayınları. s. 11 – 12.

²⁸ FENDOĞLU, s. 13.

1808 tarihli Sened-i İttifak belgesiyle, merkezi hükümet ile ayanların iktidarının kapsamı tespit edilerek sınırlandırılmış, halkın maddi ve manevi açıdan korunması gereken noktalar belirlenmiş, soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi gibi sınırlamalar getirilmiştir²⁹.

Sened- İttifak'ı can güvenliği, mülkiyet hakkı, şeref ve haysiyet dokunulmazlığı gibi bir kısım hak ve hürriyetleri tanıyan 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile esas olarak dini ayrımcılığı kaldırarak Müslüman olan ve olmayanlar arasında eşitlik sağlamayı amaçlayan 1856 tarihli Islahat Fermanı takip etmiştir³⁰.

Ferman usulü ile yapılan, 1876 tarihli Türk hukuk tarihinin ilk anayasası olan Kanun-u Esasi'nin düzenlenilmesinde, ülke içerisindeki muhalif hareketlerin düşünceleri ve ayrılıkçı azınlıkların eylemlerinin etkisinin olduğu ifade edilmektedir³¹. Osmanlı Devleti'nin bölünmez olduğu (m.1), başkentinin İstanbul olduğu (m.2), devletin monarşik yapıya sahip bulunduğu (m.3), devlet dininin İslam olduğu (m.11) gibi hükümlere yer verilmiştir. Temel hak ve özgürlükler, çağdaşı olan anayasalara paralel olarak düzenlenmiş, anayasa 1909 yılındaki değişiklikler ile padişahın iktidarı sınırlandırılmış, meclisin yetkileri çoğaltılmış, temel hak ve özgürlükler genişletilmiştir³².

1921 yılında meclis hükümeti sistemine dayanan, Kanun-u Esasi'yi yürürlükten kaldırmayan, 23 maddelik kısa bir anayasa metni kabul edilmiştir. Meclis kararı ile 1922 yılında saltanat makamı kaldırıldıktan sonra Anayasanın birinci maddesindeki değişiklik ile 1923 yılında cumhuriyet rejimi kabul edilmiştir³³.

1924 senesinde 1875 Fransa, 1921 Polonya Anayasalarından yararlanılarak ulusal, demokratik ve laik devletin temellerini atan bir öncekine göre kapsamlı,

²⁹ TANÖR, Bülent. (2000). Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 41 – 47.

³⁰ GÖZLER, Kemal. (2007). Türk Anayasa Hukuku Dersleri. Bursa: Ekin Kitabevi. s. 16 - 18.

³¹ FENDOĞLU, s. 862- 868.

³² ATAR (2011), s. 20, 21.

³³ GÖZLER (2007), s. 31, 32, 33.

çoğunlukçu demokrasi ilkesinin hakim olduğu bir anayasa yapılmıştır, bu anayasa ile Kanun-u Esasi ve 1921 Anayasası yürürlükten kaldırılmıştır³⁴.

Sonrasında 9 Temmuz 1961’de yapılan halk oylaması ile kabul edilen, çoğulcu demokrasiyi, anayasanın üstünlüğü, kuvvetlerin yumuşak ayrılığını benimseyen, temel hak ve hürriyetleri daha ayrıntılı ve güvenceli olarak düzenleyen 1961 Anayasası yürürlüğe girmiştir³⁵.

Ekim 1982’deki halk oylaması sonucu kabul edilen, yürürlükte olan 1982 Anayasası, 1961 Anayasasına göre daha katı ve daha otoriter nitelikte olup, nispeten kazuistik bir metot ile hazırlanmıştır. Anayasanın temel felsefesinde devletçi, ideolojik olarak taraflı, bireycilik ve özgürlük karşıtı, hikmet-i hükümet ilkesinin yattığı, anayasada devlet iktidarı içerisinde yürütme organının kuvvetlendirildiği belirtilmektedir³⁶.

IV- ANAYASALARIN YAPIM SEBEPLERİ VE YÖNTEMLERİ

A. Anayasaların Yapım Sebepleri

Günümüz anayasalarının temelinde, yurttaşların hükümet sistemleri hakkındaki yeni bir düzen arzusunun yattığını, anayasaların da genelde halkın bu konudaki isteklerinin yazılı hale getirilmesi sonucu ile yapıldığı belirtilmektedir³⁷.

Anayasaların, hukuk boşluğunun olduğu ortamda herhangi bir hukuk kuralı ile bağlı olmayan, devlete hukuki ve siyasi statüsünü kazandıran güçlerce yapılması halinde asli kurucu iktidar söz konusudur³⁸. Anayasal normların değiştirilmesinin ya da ihdasının anayasada belirlenmiş usuller çerçevesinde değiştirilmesi halinde ise tali kurucu iktidardan bahsedilir³⁹.

Wheare anayasaların; yeni düzen arzusunun, savaşlar sonrasında imparatorluk veya sömürge toprakları üzerinde egemen gücün değişmesi, Amerika Birleşik

³⁴ TANÖR, s. 292, 328.

³⁵ ÖZBUDUN, Ergun. (2002). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları. s. 39 - 40, 43.

³⁶ ATAR (2011), s. 35, 37 ve ÖZBUDUN, s. 61, 62.

³⁷ WHEARE, Kenneth Clinton. (1984). Modern Anayasalar. İstanbul: Değişim Yayınları. s. 7.

³⁸ TEZİÇ, s. 149, 150.

³⁹ ÖZBUDUN, s. 148.

Devletleri'ndeki gibi yeni devlet kurulması, 1789 tarihinde Fransa, 1917'de Rusya'da olduğu gibi yeni prensiplere dayalı hükümet biçiminin oluşması yahut yaşanan kırılmalar sonucunda toplumda hissedilen yeni başlangıç yapma ihtiyacından doğduğunu belirtir⁴⁰.

Atar'a göre ise anayasalar siyasi, sosyal ve ekonomik sebepler, teknolojik gelişmeler, ülkede siyasi rejimin değişmesi ya da kesintiye uğraması, yeni bir devletin kurulması gibi sebeplerle değişebilir⁴¹.

Anayasalar, toplumdaki düşünce ve çıkarların sentezidirler, bu nedenle kaçınılmaz olarak yaşadıkları toplumun sosyal, siyasal, ekonomik durumunu yansıtırlar⁴². Toplumda sosyal, siyasal, ekonomik konularda var olan uzlaşımın kaybolması, uzlaşmanın yansımaları olan anayasada da değişiklik talebini beraberinde getirecektir.

Mevcut sosyal, siyasal, ekonomik düzende güçlenen taraf anayasayı lehine değiştirmek isterken, zayıflayanlar ise mevcudu korumaya çalışacak, bu şekilde ekonomik, siyasal ve sosyal düzendeki dönüşümün niteliği ve düzeyi anayasada değişim talebini doğuracaktır. Burada esas olan anayasal değişimin gerçekleştirilmesi değil, anayasadaki değişikliğin toplumsal dönüşümü karşılamasıdır⁴³.

Bu konudaki en bilindik örnek İç Savaş'ın kölelik karşıtları tarafından kazanılması sonucunda Birleşik Devletler Anayasasında ırksal ayrımları kaldırmaya yönelik yapılan değişikliklerdir. Bugün İspanya, Kanada, Belçika'daki anayasa değişim talepleri de ülke içerisindeki siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlerden kaynaklanmaktadır⁴⁴.

İkinci olarak teknolojik gelişmeler de sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda kendine özgü kurumlar ve ilişki biçimleri meydana getirmekte hatta bazı noktalarda

⁴⁰ WHEARE, s. 8.

⁴¹ ATAR, Yavuz. (2000). Demokrasilerde Anayasal Değişimin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı. Konya:Mimoza Yayınları. s. 9 ila 24.

⁴² WHEARE, s. 89 ve ATAR (2000), s. 9.

⁴³ ATAR (2000), s. 10, 12.

⁴⁴ ATAR (2000), s. 11, 12.

kişi hürriyetlerini tehdit ettiğinden, teknolojik gelişmenin niteliğine, tehdidin boyutu ve durumuna göre anayasalarda uyarılama yapılması yoluna gidilebilir⁴⁵.

Üçüncü olarak bir ülkenin bağımsızlığa kavuşması ya da yeni bir devletin kurulması sonucu mevcut anayasa değiştirilebilir ya da yeni bir anayasa yapılabilir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yıkılması sonucunda Bağımsız Devletler Topluluğu ile Estonya, Letonya, Litvanya'dan oluşan Baltık Devletleri bağımsızlığına kavuşmuş, sosyalist sistemi terk edip liberal demokratik düzene geçerek bu ilkeler çerçevesinde anayasalarını düzenlemişlerdir⁴⁶. Yeni bir devletin kurulması ile anayasa yapılmasına, Birleşik Devletler Anayasası'nı örnek verebiliriz.

Son olarak ülkede siyasal rejimlerin değişmesi ya da kesilmesi sonucunda anayasalar değişebilir. Değişim ya da kesintiyi gerçekleştiren güçler başarılarının normatif düzene aktarır, anayasal hüküm haline getirilen kazanımlar hem hukuki boyut kazanır hem de tartışma dışı bırakılarak normatif açıdan üstün konuma gelir. Siyasi rejimin değişmesi ya da kesilmesi sonucu egemen konuma gelenlerin yeni bir anayasa üretmesi, karşı konulmaz bir olaydır. Bu duruma örnek olarak ülkemizdeki 1961 ve 1982 tarihli anayasaları, 1949 tarihli Federal Alman Anayasasını, 1976 tarihli Portekiz, 1978 tarihli İspanya Anayasalarını gösterebiliriz⁴⁷.

B. Anayasaların Yapım Yöntemleri

Anayasaların yapım ve değiştirilmesi yöntemlerini de incelememiz gerektiğini düşünüyorum. Anayasaların iktidarda yer alan kişi ya da kişilerin tek taraflı iradesi ile kabul edilmesi halinde hiyerarşik yöntemden söz ederiz. Burada ayırt edici unsur, anayasanın temsili olmayan kurumlarca tepeden dayatma şeklinde kabul edilmesidir. Plebisit oylamaya gidilmesi ya da temsili niteliği bulunmayan kurucu meclisin oluşturulması önemli değildir. Örnek olarak 1876 tarihli Kanun-u Esasi'yi, 1848 yılında Sardunya Kralı Albert tarafından ilan edilen anayasayı, birçok Afrika ülkesindeki, Güney Kore, Pakistan gibi ülke anayasalarını örnek verebiliriz⁴⁸.

⁴⁵ ATAR (2000), s. 14, 19, 21.

⁴⁶ EREN, Abdurrahman, ALESKERLİ, Alesker. (2005). Yeni Anayasalar Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri Anayasaları. Ankara: TİKA Yayınları. s. 13, 14.

⁴⁷ ATAR (2000), s. 22, 24.

⁴⁸ TEZİÇ, s. 151 ve ATAR (2011), s. 368, 369.

Sözleşme yönteminde anayasalar, toplumu yeterli ölçüde temsil eden siyasal güçlerce, seçilmiş bir kurulca ya da kurucu meclis tarafından, uzlaşma temelinde, toplumsal sözleşme şeklinde yapılırlar⁴⁹. Hiyerarşik yöntemin aksine tabana dayalı bir usul izlenir. Sözleşme yöntemi, temsili niteliği haiz parlamento gibi kurumların anayasa maddeleri üzerinde uzlaşması ile vuku bulabileceği gibi anayasa yapımı için seçilen kurucu meclis üyelerinin uzlaşması ile de gerçekleşebilir. Ülkemizde 2001 ve 2004 yıllarında gerçekleşen anayasa değişiklikleri, 1787 Birleşik Devletler, 1948 İtalya, 1949 Almanya, 1982 Kanada Anayasalarının sözleşme yöntemine göre yapıldığını belirtebiliriz⁵⁰.

Hiyerarşik ve sözleşme yönteminin arasında ise organik yöntem bulunmaktadır. Anayasanın, yürürlükteki usul ve kurallara göre anayasada belirtilen kurumlarca değiştirilmesi halinde organik yöntem söz konusudur. Uzlaşma aranmadığı, geniş ölçüde rızaya dayanmadığı için sözleşme yönteminden; mevcut kurallara göre seçilmiş kurum tarafından değişikliğin gerçekleştirilmesi nedeni ile de hiyerarşik yöntemden ayrılır⁵¹.

V- ANAYASA SINIFLANDIRMALARI

A. Teamüli Anayasa – Yazılı Anayasa

Anayasaların sınıflandırılmasındaki en temel ve diğerlerine de şekil veren biçimsel açıdan yapılan teamüli – yazılı anayasa ayrımıdır. Yazılı anayasalarda devletin, iktidarın hukuki konumu, bireylerin hakları gibi konular yazılı belgede bir araya getirilir. Bugün anayasaya sahip birçok devletin, tercihini yazılı anayasadan yana kullandığını söyleyebiliriz⁵².

Teamüli, başka deyişle yazılı olmayan ya da kodifiye edilmemiş anayasalar, bir toplumda zaman içerisinde süreklilik gösterecek şekilde tekrarlanan tutum ve hareketlere riayet edilmesi gerektiği düşüncesinin hakim olması ile vücut bulur.

⁴⁹ BİLİR (2012), Yeni Anayasa Yeni Mutabakat, s. 19.

⁵⁰ ATAR (2011), s. 370, 371 ve TEZİÇ, s. 152, 153.

⁵¹ ATAR (2011), s. 369.

⁵² ATAR (2011), s. 5, OĞUZLAR, Özlem G. (2006). Avrupa Anayasası. Türkiye Barolar Birliği Dergisi. Sayı: 65 s. 175 ve ERDİNÇ, s. 264, 265.

İngiltere, İsrail, Suudi Arabistan, Andorra, San Marino'nun teamüli anayasaya sahip ülkelerden olduğu belirtilmektedir⁵³.

Teamüli anayasaya sahip ülkeler de anayasal değer ve temele sahiptir⁵⁴. Hatta anayasaların yazılı olmamasına ya da kodifiye edilmemesine karşın anasayal nitelikteki normlara riayet edilmesi gerektiği inancı, bizi bu ülkelerdeki anayasal temelin daha derin, anayasal değerlerin ise daha güçlü olduğu olgusuna dahi götürebilir.

Ülkenin teamüli anayasasının olması, o ülkenin anayasal hiçbir belgesinin bulunmadığı anlamına gelmez. Teamüli anayasaya sahip en bilindik örnek İngiltere'de 1215 tarihli Magna Carta Libertatum ile birlikte 1628 Haklar Bildirgesi (Petition of Rights), 1679 tarihli Habeas Corpus Bildirgesi, 1689 tarihli Haklar Beyannamesi (Bill of Rights) gibi birçok anayasal hükümler içeren belge bulunmaktadır⁵⁵.

Teamüli ve yazılı anayasaları karşılaştırdığımızda, yazılı anayasaların ekseriyetle katı ve ayrıntılı olduğu, teamüli anayasaların ise esnek ve çerçeve nitelikte olduğu görülmektedir⁵⁶.

B. Katı Anayasa – Yumuşak Anayasa

Bu, anayasaların değiştirilme usulüne ilişkin ayrımdır. Anayasa metninin değiştirilmesi, yasaların değiştirilme usulüne tabi ise yumuşak ya da esnek anayasa söz konusudur. Anayasal hükmün değiştirilmesi muhteva, yöntem ya da süre açısından diğer kanunlara göre zorlaştırılmış ise bunu katı anayasa adlandırabiliriz⁵⁷.

⁵³ TEZİÇ, s. 146 ve s. 146 dipnot:22.

⁵⁴ ZORKIN, Valery. (2007). Çağdaş Küresel Dünyada Medeniyet Gelişiminin Anayasal Temeli. Anayasa Yargısı Dergisi., cilt: 24, s. 297.

⁵⁵ ERDOĞAN(2013), s. 58.

⁵⁶ TEZİÇ, s. 147, 148.

⁵⁷ TEZİÇ, s. 162.

Günümüzde İngiltere, İzlanda, Yeni Zelanda, İsveç ve İsrail yumuşak anayasaya sahip ülkelerdendir. Anayasaya sahip diğer devletler ise katı anayasa biçimini benimsemişlerdir⁵⁸.

Bu ayrımınla bağlantılı olabilecek bir başka sınıflandırmayı ise *Wheare* yapar. Katı anayasaları ikiye ayırarak, değiştirilmesinde sadece yasama organının yetkili olanları yasama üzerinde olmayan anayasalar, değiştirilmesine ilişkin yöntemleri sadece yasama organının yetkisinde olmayanları ise yasamanın üzerinde anayasalar olarak adlandırır⁵⁹.

C. Çerçeve Anayasa – Düzenleyici Anayasa

Çerçeve anayasa, öz ve kısa hükümler ile sadece anayasal düzenin sınırlarının belirlendiği durumlarda söz konusudur. Düzenleyici anayasa ise ayrıntılı hükümlerden ve uzun metinlerden oluşup, yapılmasında genelde kazuistik metot kullanılmaktadır.

Çerçeve anayasayı destekleyenler, anayasaların her ihtimali düşünerek sorunlara çözüm bulmaya çalışmak yerine, düzenin genel ilkelerini tespit ederek sorunları çözebilecek kurumları oluşturmakla yetinmesi gerektiğini belirtirler⁶⁰.

Çerçeve anayasalar “anayasal istikrara”, düzenleyici anayasalar ise “siyasal istikrara” hizmet etmektedir. Çerçeve – düzenleyici anayasa çatışmasında da bu tercihin etkili olacağı şüphesizdir. Günümüzde siyasal istikrarı sağlamak amacı, tepki anayasacılığı, her hukuki düzlemde çare bulma arayışı gibi olguların da etkisi ile ülkemizde dâhil olmak üzere birçok devletin düzenleyici anayasayı tercih ettiğini gözlemlenmektedir⁶¹.

Ç. Güvenceli Anayasa – İtibari Anayasa – Kamufraj Anayasa

Anayasacılık ilkeleri çerçevesinde, iktidarı sınırlayarak temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan anayasanın bulunduğu, sosyal ve siyasal sürecin

⁵⁸ ATAR (2000), s. 196.

⁵⁹ WHEARE, s. 24.

⁶⁰ ATAR (2000), s. 194, 195.

⁶¹ ATAR (2011), s. 6, 7.

anayasa hükümleri ile uyumlu olarak işlediği koşullarda güvenceli anayasadan; sosyal ve siyasal süreçte uygulanan fakat anayasacılık ilkeleri aksine iktidarı sınırlandırmayan, hak ve hürriyetleri güvence altına almayan anayasalar söz konusu olduğunda ise itibari anayasalardan bahsedilir⁶².

Anayasacılık prensipleri çerçevesinde düzenlenilmesine rağmen pratikte anayasal normların hakim olmadığı, anayasaların uygulanmayan kurallar olarak varlığını sürdürdüğü durumlarda da kamuflej anayasanın var olduğunu ifade edebiliriz⁶³.

Esen de benzer şekilde uygulamaya yansımaları açısından, görünüşteki anayasalar ile gerçek anayasalar arasında ayrım yapmıştır. Maddi anlamda anayasal hükümleri içeren; fakat siyasal ve sosyal sürece yansımaları görünüşteki anayasalar olarak adlandırmıştır⁶⁴.

D. Diğer Sınıflandırmalar

Anayasalarda yukarı belirttiklerimizin dışında ve farklı açılardan birçok sınıflandırma yapıldığını görmekteyiz.

Anayasalar, devlet yapısına göre merkezi devleti benimseyen ile federal yapıyı benimseyenler⁶⁵, devlet yönetimine göre parlamenter rejimi ya da başkanlık rejimini tercih edenler, monarşik veya cumhuriyetçi sistemi seçenler⁶⁶, yasama organına göre tek meclisli ve çift meclisli sistemi barındıran anayasalar⁶⁷ şeklinde kategorize edilmişlerdir.

Bir başka sınıflandırmada *Atar* ve *Erdoğan* tarafından maddi ve yönlemsel anayasalar arasında yapılmıştır. *Atar*, sosyal - ekonomik politika içerenleri maddi, devlet iktidarının kullanılması ve sınırına ilişkin hüküm barındırıp herhangi bir ideoloji ya da sosyal - ekonomik hedef içermeyenler ise yönlemsel anayasa olarak

⁶² ERDOĞAN(2013), s. 39.

⁶³ ERDOĞAN(2013), s. 40.

⁶⁴ ESEN, s. 81 - 82.

⁶⁵ WHEARE, s. 26 - 29 ve ESEN, s. 76 - 77.

⁶⁶ ERDİNÇ, s. 265 - 269, ESEN, s. 78, ve WHEARE, s. 33 - 40.

⁶⁷ ESEN, s. 79, 80.

adlandırmıştır. *Erdoğan* da benzer şekilde maddi anayasaları ideolojik, yöntemsel anayasaları ise faydacı anayasa olarak isimlendirmiştir⁶⁸.

VI- ANAYASALARIN İÇERİĞİ

Anayasaların, devletin statüsünü oluşturarak işlevini tanzim etmek, devlet erkini hukuk kurallarıyla sınırlamak, birey hak ve özgürlüklerini düzenleyerek iktidar karşısında güvence altına almak gibi işlevleri bulunmaktadır⁶⁹. Bu sebeple anayasalar da işlevlerine hizmet edecek içerikteki hükümleri barındırmaktadır.

Devletin statüsünü belirleyerek devlet işlevini tanzim eden metinler olmaları nedeni ile anayasaların ilk maddelerinde, ekseriyetle egemenliğin nereden alındığı, devletin şekli, demokratik, sosyal, laik devlet tarzını benimseyip benimsemediği, üniter ya da federal sistemden hangisinin uygulanacağı, devletin resmi dili, ulusal sembolleri, başkenti gibi devlete şeklini veren niteliklerden bahsedilir. 1982 tarihli Anayasamızda ve yürürlükteki Portekiz, Polonya, Fransa, İtalya gibi birçok ülkenin anayasalarında, ilk maddelerde devletin temel ilkelerine ilişkin düzenlemeler yapıldığını görmekteyiz.

Anayasalar, insan hak ve hürriyetler kategorileri ile bunların korunmasına ilişkin mekanizmaları da içerir. Anayasacılık ilkeleri ışığında en önemli ve en etkin tahdit, devlet dahil olmak üzere kimsenin karışamayacağı bireye özgü alanların belirlenip bunların korunmasıdır⁷⁰.

Bugünkü anayasalarda düşünce, vicdan özgürlüğü, yaşama, mülkiyet hakkı gibi en eski hak kategorisi olan özgürlük ve güvenlik hakları, vatandaşlık, seçme ve seçilme hakkı gibi katılma hakları ile devlete pozitif edim yükleyen sosyal ve ekonomik haklara yer verilmektedir⁷¹.

⁶⁸ ATAR (2000), s. 198 - 200 ve ERDOĞAN (2013), s. 60 – 62.

⁶⁹ BİLİR, Faruk. (2008). Anayasa Yapımına Yönelik Değerlendirmeler. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi cilt: 12, s. 553.

⁷⁰ ERDOĞAN (2013), s. 65.

⁷¹ İnsan hakları ve hak kategorileri için bkz: ERDOĞAN, Mustafa. (2007). İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku. Ankara: Orion Yayınevi.

Anayasalar aynı zamanda devlet iktidarını belirleyen, iktidarı kuvvetler arasında paylaştırıp, erklerin sınırını çizen “yetki haritasıdır.” Anayasalar aracılığıyla yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarının yetkileri, yöntemleri ve kullanacakları hukuki araçları ile erkler arasındaki ilişkinin çerçevesi belirlenir. Federal yapının benimsendiği anayasalarda ayrıca federal devlet ile federe devletler arasında yetki paylaşımı yapılır⁷².

Kimi anayasalar, yapıldıkları sosyal ve siyasal ortamın etkisi, ülke tarihi ve anayasacılık gelenekleri gibi unsurların sonucu olarak başlangıç bölümü içerirler. Başlangıç bölümünün siyasi, toplumsal kırılganlar sonucunda bazı siyasi ya da toplumsal ilkeleri vurgulamanın, kimi değerleri benimsetmenin, ideolojik tercihin yansıtılmasının ya da bazı hedeflerin ilan edilmesinin aracı olduğu görülmektedir⁷³. Yürürlükteki İrlanda, Fransa, Almanya, Polonya, İspanya, Birleşik Devletler anayasaları ile 1982 tarihli Anayasamızın başlangıç bölümü içermekte, Avusturya, Belçika, Danimarka, Hollanda anayasaları ise başlangıç bölümünü barındırmamaktadır.

Erdoğan son olarak, anayasalarda maddelerinin değiştirilmesine ilişkin hükümleri içeren kısmın da yer alabileceğini belirtmiştir⁷⁴. 1982 tarihli T. C. Anayasası'nın 175. maddesi anayasaların değiştirilmesi dair hükme örnek olarak gösterilebilir.

1982 tarihli Anayasamız, 176. maddesi uyarınca anayasa metnine dahil olan başlangıç kısmını takiben, birinci kısımda devletin niteliğine ilişkin genel esasları barındırmaktadır. İkinci kısımda negatif haklar ve ödevler, sosyal ekonomik haklar ve ödevler ile siyasi haklar ve ödevlerden oluşan temel hak ve hürriyetler bulunmaktadır. Üçüncü kısımda iktidarın yetki haritası niteliğindeki yasama, yürütme ve yargıya ilişkin hükümler yer almakta, dördüncü kısımda mali ve ekonomik hükümler, beşinci kısımda çeşitli hükümler, altıncı kısımda geçici hükümler, yedinci kısımda ise *Erdoğan*'ın işaret ettiği anayasanın değiştirilmesine

⁷² ERDOĞAN (2013), s. 66, 67.

⁷³ ERDOĞAN (2013), s. 68.

⁷⁴ ERDOĞAN (2013), s. 68.

ilişkin maddeler ile başlık ve yürürlük hakkındaki hükümlerin bulunduğu görülmektedir.

VII- ANAYASALAR ve SİYASAL İDEOLOJİLER ARASINDAKİ İLİŞKİ

Siyasal ideolojilerin etkin oldukları zaman ile anayasacılık hareketleri sonucunda anayasaların ortaya çıkmaya başladığı dönemin, birbirine paralellik gösterdiğini ifade edebiliriz. Siyasal ideolojilerin toplumda benimsenmesinin, devlet yönetiminde etkinliğinin artmasının doğal bir sonucu olarak, devletin kuruluş belgesi olan anayasalarda da yer almaya başladığı, toplumda ve yönetimde hâkim olan ideolojilerin kaçınılmaz olarak ülke anayasalarında da yer bulduğu görülmektedir. Siyasal ideolojiler, varlıklarını korumak ve devam ettirebilmek için ilkelerini anayasal seviyede normatifleştirme eğilimindedirler.

Cemiyetin yaşamına ilişkin kuralların belirlendiği normların geçerliliğini anayasadan alması, normlar hiyerarşisinin zirvesinde olması nedeni ile anayasaların, toplumu ve devleti organize etmek gibi temel bir görevinin bulunduğu belirtilmektedir⁷⁵. Anayasaların, bu yönü itibari ile toplumun değerlerinin, toplumca benimsenen ideolojilerin bir ölçüde ürünü olacağı kuşkusuzdur.

Gönenç, devletin temel değer ve ilkelerini belirleyen anayasaların, bir ölçüde zorunlu olarak “ideolojik manifesto” niteliğine sahip olacağını belirtir. *Gönenç*’e göre ideolojik manifesto olarak anayasalar, toplum ve devletin temeli olan prensip ve değerleri belirleyip ilan ederken, aynı zamanda bunların vatandaşlarca benimsenip toplumda hayat bulmasına da katkı sağlarlar. Anayasalarda bu kapsamda, gelecek tasavvurunun ilan edildiği, geçmişin kıvançla anıldığı başlangıç bölümlerinin yanı sıra temel hak ve hürriyetler hakkındaki hükümlerin ve devlet organlarını, yönetim şeklini düzenleyen maddelerin de ideolojik öğeleri barındırdığı ifade edilmektedir⁷⁶.

⁷⁵ ALEXANDER, Larry. (2011). What Are Constitutions, And What Should (And Can) They Do?. Ed.: PAUL, Ellen Frankel; MILLER, Jr.Fred D.; PAUL, Jeffrey. *What Should Constitutions Do?*. Cambridge University Press. s. 3.

⁷⁶ GÖNENÇ, Levent. (2007). Siyasi İktidar Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt: 56, Sayı: 1, s. 150 - 151 155.

Anayasa ve ideolojilerin tarihsel sürecine bakıldığında anayasaların, devlet ve toplumdaki değişimlerin nedeni değil sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle anayasalar ideolojilere hukuksal zemin sağlamakta, ortaya çıkan ve toplumca benimsenen fikirler, anayasa aracılığı ile normatifleştirilmekte, bu şekilde fikirlerin mevcudiyeti hukuki koruma altına alınmaktadır. *Oder* buna örnek olarak, aydınlanma hareketi ile doğan her insanın özgür ve eşit olduğu görüşü ve iktidarın kaynağının Tanrı yerine dünyevi kurumlara dayanması gerektiği fikrinin 1791 Fransa Anayasası'nda düzenlenmesini göstermektedir⁷⁷.

⁷⁷ ODER, Bertil, Emrah. (2004). Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasacılık. Ankara: Anahtar Kitaplar Yayınevi. s. 37 – 39.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL İDEOLOJİLERİN ANAYASALARA ETKİLERİ VE DÜNYA ANAYASALARINDA SİYASAL İDEOLOJİLER

I- İDEOLOJİ KAVRAMI

İdeoloji mefhumu(kavramı), sosyal bilimler içerisindeki müphem(belirsiz) terimlerdenidir. Cemil Meriç ideolojinin yaklaşık otuz farklı anlamda kullanıldığını belirtmiştir. *Meriç*, ideolojilerin kaynağı olan düşüncelerin ihtiyaçlarımızdan doğduğu yönündeki deyişe atıf yaparak, ideolojilerin yapay olmadığını, bireylerin ve toplumların tecrübelerine, sosyal, kültürel köklerine, psikolojik yapılarına bağlı olarak doğal bir süreçte meydana geldiğini belirtmiştir⁷⁸.

Düşünceler bilimi anlamındaki ideoloji kelimesi ilk olarak Destutt de Tracy tarafından kullanılmış ve ideolojinin tüm bilimleri açıklamada, onları anlamada temel olacağı ileri sürülmüştür⁷⁹. İdeolojiyi fikirler bilimi olarak gören *Tracy*'nin, bilginin düşünme yolu ile oluştuğunu, düşüncenin kökeninin ve fikrin oluşmasına katkı sağlayan unsurların düşünce bilimi -ideoloji- ile tespit edilebileceğini, bu sebeple ideolojinin diğer bilimlere temel oluşturacağını ifade ettiği nakledilmektedir⁸⁰.

Düşünce tarihinde ideoloji kavramının önemli bir aktör haline gelmesi, Karl Marks sayesinde olmuştur. *Marks* ideolojiye dair açıklamalarında farklı noktalara vurgu yapmıştır. Alman İdeolojisi adlı eserinde insanların ve sahip oldukları ilişkilerin ideoloji sayesinde “camera obscura”daki gibi ters çevrilmiş şekilde görüldüğünü belirtmiştir⁸¹. Yani maddi koşullar ideoloji aracılığı ile çarpıtılarak olduğundan farklı gösterilmekte, ideoloji yolu ile bireylerde yanlış bilinç oluşturulmaktadır.

⁷⁸ MERİÇ, Cemil. (2008). Umrandan Uygarlığa. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 267, 275, 299.

⁷⁹ McLELLAN, David. (1999). İdeoloji. Ankara: Doruk Yayınları. s. 17.

⁸⁰ ÖZBEK, Sinan. (2011). İdeoloji Kuramları. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi. s. 34.

⁸¹ MARKS, Karl. ENGELS, Friedrich. (2010). Alman İdeolojisi. Ankara: Sol Yayınları. s. 45.

İdeolojinin bu yönüyle ilişkili olarak Karl Marks, egemen sınıfın fikirlerinin her çağda hâkim olduğunu, üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın zihinsel üretim aygıtlarını da kontrol ettiğini, dolayısı ile bir çağda hükümlan olan ideolojinin, egemen sınıfın düşüncesi olduğunu ifade etmektedir⁸². *Marks*'ın her iki bakışını birlikte ele aldığımızda, *Marks*'ın ideolojiyi, egemen sınıfın kendisi vasıtası ile kitlelerin algısını değiştirdiği bir araç olarak değerlendirdiğini belirtebiliriz.

İtalyan Marksistlerden *Gramsci*, ideolojinin üretim süreçlerinin şekillenmesinde işlevsel olan, bu sayede altyapı ile üstyapının uyumunu sağlayan temel toplumsal uygulama olduğunu belirtmiştir⁸³.

Mannheim da işleyen düzenle uyumluluk içinde olmayan, içerdiği değer ve hedefleri gerçekleştiremeyen, varoluş açısından aşkın tasarımların ideoloji olduğunu belirtmiş, şiddetin esas olduğu bir toplumda dinin öngördüğü sevgi ve şefkat gibi duyguların hâkim olamayacak olması nedeni ile ideolojik olarak nitelenebileceğini ifade ederek ideolojiyi bugün ütopyanın sözlük anlamına yaklaşık olarak tanımlamıştır⁸⁴.

Sancar ideolojinin, toplumsal ilişkilerin ifade vasıtası ile gerçekleşen pratiği; toplumu bir arada tutan ve hegemonyanın tahakkukunu sağlayan düşünceler bütünü; yanlış bilinç olmak üzere üç anlamda kullandığını belirtir⁸⁵.

İranlı düşünür Ali Şeriatî, bir grubun, sosyal sınıfın, milletin veya ırkın benimsediği inanç ve görüşlerin ideolojiyi ifade ettiğini belirtmiştir⁸⁶. *Heywood*, ideoloji kelimesinin siyasi inanç sistemi, yönetici sınıfın görüşleri, belirli bir grubun dünya görüşü, bireyi konumlandıran ve aidiyet hissi oluşturan fikirler, yanlış bilinç, hakikat tekeli iddiasındaki siyasi doktrin gibi farklı anlamlarda kullanıldığını belirtmiştir⁸⁷.

⁸² BARRETT, Michele. (1996). Marx'tan Foucault'ya İdeoloji. İstanbul: Sarmal Yayınevi. s. 18.

⁸³ GRAMSCI, Antonio. (1971). Selection From The Prison Notebooks'tan naklen SANCAR, Serpil. (2008). İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme. Ankara: İmge Kitabevi. s. 32, 33.

⁸⁴ MANNHEIM, Karl. (2009). İdeoloji ve Ütopya. Ankara: De Ki Basın Yayım. s. 189.

⁸⁵ SANCAR, s. 7 – 8.

⁸⁶ ŞERİATİ, Ali. (1999). Kültür ve İdeoloji. İstanbul: Birleşik Yayıncılık. s. 71.

⁸⁷ HEYWOOD, Andrew. (2007). Siyasi İdeolojiler. Ankara: Adres Yayınları. s. 7, 8.

Mardin, ideolojinin toplumsal buhranların yıprattığı algıların, değerlerin yeniden inşası çabası olduğunu belirtmiştir. İdeolojinin, bireylerin eylemlerinin amacını ve bunlara ulaşma yollarını gösteren maddi ve sosyal gerçekliği belirleyen ilkeler bütünü olduğuna dair tanıma yer vererek, “gerçeklik” kavramından hareketle toplumu anlama, hayatı anlamlandırmaya yarayan ideolojik kavramların taraflılığına, benimsenen ideolojiye göre hakikate ilişkin algının değişmesine dikkat çekmiştir⁸⁸.

Şeriatî ideolojinin; insanı ve varoluşu anlama, sosyal ve zihinsel çevreyi şekillendiren fikir ve kurumları kavrama, bu bilinçlenme sonucunda idealler ve öneri sistemi kurularak statükoda memnun olunmayan noktaların değiştirilmesi olmak üzere üç aşamadan oluştuğunu belirtmektedir⁸⁹. *Türköne* ise ideolojinin, modernleşme ve sosyal farklılaşma sürecinde tarihi olarak belirli bir dönemde ortaya çıkan düşünce yapısı olduğunu belirtmiştir⁹⁰.

Baradat ideolojilerin siyasi nitelikli olduğunu, bugüne dair değerlendirme ve geleceğe yönelik tasarımlar sunduğunu, değişim için eylem planına sahip olduğunu, kitleleri hedef aldığını ve basit dil kullandığını belirtmiştir⁹¹. *Heywood*'a göre ideolojiler mevcut düzeni korumaya, değiştirmeye ya da kaldırmaya yönelmiş, örgütlü, siyasi nitelikteki kendi içerisinde tutarlılık sahibi fikir kümesidir⁹².

Kanaatimce ideolojiyi, bireylerin ve toplumların geçmiş ve bugünkü sosyal, ekonomik, kültürel değer ve koşullarına bağlı olarak şekillenen, geçmişe, bugüne ve geleceğe ilişkin değerlendirmeler içerip mevcut sistemi muhafaza, değiştirme ya da kaldırma amacı güden, bu yönde teklif, yöntem ve hedefler sunan, eylem yönelimli düşünceler bütünü olarak tanımlayabiliriz.

Bu noktadan sonra tarihte etkin olmuş ideolojileri incelemeye geçeceğiz. Tanımlamamızdan hareketle ideolojilerin hangi koşullarda, neye tepki olarak ortaya

⁸⁸ MARDİN, Şerif. (2010). İdeoloji. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 72 ve s. 20 dipnot: 8.

⁸⁹ ŞERİATİ, s. 74.

⁹⁰ TÜRKÖNE, Mümtaz'er. (1991). Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 22.

⁹¹ BARADAT, Leon P. (2012). Siyasal İdeolojiler, Kökenleri ve Etkileri. Ankara: Siyasal Kitabevi. s. 16, 17.

⁹² HEYWOOD, s. 15.

çıktığını, mevcut durumda nasıl bir tavır aldığını, hangi amaçları hedeflediğini ve hangi unsurları içerdiğini inceleyeceğiz.

II- LİBERALİZM

A. Kavram ve İdeoloji Olarak Doğuşu

Köken bakımından Latince olan, “serf ya da köle olmayan özgür insanlar sınıfı” anlamındaki “Liber” kelimesi, 14. yüzyıldan bu güne kadar kullanılmış, aynı zamanda açık görüşlü, bonkör ve müsamahalı insanları belirtmek için de bu kelime zikredilmiştir. Liberalizm kelimesi, siyasi açıdan ilk 1812 yılında İspanya’da, sonrasında Avrupa’da kullanılmış, Birleşik Krallık’ta Locke’cu ilkeleri benimseyen Whig Partisi de kendisini liberal olarak adlandırmıştır⁹³. *Yayla*’nın Friedrich A. Hayek’ten nakli ile liberal kavramı ilk olarak “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations” adlı kitabında “liberal ihracat ve ithalat sistemi” ifadesi ile Adam Smith tarafından kullanmıştır⁹⁴.

Liberalizm; “özgürlük taraftarlığı”, “insan için devleti araç kılmak, iktidarı ehliileştirmek arayışının ifadesi”⁹⁵, “bireyin kendisine yön vereceği ilkesi temelinde özgürlükçü düşünce sistemi”⁹⁶ ya da “yaşam tarzı olarak kişiler ve toplum için özgürlüğü benimseyen, siyasi yönden cemiyeti örgütleyen düşünce ve eylem sistemi”⁹⁷ gibi farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. *Ayverdi* ise liberalizmi, “kişilerin hürriyetine saygı gösteren, siyasi ve iktisadi düzeni bu temele uygun olarak kurmaya çalışan, devletçiliğin, mutlakiyetçiliğin ve geniş anlamda sosyalizmin karşıtı olan görüşlerin ortak adı” olarak tanımlamıştır⁹⁸.

Siyasi ve iktisadi liberal teorilerin, 16. ve 17. yüzyıllarda hâkim olan mutlak monarşilere ve merkantilizme tepki olarak doğduğu söylenebilir. Merkantilist politikalar ise nitelikleri gereği siyasi açıdan mutlaki rejimlerini mecburi kılar. Devrin ekonomik yapısı uyarınca, devletin siyasal amacına ulaşması için kuvvetli bir

⁹³ KARATEPE, Şükrü. (2011). Siyasi İdeolojiler. İstanbul: İz Yayıncılık. s.34, HEYWOOD, s. 31.

⁹⁴ YAYLA, Atilla. (2003). Liberalizm. İstanbul: Plato Film Yayınları. s. 14.

⁹⁵ ERDOĞAN, Mustafa. (1998). Liberal Toplum Liberal Siyaset. Ankara: Siyasal Kitabevi s. 45, 142.

⁹⁶ İŞÇİ, Metin. (2012). Siyasi Düşünceler Tarihi. İstanbul: Der Yayınları. s. 277

⁹⁷ KARATEPE, s. 34.

⁹⁸ AYVERDİ, İlhan. (2011). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Yayınları. s. 743.

iktisadi düzen çerçevesinde değerli madenlere sahip olmak ve korumacı gümrük politikası uygulamak gerekiyordu. Devletler de bunu sağlamak için piyasayı yönetiyor, hâkimiyetini sürdürmek için merkezi ve güçlü konuma gelmeye çalışıyordu⁹⁹.

Liberal ekonomik düzenin vücut bulmasında önemli bir aşama teşkil eden fizyokratlar ile sonrasında gelen liberal ekonomi teorisyenleri ise merkantilist sınırlamaları reddetmişlerdir. Piyasanın kendiliğinden oluşan bir düzen içerisinde sürdüğünü, bu düzene yapılacak müdahalelerin kendiliğinden oluşan düzenden daha iyi olamayacağını, bu sebeple girişim ve ticaret özgürlüğü üzerindeki engellerin kaldırılmasını, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesini savunarak siyasi otoritenin ekonomik sisteme karışmaması gerektiğini belirtmişlerdir¹⁰⁰.

Siyasi açıdan liberal teorilerde ise mutlakiyetçi devlet anlayışına yönelmiş ilk eleştiriler John Locke'dan ve temellerini attığı doğal haklar teorisinden gelmiştir. Buna göre birey, insan olma vasfından doğan, devredilemez yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarına sahiptir. Bireyler bu haklarının korunması için sözleşme yaparak devlet kurumunu oluşturmuşlardır, varlığını bireylerin iradelerinden alan devlet de bu sebeple bireye tabi olmalıdır¹⁰¹. Locke devletin, insanların çıkarlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için kurduğu bireyler toplumu olduğunu¹⁰² belirterek mutlakiyet rejimlerindeki devlet eksenli anlayış karşısında bireyi ön plana koyarak insan temelli, kaynağını insandan alan devleti savunmuştur.

1688 yılında Büyük Britanya'da gerçekleşen devrim, 1789 Fransız Devrimi ve Birleşik Devletlerin bağımsızlığı ile birlikte siyasal alanda devletin mutlak yetkilerinin kısıtlandığı, bir kısım hak ve hürriyetlerin anayasal düzeyde güvence altına alındığı bir ortam ortaya çıkmış, liberal akımı yansıtan bu olaylar liberal hareketin tarihinde dönüm noktası olmuştur¹⁰³.

⁹⁹ GÖZE, Ayferi. (2010). Liberal, Marxiste, Faşist, Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet. İstanbul: Beta Yayınları. s. 14 - 15, 17.

¹⁰⁰ GÜRİZ, Adnan. (2010). Kapitalist İdeoloji. Ankara: Phoenix Yayınevi. s. 29 - 31. GÖZE, s. 20 – 21.

¹⁰¹ BARADAT, s. 90, 96, 99.

¹⁰² LOCKE, John. (2005). Hoşgörü Üzerine Bir Mektup. Ankara: Liberte Yayınları. s. 28.

¹⁰³ KARATEPE, s., 38.

İçerisinde bulunduğu siyasi ortamın etkisi ile 18. yüzyılda Birleşik Krallık'ta gelişmeye başlayan liberalizm, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da vücut bulmuştur¹⁰⁴.

Bir başka görüşe göre liberal devletin ilk uygulamaları, toleranslı yönetime ve serbest ticarete dayanan 17. yüzyılda Hollanda ve Venedik Cumhuriyetleri'nde gerçekleşmiştir¹⁰⁵.

Günümüzde liberalizm; sanayi devrimi, serbest piyasaya dayalı ekonomi sisteminin yaygınlaşması ve küreselleşmenin etkisi ile dünyanın çeşitli bölgelerinde kendine özgü revize edilmiş şekilleri ile uygulanmaktadır.

Liberalizmin, bireycilik, özgürlük düşünceleri temelinde piyasa ekonomisini ve hukuk devleti ilkesi savunan düşünce olduğunu belirtebiliriz. Liberalizm, omurgasını oluşturan bireycilik, özgürlük, hukuk devleti gibi unsurlara bağlı kalarak, değişen sosyal ve ekonomik koşullar karşısında bilhassa iktisadi konularda kendisini güncellemiş, varlık sürecinde liberalizmin farklı teori ve uygulamaları ortaya çıkmıştır. Tarih sahnesinde önce klasik liberal teori belirmiş, uzun bir uygulamadan sonra temel değerleri üzerinde kalarak iktisadi yüzünü değiştirmiş, ortaya sosyal liberalizm çıkmıştır. Bir süre sonra ise neoliberalizm olarak adlandırılan düşünce ile hararetli şekilde, sosyal liberalizmin terk edilerek klasik öğretiye geri dönülmesi gerektiği savunulmuştur.

B. Klasik Liberalizm

Liberal teorinin doğuşu ile ortaya çıkmış, 20. yüzyılın ikinci çeyreği içerisindeki ekonomik ve sosyal krizlere kadar siyasi ve iktisadi alanda uygulanmıştır. Hatta klasik liberalizmin 19. yüzyıldaki sanayileşme ile birlikte altın çağını yaşadığı, "19. yüzyıl liberalizmi" olarak anıldığı belirtilmektedir¹⁰⁶.

Erdoğan'a göre klasik liberalizm birey hakları ve siyasal özgürlükler, temsili sisteme dayalı sınırlı hükümet, hukuk devleti, sözleşme özgürlüğü ve piyasa

¹⁰⁴ HEYWOOD, s. 32.

¹⁰⁵ KARATEPE, s. 38.

¹⁰⁶ HEYWOOD, s. 58.

ekonomisi olmak üzere dört unsura dayanır¹⁰⁷. *Yayla* ise barış, adalet, özgürlük, kanun hakimiyeti ve piyasa ekonomisinin *Hayek*'e göre klasik liberalizmin temel öğeleri olduğunu belirtmiş; kendisine göre bireycilik, özgürlük, kendiliğinden doğan düzen - piyasa ekonomisi ve hukukun hakimiyeti - sınırlı devlet olmak üzere liberalizmin dört temel dayanağı olduğunu belirtmiştir¹⁰⁸. Bir başka görüşe göre doğal haklar teorisi, faydacılık, iktisadi liberalizm, sosyal darwinizm doktrinlerinden beslenen klasik liberal teorinin temel ilkeleri bireycilik, başkasının engel ya da cebrinden masun olmayı ifade eden negatif özgürlük ile sınırlı devlet anlayışıdır¹⁰⁹.

Klasik liberalizmin, özgürlük ve atomik bireycilik temelinde, serbest piyasa ekonomisini savunan, hukuk devleti ilkesini benimseyen, devleti bu doğrultuda şekillendirmeye amaçlayan düşünce sistemi olduğunu ifade edebiliriz.

Temelini aydınlanma düşüncesinden ve akılcılık ilkesinden alan¹¹⁰, insanların doğuştan vazgeçilemez doğal haklara sahip olduğu¹¹¹, çıkarları peşinde koşan rasyonel bireylerin kendilerinin bir amaç kabul edildiği¹¹², sınırlı devlet anlayışı ve serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği klasik liberal teorinin ilkelerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. İlkeleri

a. Bireycilik

Liberalizmin ana ögesi, insanın temel değer olduğu yönündeki kabuldür¹¹³. Hatta *Yayla*'ya göre bireycilik düşüncesinin tarihi ile liberalizmin tarihi örtüşmekte, "liberalizm, bireyci bir toplum sistemidir" ifadesi, bireyciliğin liberalizm üzerindeki önemini vurgulamaktadır¹¹⁴. Bireyciliğin doğal hukuk öğretisinde insana tanınan yaşama hakkının iz düşümü olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁰⁷ ERDOĞAN, (1998), s. 10.

¹⁰⁸ YAYLA, s. 147.

¹⁰⁹ HEYWOOD, s. 58, 59.

¹¹⁰ İŞÇİ, s. 275, 276.

¹¹¹ BARADAT, s. 95.

¹¹² KARATEPE, s. 43.

¹¹³ ERDOĞAN, (1998), s. 2.

¹¹⁴ YAYLA, s. 148.

Bireycilik unsuru, temelini doğal haklar öğretisi ile *Kant*'tan almaktadır. *Locke*'un doğal haklar teorisine göre doğa halinde insanlar var olmalarından doğan eşit ve devredilemez nitelikte yaşam, özgürlük, mülkiyet hakkı ile bunların türevleri olan haklara sahip bulunmaktadır. Bu haklar amaç değil, insanın kendisini gerçekleştirme yönünde bir araçtır. Devlet de bireylerin bu haklarının korunması için bireylerin iradesi doğrultusunda kurulmuştur¹¹⁵. Birey, devlet ve toplumdan önce bu haklara sahiptir ve tabii olarak birey bu haklarını devlet ya da başka kurumlardan değil bizzat varlığından almıştır¹¹⁶. Bu bağlamda doğal haklar teorisi ile bireyciliğin ve insan haklarının temeli atılmış¹¹⁷, bireyler yalnızca varlıklarından kaynaklanan haklarla donatılmış, birey araç konumundan amaç kürsüsüne çıkartılmıştır.

Bireycilik anlayışını, farklı şekilde temellendiren düşünürlerden birisi de şüphesiz ki Immanuel Kant'tır. *Kant*'a göre ahlaki ve özgür bir varlık olarak insan, ahlaki değerlerini hür şekilde belirleyebilen bir varlıktır. Birey başka olgular ya da hedefler için araç değil, kendi başına bir amaçtır¹¹⁸.

John Stuart Mill'e göre bireycilik; mutluluğun, medeniyetin, özgürlüğün, eğitim ile öğretimin, kültürün bir ögesi ve zorunlu bir parçasıdır. Bireyselliğin bulunmadığı toplumlarda arzu, korku ve davranışlar için önceden biçilmiş kalıplar vardır, insanlar toplumun kendilerine sunduğu davranış şablonlarını kullanarak düşünce ve duygularını köreltir. Bireyciliği kaybetmiş, göreneğin mutlak olarak etkin olduğu toplumların, farklı düşüncelere kapalı olduklarını bu sebeple de gerilediklerini ifade ederek, bireycilikle toplumların gelişmesi arasında bağ kurmuş, gerileyen medeniyetlere örnek olarak doğu toplumlarını göstermiştir¹¹⁹.

Hayek'e göre batı medeniyetinin temeli “ferdiyetçiliktir”. *Hayek* bireyciliği, “insana insan olarak saygı göstermek, kanaat ve zevkleri ne kadar dar olursa olsun kendi sahası içerisinde kendine ait bir mesele olduğunu kabul etmek, insanların yetenek ve yönelimlerini keşfetmelerinin takdire değer olduğunu düşünmektir”

¹¹⁵ BARADAT, s. 96, ERDOĞAN, (1998), s. 7.

¹¹⁶ YAYLA, s. 150.

¹¹⁷ ERDOĞAN, (1998), s. 6.

¹¹⁸ İŞÇİ, s. 320, YAYLA, s. 151.

¹¹⁹ MILL, John Stuart. (2008). Özgürlük Üzerine. İstanbul: Oda Yayınları. s. 80, 86, 98 – 99.

şeklinde tanımlar¹²⁰. *Heywood* ise, bireyin tüm toplumsal gruplar ve kurumlardan üstün amaç ve değerine olan inancın bireycilik anlamına geldiğini ifade etmektedir¹²¹.

Özetle bireyciliğin; toplumu, devleti, cemaati referans noktası olarak bireyi bu kurumların amacı konumuna indirgeyen düşünce yapılarına karşı olan, insanı kaynak olarak bireyi amaç kürsüsüne oturtan, bireyi vazgeçilmez haklarla donatan, kişinin kendi değerlerini belirleyebileceğine, bunun kendi özgürlük alanına girmediği sürece diğer fertleri ilgilendirmeyeceğine inanan, bireye ve tercihlerine saygı özünde yükselen, özgürlük olgusu ile birbirini tamamlayan liberalizmin temel değerlerinden olduğunu belirtebiliriz.

b. Özgürlük

Özgürlük denilince şüphesiz ki akla ilk gelen *Rousseau*'nun *Du Contrat Social* (Toplum Sözleşmesi) kitabının girişinde yer alan “insan özgür doğar oysa her yerde zincire vurulmuştur”¹²² önermesidir.

Liberalizmde bireycilik düşüncesinden sonra en sık vurgu yapılan unsurun, özgürlük olduğunu söyleyebiliriz.

Özgürlük, bireyciliğin vazgeçilmez ve kaçınılmaz sonucu olduğu kadar bireycilik ilkesinin de teminatıdır. Bireycilik ilkesinin hakim olmadığı bir düzende özgürlüğün tam anlamı ile var olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi, özgürlüğün bulunmadığı bir ortamda da bireycilik ilkesinin vücut bulması pek mümkün değildir. Nitekim *Heywood* da liberallerin bireyci özü nedeniyle özgürlüğe öncelik tanıdığını belirterek özgürlük ile bireycilik arasındaki ilişkiye vurgu yapmıştır¹²³.

¹²⁰ HAYEK, Friedrich August von. (2004). *Kölelik Yolu*. Ankara: Liberte Yayınları. s. 18, 19.

¹²¹ HEYWOOD, s. 37.

¹²² ROUSSEAU, Jean Jacques. (2008). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s. 4.

¹²³ HEYWOOD, s. 40.

Cezbedici yönünden dolayı özgürlük kavramı birçok siyasi düşünce tarafından benimsenmiş, sonuçta aynı kavramı vaat eden siyasi düşünceler özgürlüğü farklı mahiyette anlamış ve uygulamışlardır¹²⁴.

Özgürlük denilince aklımıza, “bireyin harici bir cebir altında kalmaksızın eyleme ya da eylememe serbestisine sahip olması,” ya da kısaca “zorlamanın yokluğu”¹²⁵ anlamındaki negatif özgürlük ile “bireyin iradesi doğrultusunda davranabilmesi için dış müdahalelerin yokluğunun yanı sıra bireyin dilediği şekilde davranabilmesi yönünde güç sahibi kılınması”¹²⁶ anlamındaki pozitif özgürlük kavramları gelir.

Klasik liberal teoride negatif özgürlük anlayışının hakim olduğunu, hatta *Hayek*'in negatif özgürlüğün ortadan kalkması halinde sanal hürriyetlerin zuhur edeceğini ifade ettiğini söyleyebiliriz¹²⁷. Bu özgürlük anlayışı, temelde diğer fertlere ve devlete özgürlük sahibi olan bireyin serbesti alanına karışmama sorumluluğu yükler¹²⁸. *Hayek*'e göre hürriyetin; “ferdin herkesle aynı normlara tabi olması, hürriyetinin keyfi olarak sınırlanmasından korunması, çalışma ve iş seçme serbestisine sahip olması, kazanma ve mülkiyet hakkına sahip bulunmasından” oluşan dört niteliğinin olduğu ifade edilmektedir¹²⁹.

J. S. Mill, diğer fertlerin mutlu olmalarını ya da mutluluk arayışlarını engellemeye çalışmamak şartı ile temel özgürlüğün “kendi iyiliğimizi, çıkarımızı istediğimiz şekilde arama özgürlüğü” olduğunu ifade etmektedir¹³⁰.

Bireyin özgürlüğünün, devlete ve toplum ile onu oluşturan fertlere karşı korunması gerektiğini belirten *Mill*, bireyin; hak ve hürriyetlerin tanınıp devletin anayasal olarak sınırlanması, diğer fertlerin baskı ve zorlamalarından masun

¹²⁴ YAYLA, s. 161.

¹²⁵ YAYLA, s. 162, ERDOĞAN, (1998), s. 22.

¹²⁶ ERDOĞAN, (1998), s.97.

¹²⁷ YAYLA, s. 165, 166.

¹²⁸ ERDOĞAN, (1998), s. 47.

¹²⁹ YAYLA, s. 167.

¹³⁰ MILL, s. 20.

tutulmak sureti ile korunacağını¹³¹, başka bir deyişle yasal ve anayasal zeminde hürriyetlerin himaye edileceğini düşünmektedir.

Mill, özgür bir toplumda ilk olarak vicdan hürriyetinin bulunması gerektiğini, vicdan özgürlüğünün zorunlu sonucu olarak da düşünme ve duygu özgürlüğü ile fikri ifade etme ve yayma serbestisinin bulunmasının zorunlu olduğunu ifade eder. *Mill'e* göre ikinci olarak bireyin hayatını dilediği gibi şekillendirme, inandığı ve istediği şekilde yaşama hürriyeti bulunmaktadır. Üçüncü olarak fertlerin diğer insanlara zarar vermeyecek hedefler için örgütlenme özgürlüğünün bulunması gerektiğini ifade eder. *Mill*, bu hürriyetleri tanımayan, bunlara saygı göstermeyen toplumların, hangi şekilde yönetilirse yönetilsinler, özgür bir cemiyet olmadıklarını ifade etmektedir¹³².

Mill ifade özgürlüğüne ayrı bir önem verir. Bir kişinin farklı diğer insanların farklı düşündüğü bir toplumda, farklı düşünen tek kişinin toplumun geri kalanını susturma hakkı olmadığı gibi, toplumun da bu tek kişiyi susturma hakkının bulunmadığını ifade eder. *Mill*, ifade özgürlüğünün bastırılmasının bugün yaşayanlara ve gelecek nesillere, o düşünceye yandaş olanlara ya da olmayanlara karşı haydutluk olduğunu, çünkü ifade edilen fikrin doğru olması halinde insanların hakikatten yoksun kalacağı, söz konusu düşünce yanlış ise insanların doğru ile yanlışın karşılaşması sonucunda doğru fikrin net şekilde anlaşılması imkânından yoksun kalacaklarını belirtir¹³³.

Locke inanç hürriyetini sıkı bir şekilde savunmuş, bireyin başkalarına zarar vermeden inancı doğrultusunda yaşama hakkının bulunduğunu, inancın kanun ya da cezanın değil iknanın etki alanında olduğunu ve ancak ikna ile değiştirilebileceğini, devletin birey için “iyi” olanı bireyden daha iyi bilemeyeceğini belirterek bireyin inanç ve inancı doğrultusunda yaşama hakkına müdahale edilmemesi gerektiğini belirtmiştir¹³⁴.

¹³¹ MILL, s. 6, 10.

¹³² MILL, s. 19 – 20.

¹³³ MILL, s. 25 – 26.

¹³⁴ LOCKE, s. 46, 48 – 49.

Hayek ise kişinin mutluluğu açısından önemine dikkat çekerek çalışma ve meslek seçme özgürlüğüne vurgu yapmış, bu hürriyetin işleyebilmesi için devletin ekonomik hayata müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur¹³⁵.

Ekonomik özgürlüğe değinen *Yayla*, iktisadi faaliyette bulunmak ve ekonomik girişimcilik hakkına sahip olma serbestisine vurgu yapmış, ekonomik özgürlükle genel anlamda özgürlüğün birbirine bağlı olduğunu, ekonomik özgürlüğün sınırlandığı totaliter rejimlerde bireylerin elinde sadece intihar etme özgürlüğünün kaldığını aktarmıştır¹³⁶.

Bu özgürlüklerin sınırsız olduğunu kabul etmek hürriyetlerin çatışmasına yol açacağından, bunların sınırsız şekilde kullanılabileceğini iddia etmek bireysel özgürlüklerin ve toplumsal düzenin tesisi açısından pek mümkün değildir. *Mill*, bireyin kendisinin korunması amacı ile özgürlüğün sınırlandırılmasını kabul etmemekte, özgürlüklerin tek sınırının, özgürlüğünü kullanan birey dışındaki fertlere gelecek zararın önlenmesi olduğunu ifade etmektedir¹³⁷.

Mill bireyin, özgürlüğünün sınırını aşarak diğer insanları zarara uğratması, kendisi dışındaki fertlere gelmesi muhtemel fenalığı ihmalî davranış ile önlemekten kaçınması gibi durumlarda başkalarının haklarına saldırı olduğunu kabul etmekte, bu durumlarda bireyin cezalandırılmasının toplumun doğasından doğan hakkı olduğunu belirtmektedir¹³⁸.

Buna göre klasik liberal teoride negatif özgürlük anlayışının benimsendiğini, düşünce, vicdan, inanç, görüş ifade ve yayma, inandığı şekilde yaşama ve inancının gereğini yerine getirme, inancı doğrultusunda örgütlenme ve türevî özgürlükler ile iktisadi faaliyette bulunmak ve girişim yapma özgürlüğü gibi ekonomik temelli özgürlüklerin savunulduğunu, *Hayek*'in özgürlük içerisine eşitlik ve mülkiyeti de dahil ettiğini görmekteyiz. Bireyin hürriyetlere sahip olduğu kabul edilmiş ise de;

¹³⁵ HAYEK, s.128 – 129.

¹³⁶ YAYLA, s. 178 – 179.

¹³⁷ MILL, s. 16.

¹³⁸ MILL, s. 109, 135.

bunlar başkalarına zarar vermeme şartı ile tanınmış, aksi takdirde bireyin bir kısım özgürlüklerini kullanmaktan mahrum edilebileceği kabul edilmiştir.

c. Serbest Piyasa Ekonomisi

İktisadi liberal teorinin, serbest ticareti engelleyen bir nevi planlamacı merkantilist ekonomik yapıya tepki olarak doğduğunu yukarıda değerlendirmiştik. Klasik liberalizmin iktisadi doktrininde de bu yöndeki unsurları açıkça görmekteyiz. Kalvinist düşünce ile birlikte kazanma ve zengin olma isteği ayıp sayılmaktan çıkarak ödev haline gelmiş, bu şekilde ortaçağ ahlakından kapitalist ahlaka geçmeye zemin hazırlanmış¹³⁹, piyasa ekonomisinden önce hakim olan merkantilist anlayış da fizyokratların, ticaretteki engellemelerin ve ayrıcalıkların kaldırılması yönündeki görüşleri¹⁴⁰ sarsılmıştır.

Bu süreçte piyasa kavramı da değişim geçirmiş, iş bölümü temelinde ve tüm aktörlerin hem üretici hem tüketici olduğu düşünülmüş, fertler, ekonomik faaliyetlerinin bütünü oluşturarak işlemler bütünü olarak algılanmaya başlanmıştır¹⁴¹.

Piyasa ekonomisi sisteminin teorik temellerinin A. Smith'in, F.Quesnay'ın, D. Ricardo'nun düşüncelerine dayandığını ifade edebiliriz. Buna göre özünde çıkarının peşinden koşan bireylerin, ekonomik düzen içerisinde her hangi bir dış müdahale olmaksızın kendisi için en iyi olanı yapmaya çalışması ile birlikte genel sistemin oluştuğu; bu sistemin işleyişinde toplum için en iyi sonucun sanki görünmez bir el yardımı ile ortaya çıktığı ve piyasa ekonomisinin uzun vadede tüm katılımcıların çıkarına hizmet ettiği belirtilmiştir¹⁴².

Piyasada karşımıza çıkan bireysel çıkar, alışveriş, iş bölümü, bireysel ve toplumsal gönenç olgularının etkileşimi ile “doğal özgürlük sisteminin” kendiliğinden oluşacağı, bu sayede ekonomi düzeninde bir “görünmez el” aracılığı ile genel refahın yükseleceği, piyasa ekonomisinin herkesin yararına gelişeceği,

¹³⁹ GÜRİZ, (2010), s. 47.

¹⁴⁰ GÜRİZ, (2010), s. 29, 31, 32.

¹⁴¹ YAYLA, s. 194.

¹⁴² ERDOĞAN, (1998), s.9.

çelişiyor gibi görünen menfaatler arasında “doğal bir uyumun” bulunduğu iddia edilmektedir¹⁴³. Bu düzene her hangi bir şekilde karışılmasına, kendiliğinden oluşan doğal özgürlük sisteminin bireylerin getirebilecekleri düzenlemelerden daha iyi işlediği gerekçesi ile itiraz edilmekte, ekonomik düzenin yöneticilerin iradesi ile değil iktisadın doğal ilkeleri ile gerçekleştirileceği söylenmektedir¹⁴⁴.

Yayla, “Liberalizm” isimli eserinde “pazar ekonomisinin üretim araçlarının özel sahipliği altındaki iş bölümü sistemi” ve “kapitalizmin... tüm mülkiyetin bireylerce sahiplenildiği sosyal sistem” olduğuna ilişkin iki tanıma yer vererek özel mülkiyetin piyasa ekonomisinin zorunlu unsuru olduğunu ifade etmiştir¹⁴⁵.

Piyasa ekonomisinin özel mülkiyet temelinde, devletin mümkün olduğunca müdahale etmediği, rekabet esasına ve tüm katılımcıların çıkarının peşinden giderek gerek kendisinin, gerekse bütünün çıkarına hizmet ettiği anlayışına dayandığı belirtilmektedir¹⁴⁶.

Serbest piyasa ekonomisinin bütünü içerisinde özel amaçlardan bağımsız olduğu, bireylerin ortak amaçlarına değil, çatışan menfaatlerin uzlaşmasına dayandığı, planlı ekonomi ile elde edilen piyasadan daha kapsamlı ve gerçekçi bir sistemin elde edileceği söylenmektedir¹⁴⁷.

Güriz ise piyasa ekonomisindeki aktörlerin alamet-i farikasının biriktirme ve sınırsız şekilde üretme isteği olduğunu, serbest piyasa sisteminin, çıkarını yüksek seviyede tatmine yönelmiş bireylerin müdahale olmaksızın birbirleri ile rekabetine dayandığını ifade eder¹⁴⁸.

Buna göre piyasa ekonomisinin; özel mülkiyet temelinde, çıkarlarının tatmini peşinde koşan bireylerin ve işletmelerin, dış müdahale olmaksızın gönüllü olarak yaptıkları rekabete dayalı iktisadi faaliyetlerinin bütününe ifade eden süreç olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre özel mülkiyet üzerine kurulu piyasa ekonomisinde, mikro

¹⁴³ HEYWOOD, s. 65, YAYLA, s. 81.

¹⁴⁴ GÖZE, s. 21, 23.

¹⁴⁵ YAYLA, s. 192.

¹⁴⁶ BARADAT, s. 110 - 111.

¹⁴⁷ YAYLA, s. 188.

¹⁴⁸ GÜRİZ, (2010), s. 48, 64, 69 - 70.

düzyeyde bireyler ve özel işletmeler rasyonel şekilde kazanç peşinde koşarken, makro düzyeyde iktisadi faaliyetler kendiliğinden kurulan düzen tarafından adeta görünmez bir el aracılığı ile yönetilir.

Bunlara ek olarak *Güriz* kapitalist sistemin devletten yetişmiş emek gücünün sağlanması, tekelleşmeye müdahale edilmesi, dış ilişkilerin yönlendirilmesi gibi hususları talep ettiğini belirtmiş ise de¹⁴⁹; devletin piyasaya müdahil olmaması gerektiğini ifade eden fikirler göz önüne alındığında serbest piyasa ekonomisinde devletten bu hususların talep edilmesinin kendiliğinden oluşan doğal ekonomik düzen ve rekabet ilkesi ile bağdaşmayacağı görülebilir.

Göze, piyasa ekonomisinin uygulanması ile birlikte 19. yüzyılda serbest piyasanın tekelleştiğini, bununla birlikte serbest fiyat mekanizmasının yerini tekellerin fiyat dayatmasının aldığı, bu sebeple devletin fiyatları denetleyerek müdahalede bulunduğu, bağımsız hareket eden piyasa aktörü yerine örgütlenmiş işçi sınıfının ve kolektif sözleşmelerin doğduğunu, serbest alışveriş ilkesinin yerini gümrük himayelerinin aldığı klasik liberal teorinin savunduğu ekonominin kitaplarda kaldığını ifade etmiştir¹⁵⁰.

Yazarın, piyasa ekonomisinden sapmalar olduğuna yönelik eleştirileri, tarihte dönemsel olarak kısmen doğrulanmış ise de; bu ekonomik sistemin yirminci yüzyılın başına kadar geniş ölçekte genel prensipleri uygulandığı gerçeği göz ardı edilmemelidir.

ç. Hukuk Devleti

Hukuk devleti ilkesi, hukukun egemenliği prensibine dayanır¹⁵¹. “Anayasacılık” ve “sınırlı devlet” gibi ilkeler farklı değerlendirilse de hukuk devleti prensibi, bu ilkeleri de kapsayacak genişlikte ve içeriktedir. Hukuk devleti ilkesinin; “gerçek ve tüzel kişilerin hak ve özgürlüklerini koruyan, kişilerin diğer fertlerle ve devletle, devletin de bireylerle ilişkilerinin, iktidar organlarının görev ve yetkileri ile erkler arasındaki denge – fren mekanizmalarının hukuksal düzlemde belirlenip, tespit

¹⁴⁹ GÜRİZ, (2010), s. 79.

¹⁵⁰ GÖZE, s. 24 – 29.

¹⁵¹ ERDOĞAN, (1998), s. 28.

edilen kurallar bütününün eşit şekilde uygulanarak tüm yurttaşlar ile özel ve kamu tüzel kişileri üzerinde bağlayıcı olması” anlamına geldiğini ifade edebiliriz.

Liberalizmin yukarıda bahsedilen unsurlarının, bireyler ile kurumların hak ve özgürlüklerinin korunması, yaşanabilmesi için de bu hakların hukuk düzeni aracılığı ile gözetilmesi ve uygulamanın denetlenmesi gerektiğini belirtebiliriz. Bu noktada bireyleri bireylere karşı koruyan, bireyleri devlete karşı koruyan, iktidar organlarını birbirlerine karşı koruyan ve denetleyen kurallar karşımıza çıkar. Bireyin devlete karşı korunması ile devlet organlarının birbirine karşı korunması ve denetlenmesinin genelde anayasal, bireyin bireye karşı korunmasının ise genel olarak yasal zeminde gerçekleştiği görülmektedir.

Liberal düşünce geleneğinde devletin, hâkimiyeti altındakilere karşı potansiyel despot olduğu, sınırlandırılmamış devletin birey özgürlüğüne yönelen en ciddi tehdit olduğu belirtilmiştir¹⁵². İnsan faydasının peşinden koşan varlık olduğu için yönetenler, iktidar gücünü de çıkarlarına erişmek için kullanabilirler. “Güç bozar, mutlak güç mutlaka bozar” deyişi, liberalizmin devlet iktidarından duyduğu endişeye işaret eder¹⁵³. *Madison*’ın da “...insanlar melek olsaydı devlete gerek kalmazdı, melekler insanları yönetseydi devletin denetimine gerek olmazdı.” diyerek bu yöndeki endişeleri dile getirmiştir¹⁵⁴.

Bu noktada hukuk devleti prensibi içerisinde önem taşıyan, kişinin devlete karşı korunması ile devlet organları arasındaki görev paylaşımı ve denetlemenin yapılmasını sağlayan anayasacılık ilkesine ayrıca değinmek gerektiğini düşünüyorum. Devletin erkleri arasında görev ve yetki dağıtımını anlamındaki dar anlamda anayasacılık ile görev, yetki paylaşımının yanında denge – denetleme mekanizması oluşturan, erklerin birbirini denetlemesine imkân tanıyan geniş anlamda anayasacılıktan bahsedebiliriz.

İktidarın yozlaşması korkusu, gücün paylaşılması gerektiği düşüncesine götürmüş, *Montesquieu* yasama, yürütme ve yargı iktidarlarının ayrı erklerde

¹⁵² YAYLA, s. 200.

¹⁵³ HEYWOOD, s. 50.

¹⁵⁴ MADISON, James. (1788). The Federalist No: 51.

http://files.libertyfund.org/files/788/0084_LFeBk.pdf Erişim Tarihi: 07.06.2014.

toplanması gerektiğini ifade ederek, aksi durumda siyasi özgürlüklerin bulunamayacağını belirtmiştir¹⁵⁵.

Amerikan Anayasasının yapımında aktif rol üstlenen James Madison'ın da güçler ayrılığı ilkesinin yanı sıra erkler arasında denetim – denge mekanizmasını kurarak, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin görev alanını belirlediği; fakat her bir erkin bazı noktalarda diğer kuvvetleri denetlemekle yetkilendirdiği, bunun yanı sıra gücü paylaşmak için federal bir yapıyı benimsediği ifade edilmiştir¹⁵⁶.

Yukarıdaki unsurlarda yer verdiğimiz yaşam ve mülkiyet hakkı, fikir açıklama ve yayma hürriyeti, vicdan ve inanç özgürlüğü, teşebbüs ve çalışma hürriyeti ile benzeri diğer hakların da anayasalarda tanınarak, güvence altına alındığını belirtebiliriz. Buna göre anayasaların da hukuk devleti ilkesine hizmet eden araçlardan olduğunu, başka ifade ile anayasanın kişilerin hak ve özgürlüklerini tanımada, devlet iktidarını sınırlandırarak bireyleri korumada en etkin yöntem olduğunu tespit ettik.

Hukuk devleti ilkesine hizmet eden bir diğer enstrüman da yasalardır. Yasaların amacının; toplum düzeninin sağlanması¹⁵⁷, özgürlük ve eşitliğin tesisi¹⁵⁸, olduğunu savunanlar olduğu gibi mevcut yasaların despotizmin aracı, soygunun yasallaştırılması¹⁵⁹ olduğu iddiasını savunanlar da bulunmaktadır.

Gördüğümüz gibi hukuk devleti, liberalizmin bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi unsurlarını ve bunların zorunlu sonucu olan haklar ile özgürlükleri koruyan, onların hayata geçmesine yardımcı olan hatta *Yayla*'nın ifadesi ile liberal teorinin direği niteliğindeki prensiptir.

2. Klasik Liberalizmin Anayasalara Etkisi

İnsanın dogmatizmden kurtarılarak özgürleştirilmesini, aklın önüne çekilen tüm sınırlamaların kaldırılarak her yapıda bireyin temel alınmasını içeren, 17. yüzyılda ve takip eden dönemde gelişen aydınlanma düşüncesi ile birlikte insana verilen önem artmış, birey araç konumundan amaç olma durumuna yükseltilmiştir.

¹⁵⁵ İŞÇİ, s. 295 - 296.

¹⁵⁶ BARADAT, s. 127.

¹⁵⁷ LOCKE, s. 65.

¹⁵⁸ ROUSSEAU, s. 48.

¹⁵⁹ BASTIAT, Frederic. (2005). Hukuk. Ankara: Liberte Yayınları. s. 5 - 6, 47.

Liberal öğretinin birey eksenli düşüncelerinin, toplum genelinde ve yönetimde hâkim olanlarca benimsenmeye başlaması ile düzenlenilen anayasalarda liberal fikirlere, yer verilmiştir.

Anayasaların ideolojik bağlamda, kronolojik olarak önce liberal hükümleri barındırdığını ifade edebiliriz. *Oder* de, 18. yüzyılda, erkler ayrılığı ve birey haklarının tanınması yoluyla iktidarın sınırlanması, anayasaların halk iradesine dayanması gerektiği görüşlerinin etkisi altında, anayasaların liberal – demokratik ekseninde konumlandırıldığı, bu dönemde anayasalara ilk olarak liberal – demokratik içerik ve işlev yüklendiğini belirtmektedir¹⁶⁰.

Klasik liberalizmin anayasalardaki ilk etkilerinden birisi inanç, ibadet ve vicdan hürriyetidir. *Locke*, dinin gösteriş ya da ruhani egemenlik için şiddet olmadığını, yalnızca bireyi erdemli kılmak olduğunu ifade ederek, dinin kanunlar yolu ile dayatılmayacağını, başkalarının haklarını ihlal etmediği sürece her insanın inancının sadece kendisini ilgilendireceğini belirtmiştir¹⁶¹.

İnancın, bireyin kendisini ilgilendirmesi, hiçbir kişi ya da kurum tarafından dayatılmaması gerektiği gibi düşünceler ışığında inanç, vicdan, ibadet özgürlüğü şekillenip, toplumda geniş ölçüde benimsenmiş, takip eden süreçte anayasalarda düzenlenilerek koruma altına alınmıştır.

Bu düşüncelerin bireye ilişkin kısmında inanç ve vicdan özgürlüğü; devlete yönelik kısmında ise devletin her inanca saygı duyması, eşit mesafede durması ve laik devlet ilkesi bulunmaktadır. 17. yüzyıl ve sonrasında devlet yönetiminde dini değerlerin referans alınmaması, devletin herhangi bir inancı dayatmaması gerektiği ifade edilmiş, bu görüşler bazı anayasalarda laiklik ilkesinin düzenlenilmesi ve devletin inançlara saygılı, fakat inançlar karşısında tarafsız olacağını açıkça belirtilmesi ile vücut bulmuştur.

Liberalizmin yukarıda andığımız unsurlarından olan bireycilik ilkesine göre insan, başka hedeflerin gerçekleştirilmesi uğrunda kullanılacak bir vasıta değil, başlı

¹⁶⁰ ODER, s. 33 - 34, 36.

¹⁶¹ LOCKE, s. 23, 61, 63.

başına, kendisine özgü bir amaçtır. Her bireyin özel bir değeri vardır. Birey doğuştan, devredilemez haklara sahiptir. Bu nedenle amaç konumundaki insana doğuştan elde ettiği hakları kullanma olanağı tanınmalı, bireye varlığını gerçekleştirme konumunda özgürlük sağlanmalıdır¹⁶².

Bu görüşlerin ve doğal haklar teorisinin güçlü şekilde ifade edilmesi sonucunda insanın özgür, akıl sahibi, saygın, onurlu, değerli ve diğer insanlarla eşit bir varlık olduğu kabul edilmiştir. Liberal öğretide sunulan insan tasavvurunun benimsenmesi ile birlikte; bireyin yaşam hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, insan onurunun korunması, kişi dokunulmazlığı, özel hayata saygı, haberleşmenin gizliliği, ikamet ve seyahat özgürlüğü gibi kategoriler liberal ilkeler doğrultusunda anayasalarda düzenlenilmiştir.

Liberalizmin bireycilik, özgürlük gibi unsurlarının etkisi ile şekillenen bir başka kategori ise düşünme ve ifade özgürlüğü ile bunlar etrafında gelişen basın özgürlüğü, örgütlenme hürriyeti, toplanma ve gösteri yapma hakkı gibi hak ve özgürlüklerdir.

İfade hürriyetinin, bireyciliğin zorunlu sonucu olduğunu belirten *Mill*, başkalarına zarar vermeyen düşüncelerin ifade edilmesine, yayınlanmasına müdahale edilmemesi gerektiğini belirtir. *Mill*'e göre, ifade edilen düşünceler genelde hem hakikati, hem de hatayı içerir, başka bir deyişle düşünceler kısmen doğru, kısmen de yanlış unsurlar barındırdığından, hakikat ancak bu düşüncelerin özgürce ifade edilmesi ile bulunabilir¹⁶³.

İfade hürriyetinin tanınması durumunda, insanların hakikatten yoksun kalacağını, ifade yoksunluğu nedeni ile fikirlerin tartışılmaması sonucunda düşüncelerin dogma haline geleceğini, düşüncenin neyi ifade ettiğinin dahi unutulması, fikrin kapalı bir inanç sistemine dönüşeceğini belirtir¹⁶⁴.

¹⁶² YAYLA, s. 150 - 151; HEYWOOD, s. 36.

¹⁶³ MILL, s. 65, 78 - 79.

¹⁶⁴ MILL, s. 50, 55.

Düşünme ve ifade özgürlüğü üzerine yapılan bu vurgular sonucunda, ifade hürriyetinin farklı tezahürlerinin varlığının da mecburi olduğu savunulmuş, bu doğrultuda örgütlenme özgürlüğü, toplanma ve gösteri yapma hakkı, düşünceyi yayma hürriyeti anayasalarda korunma altına alınmıştır. Gelişen iletişim imkânları ile ifade özgürlüğünün yansıması olarak basın hürriyeti ile yayın çıkarma hakkı gibi kategorilere anayasalarda yer verilmiştir.

Klasik liberalizmdeki temel öğelerden birisi de serbest rekabete dayalı piyasa ekonomisi sistemidir. Yukarıda ilgili bölümde, serbest piyasa ekonomisinin, özel mülkiyet temelinde, bireyler ve işletmelerin harici müdahale olmaksızın gerçekleştirdikleri rekabete dayalı ekonomik faaliyetlerinin bütünü olduğunu ifade etmiştik.

Liberalizm, serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı şekilde işlemesi için istikrarlı hukuk sistemini gerekli görür¹⁶⁵. Klasik liberal teoride mülkiyet hakkının korunması¹⁶⁶, girişim ve sözleşme hürriyetinin sağlanması¹⁶⁷, devletin iktisadi sisteme karışmasını önleyen, rekabeti güvence altına alan hükümlerin tesisi talep edilir¹⁶⁸. Bu kapsamda rekabetin daraltılmaması ya da doğal sınırını aşacak şekilde genişletilmemesi, emeğin ya da mülkiyetin serbest dolaşımının iş kolu ya da coğrafi olarak sınırlanmaması gerektiği, devletin adalet ile iç ve dış güvenliği sağlayacak sınırlar içerisinde kalmasının lüzumu vurgulanmıştır¹⁶⁹.

Serbest piyasa ekonomisi için önemli olan bir unsur da özel mülkiyet hakkı ile mütemmimi niteliğindeki miras hakkıdır. Klasik liberal teoriye göre, insan doğasından doğan tabii bir yapı olan özel mülkiyet kurumunun tanınması, insanları kazanma için teşvik ederek hem serveti artırır, hem de geniş ölçüde toplumsal mutluluğu sağlar¹⁷⁰.

¹⁶⁵ HAYEK, s. 50.

¹⁶⁶ YAYLA, s. 197.

¹⁶⁷ ERDOĞAN, (1998), s. 25.

¹⁶⁸ HAYEK, s. 56.

¹⁶⁹ YAYLA, s. 83, 85; HAYEK, s. 128 - 129.

¹⁷⁰ GÜRİZ, (2010), s. 84, 87.

Hayek, özel mülkiyet kurumu sayesinde üretim araçlarının çok sayıda kişi arasında paylaşılmış olması nedeni ile özel mülkiyetin, sadece mülkiyet sahipleri için değil, sahip olmayanlar için de özgürlüklerin en sağlam teminatı olduğunu belirtmiştir¹⁷¹. Mülkiyet türleri içerisinde insanın çalışmasını sağlayan tek kurumsal yapılanma olduğu belirtilen özel mülkiyetin bu yapısı itibari ile verimli sonuçların çıkmasını sağlayacağı, üretken bir toplumun tesisi için cemiyetin özel mülkiyet temelinde kurulması gerektiği ifade edilmektedir¹⁷².

Serbest piyasa ekonomisi temelinde bulunan başka bir özgürlük kategorisi ise teşebbüs hürriyeti, meslek seçme ve sözleşme özgürlüğünden oluşmaktadır. Piyasa aktörlerinin iradelerine dayanan rekabet çerçevesinde işleyen piyasa ekonomisinde bireylerin dilediği işi seçme ya da hiçbir iktisadi faaliyeti seçmeme hürriyetinin olması gerektiği belirtilmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı şekilde işlemesi için çıkarları peşinde koşan piyasa aktörlerinin, dilediği alanda girişimde bulunma ve hukuk devletinde belirlenen sınırlar içerisinde uygun bulunduğu koşullarda sözleşme yapma ya da hiç sözleşme yapmama özgürlüğüne sahip olmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır¹⁷³.

Klasik liberalizmdeki serbest piyasa ekonomisinin etkisi ile özel mülkiyet ve miras hakkının, meslek seçme ve sözleşme özgürlüğünün, girişimde bulunma hürriyetinin ve bunlarla bağlantılı hakların anayasalarda normatif statü kazandığını, bazı anayasaların piyasa ekonomisini açıkça andığını ifade edebiliriz.

Özetle anayasaların, vicdan, inanç, ibadet özgürlüğü; düşünme, ifade, düşünceyi yayma özgürlüğü; örgütlenme özgürlüğü, toplanma ve gösteri yapma hakkı, basın hürriyeti, yayın çıkarma hakkı; bireyin yaşam hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, insan onurunun korunması, kişi dokunulmazlığı, özel hayata saygı, haberleşmenin gizliliği, ikamet ve seyahat özgürlüğü; özel mülkiyet ve miras hakkı, meslek seçme ve sözleşme özgürlüğü, girişimde bulunma hürriyeti gibi kategorilerde

¹⁷¹ HAYEK, s. 144.

¹⁷² BETHELL, Tom. (2004). *Özel Mülkiyet ve İnsan Doğası*. Çeviri: AKIN, Şeyma. *Liberal Düşünce*. Sayı: 53-54. s. 33, 41.

¹⁷³ HAYEK, s. 128, 129; GÜRİZ, (2010), s. 81, 83.

klasik liberalizmden etkilendiğini, birçok anayasada bu konuları düzenleyen maddelerde klasik liberal ilkelerin referans alındığını belirtebiliriz.

3. Dünya Anayasalarında Klasik Liberalizm

a. Amerika Birleşik Devletleri

ABD Anayasası, kolonilerin bağımsızlık mücadelesi sonrasında 21 Haziran 1788 tarihinde kabul edilmiştir. Anayasa; önsöz, 7 madde, değişiklik getiren 27 maddeden müteşekkil olup, ulusal ve yerel hükümetler arasında yetkiyi bölerek federal bir düzen kurmuştur¹⁷⁴.

Anayasanın ilk üç maddesi sırası ile yasama, yürütme ve yargı hakkındadır. 4. ila 7. maddelerde de eyaletlerin birbiriyle ve eyaletlerin merkezi hükümetle ilişkisi, anayasada değişiklik, anayasanın onaylanması ve ulusal borç konuları düzenlenmiştir. Bu maddelerde federalizmin hakim eğilim olduğu açıkça görülmektedir. Eyaletler arası ilişki ve eyaletler ile federal devlet arasındaki denge fren mekanizması düzenlenmekte, erk dağıtılmaktadır¹⁷⁵.

Hak ve hürriyetler 1788 yılında düzenlenilen ilk metinde yer almayıp, 1791’de kabul edilen ve 1. ila 10. değişiklikler ile anayasaya girmiştir. İbadet, ifade, basın özgürlüğü ile toplanma ve başvuru hakkını tanıyan 1. Değişiklik, anayasada anılmayan hakların reddedilmediğini belirterek hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleten 9. değişikliğin klasik liberalizmdeki bireycilik ve özgürlük ilkeleri doğrultusunda klasik liberal ideolojiyi referans aldığını söyleyebiliriz.

Bir görüşe göre Amerika Anayasası’nda, sözleşme hürriyeti vasıtası ile kapital sistemin temeli olan ekonomik liberalizme ve klasik liberal özgürlüklere yer verildiği belirtilmiştir¹⁷⁶.

¹⁷⁴ PELTASON, J. W. Amerika Hakkında: Amerika Birleşik Devletleri Anayasası. <http://turkish.turkey.usembassy.gov/media/pdf/abd-anayasasi.pdf> Erişim Tarihi: 14.04.2014.

¹⁷⁵ Amerika Birleşik Devletleri Anayasası için bkz: <http://turkish.turkey.usembassy.gov/media/pdf/abd-anayasasi.pdf> Erişim Tarihi: 14.04.2014.

¹⁷⁶ ATAR (2000), s. 236, 237.

b. Belçika Krallığı

İlk anayasasını 1831’de yürürlüğe koyan Belçika Krallığı, bugünkü anayasasını 1994 yılında kabul etmiş olup, anayasal monarşi ve parlamenter demokrasi ile yönetilmektedir¹⁷⁷.

Anayasadaki konut dokunulmazlığını ve mülkiyet hakkını tanıyan 15 ve 16., ibadet ile mutlak olarak tanınan ifade özgürlüğünü teminat altına alan 19., liberalizmin bireycilik düşüncesinin mütemmimi olan özel hayata saygıyı tanıyan 22., basına asla sansür uygulanamayacağını belirten 25. maddelerin klasik liberalizmin bireycilik ve özgürlük ilkelerinin etkilerini taşıdığını söyleyebiliriz¹⁷⁸.

c. Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti

Cezayir’in tarihli anayasasınının 29. ila 59. Maddelerinde düzenlenilen hak ve hürriyetlere ilişkin kısmın genel itibari ile klasik liberal ilkeler ile paralellik gösterecek şekilde düzenlendiğini ifade edebiliriz. Temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alındığı belirtilerek (m.32), kişi dokunulmazlığının (m.34), düşünce ve vicdan özgürlüğünün (m.36), ifade ve toplanma özgürlüğünün (m.41), kişi onuru ve özel hayatın dokunulmazlığının, haberleşmenin gizliliğinin (m.39), özel mülkiyet ve miras hakkının bireycilik ve özgürlük ilkeleri ile paralellik gösterir şekilde tanındığı (m.52) görülmektedir¹⁷⁹.

¹⁷⁷ DOUCY, Arthur J. M., ALEXANDER, B. Murphy. Belgium.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/59268/Belgium> Erişim Tarihi:21.04.2014.

¹⁷⁸ Belçika Krallığı Anayasası için bkz. T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları. Ankara: T. C. Adalet Bakanlığı Yayın İşleri Dairesi Başkanlığı s.101-147. Ek olarak yararlanılan Belçika Krallığı Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: <http://www.const-court.be/en/common/home.html> Erişim Tarihi: 07.04.2014 (“The Constitution” sekmesi aracılığıyla).

¹⁷⁹ Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti’nin yürürlükteki anayasa metni için bkz: <http://codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014 (“Constitutions” - “Africa” – “Algeria” sekmelerinin aracılığı ile) <http://www.conseil-constitutionnel.dz/indexAng.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014.

ç. Çin Halk Cumhuriyeti

Mao Zedong önderliğindeki komünistlerin yönetimi ele geçirmesi sonucunda 1949 yılında kurulan ve dünya nüfusunun yaklaşık %20'sini barındıran Çin Halk Cumhuriyeti, parti devleti anlayışının egemen olduğu üniter bir yapıya sahiptir¹⁸⁰.

Ülkenin 1982 tarihli anayasasında klasik liberal değerlerin referans alındığı hükümlere rastlamaktayız. Anayasanın 33. maddesinde liberal ilkelerle uyumlu şekilde devletin insan haklarına saygı duyduğu ve koruduğu belirtilmiştir. Anayasada bireysel mülkiyet ve miras hakkının (m.5), ifade ve basın özgürlüğü ile toplanma, gösteri yapma, dernek kurma hakkının (m.35), inanç özgürlüğünün (m.36), iletişimin gizliliğinin (m.40) klasik liberalizm ilkeleri ışığında, liberal değerlere uygun şekilde düzenlendiği görülmektedir¹⁸¹.

d. Danimarka Krallığı

İlk anayasasını 1849 yılında düzenleyen Danimarka'da 1953 yılında kabul edilen anayasa yürürlükte. Anayasada 2. maddede devletin yönetim şeklinin anayasal monarşi olduğu belirtilmiştir.

Yürürlükteki anayasada hak ve hürriyetlerin düzenlendiği Bölüm VIII'de, liberal eğilimli hükümlere rastlanmaktadır. Anayasada kişi hürriyeti ve dokunulmazlığının, konut dokunulmazlığının, haberleşmenin gizliliğinin, mülkiyet hakkının, ifade ve dernek kurma hürriyetinin tanındığı, hükümlerin düzenleniş şekli ile klasik liberal ilkeler ile uyduğu görülmektedir¹⁸².

¹⁸⁰ ROSKIN, Michael G. (2009). Çağdaş Devlet Sistemleri. Çeviri: Bahattin Seçilmişoğlu Ankara:Adres Yayınları. s. 519, 532.

¹⁸¹ Çin Halk Cumhuriyeti'nin yürürlükteki anayasa metni için bkz:

http://english.gov.cn/2005-08/05/content_20813.htm Erişim Tarihi: 17.04.2014.

¹⁸² Danimarka Krallığı'nın yürürlükteki anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.149-168.

Ek olarak yararlanılan Danimarka Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz:

http://www.thedanishparliament.dk/Publications/~media/Pdf_materiale/Pdf_publicationer/English/The_constitutional_act_of_denmark_2013.pdf.ashx Erişim Tarihi: 05.04.2014.

e. Fransa Cumhuriyeti

Anayasacılık hareketinin erken devirlerinde anayasaya sahip olan birkaç devlet arasında yer alan Fransa, ilk anayasasını 1791 yılında kabul etmiştir. Şu an 4 Ekim 1958 tarihli, başlangıç bölümünden ve 89 maddeden oluşan anayasa yürürlükte¹⁸³.

Fransa Anayasasının pek fazla ideolojik hüküm içermediği, ideolojiler karşısında genel olarak tarafsız olduğunu söyleyebilir isek de; anayasanın hiçbir ideolojik referans taşımadığı da iddia etmek de mümkün değildir.

Anayasanın başlangıç kısmında, klasik liberal ilkelerin etkisinde hazırlanan 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesine bağlılık açıkça belirtilmiştir. 1. ve 4. maddede klasik liberalizmin değerleri arasında bulunan laik devlet niteliğine vurgu yapılmış, devletin her inanca saygılı olduğu, fikirlerin ifade edilmesini garanti altına alacağı belirtilmiştir.

f. Federal Almanya Cumhuriyeti

Almanya'da 1949 tarihli anayasa yürürlükte. Almanya Anayasası, diğer pek çok anayasadan farklı olarak ilk maddelerinde temel hakları düzenlemiştir ve bu kısımda klasik liberalizmin özgürlük ve bireycilik prensiplerine uygun olarak düzenlenilen hükümlerin ağır bastığını söyleyebiliriz.

Bu kapsamda insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığını (m.1), kişi özgürlüğü ve yaşam hakkını (m.2), din, vicdan ve inanç özgürlüğünü (m.4), ifade ve basın özgürlüğünü (m.5), iletişimin gizliliğini (m.10), dolaşım ve meslek seçme özgürlüğünü (m.11, 12), konut dokunulmazlığını (m.13/1), mülkiyet ve miras hakkını (m.14/1) klasik liberal ilkeler doğrultusunda tanımıştır¹⁸⁴.

¹⁸³ Fransa Cumhuriyeti Anayasası metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.169-207.

Ek olarak yararlanılan Fransa Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için bkz:

http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/anglais/constitution_anglais.pdf Erişim Tarihi: 07.04.2014

¹⁸⁴ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasa Türkçe metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.209-276.

Ek olarak yararlanılan Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2012 Erişim Tarihi: 22.04.2014.

g. Hindistan Cumhuriyeti

İkinci Dünya Savaşı sonrası Birleşik Krallık hâkimiyetinden kurtulan Hindistan Cumhuriyeti, yürürlükteki anayasasını 26 Kasım 1949’da kabul etmiştir. İlk maddesinde Hindistan Cumhuriyeti’nin, eyaletler birliği olduğu ifade edilmiştir.

19. maddede vatandaşlara ifade özgürlüğü, silahsız toplanma özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, ikamet özgürlüğü, dilediği mesleği, zanaatı ya da ticareti yapma ve sürdürme özgürlüğü klasik liberal değerlerle uyumlu şekilde tanınmıştır. Aynı doğrultuda 25. maddede vicdan, inanç, ibadet ve dini inancı yayma hürriyeti sağlanmış, 301. maddede Hindistan içerisindeki ticaretin, iş ve ilişkilerin serbestçe gerçekleştirileceği belirtilmiştir¹⁸⁵.

ğ. Hollanda Krallığı

Avrupa’nın kuzeybatısında yer alan Hollanda, anayasal monarşi ile yönetilmektedir. Herhangi bir ideoloji açıkça anılmasa da anayasada liberal hükümlerin ağırlıklı olduğunu, birkaç noktada da maddelerin muhafazakâr içerikli olduğunu görebiliriz.

6. ve 7. maddelerde dini inancını ya da hayat görüşünü özgürce hayata geçirme özgürlüğü, ifade özgürlüğü, 8. ve 9. maddelerde örgütlenme, toplantı ve gösteri hakkı, 10., 11., 12. maddelerde özel yaşamın, vücudun ve konutun dokunulmazlığı, 13. maddede iletişimin gizliliği, 19. maddenin 3. fıkrasında iş seçme hakkı klasik liberal prensipler ile uyumlu şekilde tanınmıştır¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Hindistan Cumhuriyeti Anayasası için bkz: <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/hindistan.pdf>
Erişim Tarihi: 02.04.2014. Ek olarak yararlanılan Hindistan Cumhuriyeti Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/India_2012 Erişim Tarihi:02.04.2014.

¹⁸⁶ Hollanda Krallığı Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.355-384.
Ek olarak yararlanılan Hollanda Krallığı Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim Tarihi: 14.04.2014 (“Constitutions” – “Europe” – “Netherlands” sekmesi aracılığıyla).

h. İrlanda Cumhuriyeti

29 Aralık 1937’de yürürlüğe giren İrlanda Cumhuriyeti Anayasası, başlangıç bölümü ve 50 maddeden oluşmaktadır. Anayasada muhafazakâr referanslara sık rastlansa da klasik liberalizmden esinlenen maddeler de bulunmaktadır.

Anayasada klasik liberalizmden etkilenen hükümler, hakların düzenlendiği 40. ve sonrasındaki maddelerde yer alır. Vatandaşların kişisel özgürlüklerini koruyan (m.40/4.1), konut dokunulmazlığını (m.40/5), ifade özgürlüğünü, toplanma hakkını, dernek kurma hakkını (m.40/6.1), özel mülkiyet hakkını (m.43/1) tanıyan maddeler klasik liberalizmin ilkeleri doğrultusunda düzenlenmişlerdir¹⁸⁷.

ı. İspanya Krallığı

Nispeten uzun sayılabilecek anayasal geçmişe sahip İspanya Krallığı’nın ilk anayasası 1812 tarihlidir¹⁸⁸. 27 Aralık 1978’te Kral tarafından onaylanarak yürürlüğe giren İspanya Anayasasına göre İspanya parlamenter monarşi ile yönetilmektedir.

Anayasada liberal değerlerin yoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz. İnsan onuru ve temel haklara vurgu yapılmış (m.10), kişi özgürlüğü ve güvenliği (m.17/1), düşünme, din ve ibadet özgürlüğü (m.16), özel hayatın ve konutun dokunulmazlığı (m.18), ikamet ve seyahat özgürlüğü (m.19), ifade özgürlüğü (m.20), toplantı ve dernek kurma hakkı (m.21, 22), özel mülkiyet ve miras hakkı (m.33), işe girme, meslek seçme hakkı (m.35), klasik liberal ilkelerle uyumlu olarak tanınmıştır¹⁸⁹.

Anayasada dikkat çeken bir unsur olarak liberal teorinin önemli bir unsuru olan “piyasa ekonomisi” kavramının 38. maddede kullanılmış olmasıdır. Serbest girişim hakkını tanıyan bu maddenin ilk cümlesi, klasik liberalizmin bir ilkesini ismen zikrederek klasik liberalizmi referans almıştır.

¹⁸⁷ İrlanda Cumhuriyeti Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.279-317.

Ek olarak yararlanılan İrlanda Cumhuriyeti Anayasası’nın İngilizce metni için bkz:

https://www.constituteproject.org/constitution/Ireland_2012 Erişim Tarihi: 16.04.2014.

¹⁸⁸ PRAKKE, Lucas. (2004). The Kingdom Of Spain. *Constitutional Law of 15 EU Member States*. Ed.: PRAKKE, Lucas; KORTMANN, Constantijn. Deventer: Kluwer Legal Publishers. s. 734.

¹⁸⁹ İspanya Krallığı Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.535-583.

Ek olarak yararlanılan İspanya Krallığı Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011 Erişim Tarihi: 23.04.2014.

i. İsviçre Konfederasyonu

18 Nisan 1999 tarihinde kabul edilen ve yürürlükte olan anayasaya göre İsviçre konfedere bir devlettir.

Anayasada yer verilen hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelerin, genellikle klasik liberal içerikli olduğunu söyleyebiliriz. Bu kapsamda özel hayatın ve haberleşmenin gizliliği (m.13), din ve vicdan özgürlüğü, ifade ve basın özgürlüğü (m.15, 16, 17), seyahat hürriyeti ve ekonomik özgürlük (m.24, 27), mülkiyet hakkı (m.26) klasik liberal değerlerle uyumlu şekilde tanınmıştır¹⁹⁰.

Anayasanın 94. maddesinde de konfederasyon ve kantonların ekonomik özgürlük ilkesine uyacakları belirtilerek, klasik liberalizmin temel değerlerinden olan iktisadi konulardaki hürriyet, anayasa aracılığı ile normatifleştirilmiştir.

j. İtalya Cumhuriyeti

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1947 tarihli 139 madde, 18 geçici maddeden oluşmaktadır. İlk maddede, İtalya'nın demokratik bir Cumhuriyet olduğu belirtilmektedir. Anayasada Faşizm dışında bir ideolojiden söz edilmese de, liberalizm etkisinde hazırlanan maddelerin, diğer ideolojilere göre baskın olduğunu görebiliriz.

Klasik liberal ilkelerin etkisi altında; kişi hürriyetinin, konutun ve özel hayatın gizliliğinin dokunulmazlığı ile iletişim özgürlüğünün (m.13, 14, 15), yerleşme ve seyahat özgürlüğünün (m.16), toplanma ve dernek kurma hakkının (m.17), ibadet etme ve inancı yayma özgürlüğü ile ifade ve basın özgürlüğünün (m.19, 21), özel ekonomik girişim oluşturma ve özel mülkiyet hakkının (m.41, 42) tanındığını görmekteyiz¹⁹¹.

¹⁹⁰ İsviçre Konfederasyonu Anayasa metni için bkz: <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/isvicre.pdf> Erişim Tarihi: 02.04.2014.

Ek olarak yararlanılan Anayasa metni için bkz: <http://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html> Erişim Tarihi: 01.04.2014.

¹⁹¹ İtalya Cumhuriyeti Anayasa metni için bkz: Adalet Bakanlığı. (2011). s.321-353.

Ek olarak yararlanılan İtalya Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim tarihi: 18.04.2014 ("Constitutions" – "Europa" – "Italy" sekmeleri aracılığıyla).

k. Japonya

26 Temmuz 1947’de yürürlüğe giren Japonya Anayasası bir başlangıç ve 103 maddeden oluşur.

Anayasada 10. ve devamındaki maddelerde düzenlenen “*Bireylerin Hakları ve Görevleri*” başlıklı kısımda klasik liberalizmin baskın olduğunu görmekteyiz. Anayasada kişi dokunulmazlığı (m.18), düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü (m.19, 20), toplanma ve basın özgürlüğü (m.21), ikametgâh ve meslek seçme özgürlüğü (m.22) ile mülkiyet hakkı (m.29) klasik liberal ilkeler ışığında tanınmıştır¹⁹².

l. Kamboçya Krallığı

Güneydoğu Asya ülkesi olan Kamboçya, yürürlükteki anayasasını 1993 yılında kabul etmiştir. Anayasal monarşiye sahip Kamboçya Krallığı, anayasasında liberal ideolojiyi zikreden ender ülkeler arasındadır¹⁹³.

Anayasanın başlangıç kısmında “çok partili liberal demokratik rejimin insan haklarını garanti ettiği” hükmüne yer verilerek, devletin “liberal demokratik rejime” sahip olduğu belirtilmiştir. 51. maddede Kamboçya Krallığı’nın “liberal demokrasi ve çoğulculuk siyasetini kabul ettiği”, ilk maddede de Kral’ın ülkeyi “anayasa ile liberal demokrasi ve çoğulculuk” prensiplerine göre yöneteceği, 56. maddede de Krallığın piyasa ekonomisi sistemini benimsediği ifade edilerek, liberalizmin değerleri olan liberal demokrasiye, çoğulculuk ilkesine ve piyasa ekonomisine vurgu yapılmıştır.

Haklar, özgürlükler ve yükümlülüklerle ilişkin hükümlere baktığımızda, burada da klasik liberalizmin baskın olduğunu görmekteyiz. Anayasada klasik liberalizmin etkisi ile seyahat özgürlüğü, konut dokunulmazlığı ve haberleşmenin gizliliği (m.40), ifade, basın ve toplanma özgürlüğü (m.41), inanç ve ibadet özgürlüğü (m.43/1, 2),

¹⁹² Japonya Anayasası için bkz: <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1950-07-01-02/AUHF-1950-07-01-02-Erginay.pdf> Erişim Tarihi: 04.01.2014.

Ek olarak yararlanılan Japonya Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Japan_1946 Erişim Tarihi: 17.04.2014.

¹⁹³ Kamboçya Krallığı Anayasa metni için bkz:

https://www.constituteproject.org/constitution/Cambodia_1999 Erişim Tarihi: 21.04.2014.

http://cambodia.ohchr.org/klc_pages/KLC_files/section_001/section_01_01_ENG.pdf Erişim Tarihi: 21.04.2014.

mülkiyet hakkı (m.44) tanınmış, ideoloji ismi zikredilerek vatandaşlar liberal çok partili demokrasiye saygı duymakla (m.50) görevlendirilmiştir.

m. Rusya Federasyonu

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında kurulan Rusya Federasyonu'nun anayasası, 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Anayasada Rusya'nın, "*...hükümet şekli cumhuriyet olan demokratik federatif hukuk devleti*" olduğu belirtilmektedir.

Anayasada birçok hükümde, klasik liberal teorinin etkilerini görebiliriz. Geçmişindeki sosyalist sistemi reddedercesine 8. maddede malların, hizmetlerin, kaynakların serbest dolaşımı, rekabetin desteklenmesi ve ekonomik faaliyetlerin serbestliğinin güvence altında olduğu, "özel, devlet, belediye ve diğer mülkiyet türlerinin kabul edilip, eşit şekilde korunacağı" belirtilerek, piyasa ekonomisinin önemli öğeleri anayasanın koruması altına alınmıştır.

Hak ve özgürlükler bölümünün genelinde, klasik liberalizmin hâkim olduğunu görebiliriz. Liberal öğretinin temellerinden olan hak ve özgürlüklerin doğuştan kazanıldığı, devredilemeyeceği ilkesinin (m.17/2), özel yaşamın ve konutun dokunulmazlığının (m.23, 25), ikamet ve seyahat özgürlüğünün (m.27), vicdan, din ve ibadet özgürlüğünün (m.28), düşünce ve ifade özgürlüğünün (m.29), mülkiyet ve miras hakkının (m.35), meslek seçme hakkının (m.37) klasik liberalizmin ilkeleri doğrultusunda düzenlendiğini söyleyebiliriz¹⁹⁴.

n. Türkiye Cumhuriyeti

07.11.1982 tarihli halk oylaması ile kabul edilip 09.11.1982 yılında Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, başlangıç metni, 177 madde ve bazı geçici hükümlerden oluşmaktadır.

Doğal hukuk ve tabii hak öğretisi, klasik liberalizmin hak ve özgürlükler konusundaki dayanak ilkelerindedir. Başlangıç metninin altıncı paragrafında, klasik

¹⁹⁴ Rusya Federasyonu Anayasası için bkz: <http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm> Erişim Tarihi: 23.03.2014 Çeviri: ALESKERLİ, Alesker.

liberal teori normatifleştirilerek, insanın onurlu bir hayat yaşama, maddi ve manevi varlığı geliştirme hakkına doğuştan sahip olduğu görüşü paylaşılmış, 12. maddede bireylerin, devredilmez, dokunulmaz, vazgeçilmez, şahsa bağlı hak ve özgürlüklere sahip olduğu belirtilmiştir¹⁹⁵. Bir başka görüş de, kanaatimizi doğrular şekilde, bu iki hüküm bir arada değerlendirildiğinde anayasamızda, temel hak ve hürriyetler açısından doğal hak ilkesinin benimsendiğini ifade etmiştir¹⁹⁶.

Anayasanın “Kişinin Hakları ve Ödevleri” başlıklı bölümünde de genel olarak klasik liberal eğilimleri görebiliriz. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliği (m.20), konutun dokunulmazlığı (m.21), haberleşmenin gizliliği ve haberleşme özgürlüğü (m.22), vicdan, ibadet, dini inanç ve kanaat özgürlüğü (m. 24), düşünme, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü (m.25, 26), basın özgürlüğü (m.28), toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü (m.34), mülkiyet ve miras hakkı (m.35/1), istediği işte çalışma, sözleşme yapma ve özel teşebbüs kurma özgürlüğünün (m.48) klasik liberalizmin değerlerinin referans alınarak düzenlendiğini ifade edebiliriz.

Laiklik ilkesinin, klasik liberal düşünüler tarafından, devletin herhangi bir inancı benimsememesi, vatandaşlarına hiçbir inanç sistemini dayatmaması gerektiği düşünceleri ile doğduğunu ve klasik liberalizmin ürünü olduğunu ifade etmiştik. Anayasamızda da bu doğrultuda, başlangıç kısmında “...*laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı*” belirtilmiştir. 2. maddede Cumhuriyetin laik devlet niteliği vurgulanmış, siyasi partilerin “laik Cumhuriyet ilkelerine” aykırı davranamayacağı (m.68) belirtilmiş, milletvekilleri ile cumhurbaşkanının, laik Cumhuriyet ilkesine bağlı kalacaklarına dair yemin edecekleri (m.81, m.103), Diyanet İşleri Başkanlığı’nın laiklik ilkesi doğrultusunda görevini yerine getireceği (m.136) hüküm altına alınmıştır.

1982 tarihli anayasadaki değişiklikleri incelediğimizde; “Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması” başlıklı 13. maddenin 4709 sayılı yasa ile

¹⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası için bkz: http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf
Erişim Tarihi: 14.01.2014.

¹⁹⁶ TUNÇ, BİLİR, YAVUZ, s. 111.

değiştirilmeden önceki metninde, özgürlük ilkesini savunan klasik liberal değerler hiçe sayılarak, temel hak ve hürriyetler hakkında genel sınırlama sebepleri düzenlenilmiştir¹⁹⁷. Değişiklikten önceki halinde temel hak ve hürriyetlerin “...Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile” başka bir deyişle genel sebeplerle sınırlanabileceği belirtilmiş, üçüncü fıkrada da “Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerli” olduğu klasik liberal değerlere aykırı olarak düzenlenilmiştir. 4709 sayılı yasa ile Anayasanın 13. maddesindeki genel sınırlama sebepleri kaldırılarak, klasik liberal değerlere biraz daha yaklaşıldığını belirtebiliriz.

Klasik liberal ilkelerle uyumlu olarak, 2001 tarihli 4709 sayılı yasa ile başlangıç beşinci paragrafında yer alan Türk varlığı, menfaatleri, değerleri gibi unsurlar karşısında “Hiçbir düşünce ve mülahazanın” korunmayacağı görmeyeceği yönündeki ibare, ifade hürriyetine biraz da olsa üstünlük tanınarak “Hiçbir faaliyet” şeklinde düzeltilmiş ve normatif düzeyde ifade özgürlüğü kısmen genişletilmiştir. Klasik liberal haklardan kişi hürriyetinin kısıtlanmasına ilişkin şartlar daraltılarak, m.19/5’te yapılan değişiklik ile toplu olarak işlenen suçlarda yakalanan kişilerin hâkim önüne çıkarılma süresi on beş günden, dört güne indirilmiştir.

2001 yılında anayasada yapılan değişikliklerle, 23. maddeden yurtdışına çıkma hürriyetini “ülkenin ekonomik durumu” ile sınırlandıran ibare çıkarılarak, seyahat hürriyeti; 28. maddeden de “Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz.” ifadesi çıkarılarak basın hürriyeti genişletilmiştir.

5982 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanunda da kısmen klasik liberal ilkelerin referans alındığını ifade edebiliriz¹⁹⁸. Herkesin bireysel verilerinin korunmasını talep etme

¹⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun. (2001). T. C. Resmi Gazete, 24556, 17.10.2001.
4709 sayılı yasa için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4709.html> Erişim Tarihi: 10.05.2015.

¹⁹⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun. (2010). T. C. Resmi Gazete, 27708, 23.09.2010.

hakkı olduğu düzenlenilerek (m.20/3), klasik liberalizmin bireycilik ve özel hayata saygı düşüncelerinin etkisi ile bireylerin, özel yaşamının gizliliği temin edilmeye çalışılmıştır.

1982 Anayasasının İkinci Kısım içerisindeki İkinci Bölümde, “Kişinin Hakları ve Ödevleri” başlıklı kısımda yer verilen temel hak ve hürriyetlerin düzenlenilmesinde, klasik liberal değerlerden esinlenilmiş ise de; maddelerin bütünü itibari ile düzenleniliş şekli açısından klasik liberal ilkeler ile uyuşmadığını ifade edebiliriz.

Her ne kadar genel sınırlama sebepleri kaldırılmış ise de; anayasanın bütününde hak ve özgürlüklerin sınırlarının özel sınırlama hükümleri ile daraltıldığını, hatta genel ahlak (m.20/2, m.21-2.cümle, m.22/2, m.28/6, m.31/2, m.33/3, m.34/2) ya da toplum yararı (m.35/3) gibi soyut kavramlarla hak ve hürriyetlerin özlerine müdahale edildiğini, bunların sınırlandırılmasında kullanılan ölçütlerle klasik liberal değerlerden uzaklaşarak, hakların ve hürriyetlerin içinin boşaltıldığını ifade edebiliriz.

Bu duruma, anayasamızın devleti ve otoriteyi yücelten, devlet odaklı yaklaşımının sebep olduğunu belirtebiliriz. Bilir’in de belirtildiği üzere, 1982 Anayasası, anayasacılık düşüncesinin aksine birey karşısında devleti korumakta, resmi ideolojiyi muhafaza etmek için devlet aklı aracılığı ile temel hak ve özgürlükler sınırlanmaktadır¹⁹⁹. Bu nedenle yapılan tüm değişikliklere rağmen anayasanın devlet odaklı olma niteliği değiştirilemediği gibi²⁰⁰, görünüşte klasik liberal değerler referans alınarak hazırlanan hak ve hürriyetler, özünden, yani klasik liberal ilkelerden uzaklaşmış; hak ve özgürlükler, bireycilik ve özgürlük düşüncelerinden hareketle birey odaklı olması gerekirken, devlet odaklı düzenlenilmiştir.

5982 sayılı yasa için bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5982.html> Erişim Tarihi: 10.05.2015.

¹⁹⁹ BİLİR (2012), Yeni Anayasa Yeni Mutabakat, s. 2, 68.

²⁰⁰ BİLİR (2012), Yeni Anayasa Yeni Mutabakat, s. 66.

C. Sosyal Liberalizm

Bu kavramdan genelde “modern liberalizm” ismi ile bahsedilmektedir. Modernlik kavramı, zaman odaklı değerlendirme zorunluluğu karşısında nispi bir mefhum olup zamana bağlı olarak kaçınılmaz şekilde değişeceğinden, aynı çağda olan, asri, çağdaş anlamındaki modern kelimesi yerine, konunun içeriğine daha uygun olması nedeniyle sosyal liberalizm kavramı tercih edilmektedir.

Klasik liberalizmin rekabet ve sınırlamanın yokluğu esasına dayalı piyasa ekonomisi sisteminin uygulanması sonucunda fiyat politikası bir kısım çalışanlar aleyhinde işlemiş, bazı kesimlerde yoksulluk, yoksunluk, hastalık yaygınlaşmış, kimi çevreler insan onuru ile bağdaşmayacak ölçütlerde yaşamak zorunda kalmışlardı²⁰¹. Fertlerin ve toplumun zenginliğini arttırma kapasitesi nedeni ile desteklenen serbest piyasa ekonomisinin bireyler üzerindeki yıkıcı etkisi sonucunda sosyal devlete dair düşüncelerin şekillendiği ifade edilmektedir²⁰².

Sosyal liberalizmin, 20. yüzyılda liberal devletin içerisinde gerçekleştirdiği dönüşüm olduğu²⁰³, serbest piyasa ekonomisinin meydana getirdiği sosyal ve iktisadi sorunları devlet merkezli ve sosyal politika ağırlıklı olarak çözmeyi hedefleyen liberal yaklaşım olduğu belirtilmektedir²⁰⁴.

Göze, sosyal liberalizm teorisinde temel hak ve hürriyetlere, iktisadi içerikli hak ve özgürlüklerin eklendiğini, klasik liberal düşüncedeki negatif eşitlik anlayışının yerine pozitif eşitlik kavramının getirildiğini, serbest piyasa ekonomisinin yerine gerektiğinde devlet müdahalesi ile engellemelerinin olabileceğinin kabul edildiğini, bireylerden oluşan atomik toplum yerine toplumun kişilerin yanı sıra bunların oluşturdukları sosyal kurumlardan oluştuğu düşüncesinin geldiğini belirtmiştir²⁰⁵.

Buna göre sosyal liberalizmin, klasik liberal öğretinin bireycilik, özgürlük ve hukuk devleti unsurlarını özünde benimseyerek, bunlara toplumsal boyut ekleyen,

²⁰¹ HEYWOOD, s. 70.

²⁰² BARADAT, s. 136.

²⁰³ GÖZE, s. 203 – 204.

²⁰⁴ KARATEPE, s. 46.

²⁰⁵ GÖZE, s. 203.

piyasa ekonomisini savunan fakat bunun planlanarak yönetilmesi gerektiğini belirten düşünce sistemi olduğunu ifade edebiliriz.

1. İlkeleri

a. Bireycilik ve Özgürlük

Sosyal liberalizmin, klasik liberal teorinin bireycilik ve özgürlük anlayışına temelde sadık kaldığını, niteliği dolayısı ile kavramlara sosyal boyut kazandırdığını yukarıda söylemiştik. Bu akıma göre hürriyetin şahsi yönünün yanı sıra sosyal bir anlamı da bulunmaktadır. Devletin hiçbir müdahalesinin bulunmadığı negatif özgürlük anlayışında, alt ekonomik düzeydeki insanların kendilerini geliştirme imkânına sahip olmaması karşısında, negatif özgürlüğün ölme hürriyetinden fazla bir hak vermediği ifade edilmiştir²⁰⁶. Sosyal liberal teoriye göre özgürlük müdahaleden masun olmanın yanı sıra arzu edileni yapabilme imkânını da içermelidir. Devlet de bireylerin bu nitelikteki özgürlüğünü sağlamak için gerekli adımları atmalıdır²⁰⁷.

Sosyal liberalizmdeki bireycilik anlayışı toplumsal yönü de içeren, klasik liberalizmdeki atomik bireycilikten uzak, kendini geliştiren ve gerçekleştiren insan anlayış içerir. Klasik liberalizmden farklı olarak sosyal liberal teoride, gelişmeci bireycilik ile pozitif özgürlüklerin desteklendiğini, “toplumsallık” unsurunun açık şekilde bireycilik ve özgürlük kavramları ile yoğrulduğunu söyleyebiliriz.

Bireyciliğe ve özgürlüğe yaklaşımı açısından sosyal liberal teorinin, siyasi yelpazede liberalizmden uzaklaşarak sosyalizme kaydığı belirtilerek, eleştirilmiştir. Sosyalist rejimlerde bireyler, devlet ya da toplum için araç konumundayken; sosyal liberal teorinin çizdiği bireycilik ve özgürlük teorilerinde, birey ve özgürlük kavramına sadece “toplum” boyutunun eklendiğini, bireyin toplum ve devlet karşısında amaç olma konumunu koruduğunu, bu nedenle sosyal liberal teorinin liberalizme daha yakın olduğunu ifade edebiliriz²⁰⁸.

²⁰⁶ KARATEPE, s.47.

²⁰⁷ ERDOĞAN, (1998), s. 11.

²⁰⁸ Benzer yöndeki görüş için Bkz. HEYWOOD, s. 74.

b. Planlı Piyasa Ekonomisi

Gelişmeci fert anlayışı sonucunda bireyin, toplumun mensubu ve devletin vatandaşı olması nedeni ile onurlu ve insani bir yaşam sürmesi için gerekli refahı hak ettiği yönündeki kabul oluşmuştu. Bu yöndeki yaklaşım da piyasanın müdahalesiz şekilde işlemesi sonucunda, temel seviyede bir yaşam standardından bile düşük seviyede yaşamak zorunda kalan bireyin, devlet tarafından belirli bir refah seviyesine ulaştırılması gerektiği düşüncesine götürmüş ve planlı piyasa ekonomisi ile refah devleti anlayışı doğmuştur²⁰⁹.

1929 yılı ve sonrasında yaşanan sosyal ve iktisadi çöküş içerisinde, serbest piyasa ekonomisinin genel refahın arttırılmasında yetersiz kaldığı düşüncesinin açıkça vurgulandığı dönemde, *Keynes*'in ekonominin yönetilmesi gerektiğine ilişkin teorileri ilgi toplamıştır. *Keynes*, iktidarların talep düzeyine müdahale ederek iktisadi düzeni yönetmesini, ekonomik sorunların da görünmez el yerine planlama ile çözümlenmesini önermektedir. Bu şekilde iktidar belirli bir refah seviyesini toplumun geneline yayarak, zenginlik paylaşımını organize etmiş olacaktır. Nitekim 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren klasik liberalizmi benimsemiş devletlerin bu yolu tercih ettiği söylenebilir²¹⁰.

Refah devleti ve müdahaleci ekonomi sisteminin ilk olarak Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaşlılık maaşı, sağlık ve işsizlik sigortası uygulaması ile vücut bulduğu; engelliler, çocuklar, yaşlılar ve ihtiyaç sahiplerine yardımı öngören “New Deal” politikaları çerçevesinde 1930’lar ve sonrasında ABD’de uygulandığı, 1970 ve sonrasında ise serbest piyasa ekonomisinin canlanmaya başladığı belirtilmektedir²¹¹.

c. Hukuk Devleti

İlkesel anlamda, sosyal liberalizm ile klasik liberalizmdeki hukuk devleti ilkesi arasında hiçbir farklılık yoktur. Bu ilke sosyal liberalizmde de önemini korumakta, diğer hak ve hürriyetlerin varlığı için hayati nitelik taşımaktadır. Bireycilik ile

²⁰⁹ ERDOĞAN, (1998), s. 85.

²¹⁰ KARATEPE, s. 49.

²¹¹ HEYWOOD, s. 75 - 76, 79.

özgürlük anlayışına eklenen sosyal boyut ve planlı piyasa ekonomisi, negatif ve bireyci hukuk kavramına sosyal ve pozitif özellik getirmektedir.

Kişinin maddi ve manevi yönden terakkisi için gerekli olduğuna inanılan pozitif nitelikte hukuk normları mevzuata girmiş, temel ve siyasi haklar yanında “sosyal ve ekonomik hak” kategorisi oluşmuştur. Bu bağlamda ilgili metinlerinde genel bir ifade olarak devletin “sosyal” niteliğinin vurgulandığını, özelde bireylere bedeni ve maddi haklar ile fikri ve manevi olmak üzere ayrılabilir iki temel sosyal – ekonomik hak grubunun tanındığını ifade edebiliriz.

Bedeni ve maddi haklar kapsamında bireylere; bedensel ve ruhsal açıdan sağlıklı yaşama, yoksulluk endişesinden azade olma, sosyal yahut iktisadi engellerle karşılaşmama, sağlıklı şartlarda barınma, kötü alışkanlıklardan korunma için devletten olumlu edim talep etme, sağlıklı çalışma koşullarında çalışma gibi hakların verildiği ifade edilmektedir²¹².

Fikri ve manevi haklar ile birlikte bireye ahlaki ve manevi açıdan gelişme imkanı tanınmış, devlet aileyi himaye etmek, bireyin gelişimine katkı sağlayacak şartları hazırlamak ile yükümlü kılınmış, bireylere ücretsiz eğitim hakkı ile örgütlenmeye yönelik sendika, siyasi parti kurma hürriyetleri tanınmıştır²¹³.

Sosyal ve ekonomik içerikli hakların, bir kısmı devlete olumlu edim yapma görevi yüklemektedir, bu hakların muhatabı devlettir. Sosyal liberalizm ile gelen hakların bir kısmında ise devletin taraf olmadığı, bireyler arasındaki ilişkiler düzenlenmektedir²¹⁴.

2. Sosyal Liberalizmin Anayasalara Etkisi

Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen derin ekonomik krizler ile gelir dağılımının dengelenmesi, yoksunluk ve yoksulluğun mümkün olduğu ölçüde azaltılması gerektiği görüşü hâkim olmuştur. Sosyal liberal düşünürler, kendini geliştirme için eşit koşullar sunmayan negatif özgürlüğün ölme özgürlüğünden fazla

²¹² GÖZE, s. 214 - 215, 218 - 219.

²¹³ GÖZE, s. 206, 215 - 216.

²¹⁴ GÖZE, s. 226 - 227.

bir hürriyet vermediğini belirterek, vatandaşların gelecek ve yoksulluk korkusundan azade şekilde yaşama hakkının bulunduğunu, gerekli durumlarda devletin, yurttaşların asgari yaşam seviyesini temin etmek ve mevcut koşulları düzeltmek için adım atması gerektiğini belirtmişlerdir²¹⁵.

Fırsat eşitliği temelinde, vatandaşlar arasındaki uçurumun ortadan kaldırılması için ücretsiz eğitim, geniş kapsamlı sosyal güvenlik sistemi, işsizlik sigortası, ihtiyaç sahiplerinin korunarak bunlara kamusal yardım yapılması gibi öneriler sunulmuştur. Sosyal liberalizmin iktisadi kanadı, kendini düzenleyen piyasa düşüncesini reddetmiş, iktidarların talep seviyesini etkileyerek ekonomileri yönetebilecekleri, ekonomideki sorunların görünmez el aracılığı ile değil, devletin müdahalesi ile çözüleceğini öne sürmüştür²¹⁶.

Sosyal liberal düşünceler gelişim aşamalarında, iki dünya savaşı arasındaki süreçte yapılan 1917 tarihli Meksika, 1919 tarihli Weimar, 1920 tarihli Estonya, 1921 tarihli Yugoslavya ve Polonya, 1923 tarihli Romanya ve 1931 tarihli Meksika anayasalarında ayrıksı olarak yer bulmuştur. Meksika Anayasası, işverene çalışanlarına sağlık koşullarına uygun ve oturulabilir konut sağlama borcu yüklemekte; Weimar Anayasası, devleti yurttaşlara insan onuruna yaraşır hayat seviyesini temin etmekle yükümlü tutmakta; devlete ekonomik açıdan yoksun vatandaşlara kamu yardımı yapma, sosyal güvenlik sistemi kurma, halkın sağlığını koruma gibi görevler vermektedir²¹⁷.

Sosyal liberalizmin anayasalarda geniş ölçüde yer bulması ise 1940 yılı ve sonrasında gerçekleşmiştir. Sosyal liberal düşüncelerin etkisi altında devletlerdeki köklü değişimler 1940 yılı ve sonrasında başlamış, adalet ve güvenliği sağlayan minimal devlet anlayışının yerini kapsamlı sosyal güvenlik sistemine dayanan refah devleti anlayışı almış; serbest piyasa ekonomisi, devletin gereken yerlerde planlama yaparak piyasaya müdahale etmesini destekleyen planlı piyasa ekonomisine dönüşmüştür.

²¹⁵ KARATEPE, s. 47; GÖZE, s. 214.

²¹⁶ HEYWOOD, s. 75, 77 - 78.

²¹⁷ GÖZE, s. 213.

Göze, sosyal liberalizmin etkisi ile bedeni – maddi haklar, fikri – manevi haklar, çalışma hakları olarak üç hak kategorisinin tanındığını belirtmiştir. Vatandaşların sağlığını korumak için sosyal güvenlik sistemi kurulması, konut ihtiyacının devlet tarafından karşılanması, ailenin, evliliğin, çocukların korunması gibi hususların bedeni – maddi haklar kapsamında yer aldığını belirtmektedir²¹⁸.

Göze, fikri – manevi haklar kapsamında manevi ve fikri varlığı korumaya, geliştirmeye, eğitim ve öğrenim görmeye ilişki hakların tanındığını belirtmiştir. Devletin çalışanları koruması, iş olanakları yaratması, işsizliği önlemesine ilişkin hükümler ile sendika kurma hakkı, toplu iş sözleşmesi yapma hakkı ve grev hakkının da çalışma hayatına ilişkin haklar kapsamında olduğu ifade edilmiştir²¹⁹.

Sosyal liberalizmin etkisi ile anayasalarda sosyal güvenlik sisteminin düzenlendiği; devlete vatandaşların maddi ve sosyal gereksinimlerinin, asgari hayat seviyesinin karşılanması, yurttaşların konut ihtiyaçlarının temin edilmesi, iş olanaklarını yaratılması, işsizliğin önlenmesi görevi yüklendiğini ve “sosyal devlet” kavramının anayasalarda yer bulmaya başladığını ifade edebiliriz. Ayrıca ihtiyaç sahiplerinin kamu yardımıyla yararlandırılacağını hüküm altına alındığını; devletin iktisadi piyasa hakkında planlama yaparak gerektiğinde müdahale edebileceğinin düzenlendiğini, grev, toplu iş sözleşmesi ve sendika kurma hakkının tanındığını belirtebiliriz.

Anayasalarda sosyal liberalizmin etkilerine ağırlıklı olarak, sosyal – ekonomik hak ve ödevlere, çalışma hayatına ilişkin bölümlerde rastlamaktayız. Kimi anayasalarda, devletin niteliği ya da iktisadi sistem hakkındaki bölümlerde de sosyal devlet niteliği vurgulanarak ya da planlı ekonomi açıkça zikredilerek anayasadaki sosyal liberal referanslar vurgulanmaktadır.

²¹⁸ GÖZE, s. 214 - 215.

²¹⁹ GÖZE, s. 218 - 220.

3. Dünya Anayasalarında Sosyal Liberalizm

a. Belçika Krallığı

Anayasanın 23. maddesinde, sosyal liberalizmdeki bireylerin asgari standartlarda onurlu bir hayat sürmesi için devlete yükümlülük veren ilkeler ışığında, vatandaşlara sosyal güvenlik hakkı, sosyal, sağlık ve hukuki yardım alma hakkı tanınmış, uygun barınma hakkına vurgu yapılmıştır²²⁰.

23. maddenin devamında ve 24. maddede, vatandaşların kültürel ve sosyal gereksinimlerin karşılanması hakkı ve zorunlu eğitimin ücretsiz olarak verileceği hüküm altına alınarak, refah devletinin benimsendiği sosyal liberalizmden etkilenilmiştir.

b. Çin Halk Cumhuriyeti

Çin Halk Cumhuriyeti'nin yürürlükteki 1982 tarihli anayasasında sosyal liberalizm referansı hükümlere rastlamaktayız. Anayasanın 15. Maddesinin ilk halinde devletin “*ekonomik planlamayı sosyalist mülkiyeti ilkesi temelinde gerçekleştireceği*” belirtilmiş iken, 1993 yılında yapılan değişiklikle sosyal liberalizmin ilkelerine paralellik arz eden şekilde “*devletin sosyalist pazar ekonomisi uygulayacağı*” düzenlenilmiştir²²¹.

Yürürlükteki anayasanın 42. maddesinde, devlete iş olanakları yaratma, çalışma koşullarını geliştirme, emeği koruma görevi yüklemekte, 45. maddede devletin sosyal sigorta sistemini kurma, vatandaşlarının sosyal ve sağlık ihtiyaçlarını karşılama görevinin olduğu, refah devleti ilkesi ve sosyal liberal değerler doğrultusunda hüküm altına alınmıştır.

²²⁰ Belçika Krallığı Anayasası için bkz. T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.101-147. Ek olarak yararlanılan Belçika Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: <http://www.const-court.be/en/common/home.html> Erişim Tarihi: 07.04.2014 (“The Constitution” sekmesi aracılığıyla).

²²¹ Çin Halk Cumhuriyeti'nin yürürlükteki anayasa metni için bkz: http://english.gov.cn/2005-08/05/content_20813.htm Erişim Tarihi:17.04.2014 ve http://english.gov.cn/archive/laws_regulations/2014/08/23/content_281474982987458.htm Erişim Tarihi: 03.05.2015.

c. Danimarka Krallığı

Ülkede yürürlükte olan anayasada, sosyal liberalizmin etkisinin kısıtlı olduğunu ifade edebiliriz. 75. maddede sosyal liberalizmin devlete pozitif edim yükleyen prensipleri doğrultusunda, devlete, bireylerin eşit şartlarda çalışması ve yaşamını güvence altına alabilmesi için gerekli şartları sağlama görevi yüklenmiştir²²².

ç. Hindistan Cumhuriyeti

Yürürlükte Hindistan Anayasası'nda sosyal liberalizm ilkeleri doğrultusunda bilhassa ekonomik konularda, devlete pozitif edimler yükleyen hükümler göze çarpar.

Bu kapsamda; devlete sosyal, ekonomik ve siyasi adaletin güvence altına alınarak halkın refahının artırılması, gelir eşitsizliklerinin en aza indirilmesi (m.38), maddi kaynakların ortak menfaatlere en uygun hizmet edecek şekilde dağıtılması ve zenginliğin bir yerde toplanmasının önlenmesi (m.39), görevi verilmiştir. Yine sosyal liberalizmin ilkeleri ışığında, 39. maddede vatandaşlara geçimlerini yeterince sağlayabilmeleri hakkını vererek, devlet politikasının bu yönde şekilleneceği belirtilmiştir²²³.

Eğitim, işsizlik, yaşlılık, hastalık, özürlülük ya da ihtiyaç sahibi olma durumlarında anılan muhtaç kimselerin, kamu yardımından yararlandırılması için kaynak temini (m.41), halkın zayıf kesimlerinin sosyal adaletsizliklerden ve her türlü suiistimallerden korunarak eğitim ve ekonomiye ilişkin menfaatlerinin gözetilmesi ve teşviki (m.46) gibi görevler devlete yüklenmiştir.

²²² Danimarka Krallığı'nın yürürlükteki anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.149-168.

Ek olarak yararlanılan Danimarka Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: http://www.thedanishparliament.dk/Publications/~media/Pdf_materiale/Pdf_publicationer/English/The_constitutional_act_of_denmark_2013.pdf.ashx Erişim Tarihi: 05.04.2014.

²²³ Hindistan Cumhuriyeti Anayasası için bkz: <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/hindistan.pdf> Erişim Tarihi: 02.04.2014. Ek olarak yararlanılan Hindistan Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/India_2012 Erişim Tarihi:02.04.2014.

d. Hollanda Krallığı

Hollanda Krallığı'nın yürürlükteki anayasasında, sosyal liberalizmde sıkça gördüğümüz üzere devlet, 19. maddede yeterli iş olanaklarının yaratmakla görevlendirilmiştir²²⁴.

Sosyal liberal teori ile hayat bulan refah devleti ilkesi doğrultusunda devlete, halkın geçimini sağlama ve refahı yaygınlaştırma (m.20/1), konut şartlarını geliştirme (m.22/2) görev verilmiş, geçimini sağlayamayan Hollandalıların devletin sunduğu sosyal yardımdan yararlanacağı hüküm altına alınmıştır.

e. İran İslam Cumhuriyeti

İran İslam Cumhuriyeti, 1978 ve 1979 yıllarındaki ayaklanmalar sonucunda yıkılan şahlık rejiminin yerine kurulmuştur.

Cumhuriyetin yürürlükteki anayasasının 29. maddesinde, sosyal liberalizmde sıkça savunulduğu üzere vatandaşlara, emeklilik, işsizlik, özürülük, yaşlılık ve benzeri durumlarda sosyal güvenlikle yararlanma hakkı tanınmıştır²²⁵.

43. maddede devlet; tüm vatandaşların barınma, yiyecek, giyecek, tedavi, eğitim, temizlik gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması, herkesin iş sahibi olması için fırsat ve imkânların sağlanması ile görevlendirilmiş, refahın tek elde toplanmasının önlenmesi için sosyal liberal ilkeler doğrultusunda devlete pozitif edim borcu yüklenmiştir.

f. İrlanda Cumhuriyeti

Sosyal liberal ilkelerden İrlanda anayasasında da etkilenildiğini görmekteyiz. Mülkiyet hakkının sosyal liberal teoride kullanılan, sosyal adalet ilkesine uygun

²²⁴ Hollanda Krallığı Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.355-384. Ek olarak yararlanılan Hollanda Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim Tarihi: 14.04.2014 ("Constitutions" – "Europe" – "Netherlands" sekmesi aracılığıyla).

²²⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasa'sının İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989 Erişim Tarihi: 15.04.2014 ve http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000_.html Erişim Tarihi: 15.04.2014.

olarak düzenlenmesini içeren (m.43/2.1) hüküm sosyal liberal referansların tipik bir örneğidir²²⁶.

Sosyal liberalizmin ilkeleri doğrultusunda devlet, vatandaşların ev ihtiyacını karşılama, serbest rekabet ilkesini genel kitlenin zararına olmayacak ve tekelleşmeyi önceleyecek şekilde düzenlemekle (m.45/2) görevlendirilmiştir.

Asgari hayat standardının temini için devletin aktif rol alması gerektiğini iddia eden sosyal liberal düşüncelerin ürünü olarak, anayasada devlet, mal üretiminde ve dağıtımında halkın sömürülmesini önlemek, verimliliği sağlamak ve zayıf kesimlerin ekonomik çıkarlarını gözetmek ve desteklemekle (m.45/3,4) görevlendirilmiştir.

g. İspanya Krallığı

İspanya anayasasında, yurttaşların belirli seviyede hayat sürdürmesi için devletin aktif müdahalede bulunmasını içeren, planlı piyasa ekonomisini destekleyen ve benzerleri gibi sosyal liberalizmden esinlenen hükümler bulunduğu görülmektedir.

Buna göre 40. maddede kamu mercileri, gelirin adil dağılımını sağlamak ve iş imkânları oluşturmak üzere görevlendirilmiş, 41. maddede sosyal güvenlik sistemi tanınarak tüm vatandaşlar için sosyal güvenliğin sürdürüleceği belirtilmiştir. 47. maddede tüm İspanyolların insana yakışır konuta sahip olma hakkı tanınmış ve devletin bu hakkın aktif şekilde kullanılabilmesi için gerekli önlemleri alacağı belirtilmiştir²²⁷.

Dünya Anayasalarında Klasik Liberalizm başlıklı bölümümüzde, liberal öğretinin temel ilkelerinden olan “piyasa ekonomisi” kavramının İspanya Anayasasınının 38. maddesinde anıldığını belirtmiştik. Aynı maddenin ikinci cümlesinde, kamu makamlarının şartlara göre ekonomik planlamayı güvence altına

²²⁶ İrlanda Cumhuriyeti Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.279-317. Ek olarak yararlanılan İrlanda Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Ireland_2012 Erişim Tarihi: 16.04.2014.

²²⁷ İspanya Krallığı Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.535-583. Ek olarak yararlanılan İspanya Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011 Erişim Tarihi: 23.04.2014.

alacağına belirtilmiş, anayasanın 131. maddesinde devletin genel ekonomik faaliyetleri planlayacağı düzenlenilmiştir. Piyasa ekonomisinin planlanmasını içeren bu hükümlerde de sosyal liberalizmin, planlı piyasa ekonomisi ilkesinin benimsendiğini belirtebiliriz.

ğ. İsviçre Konfederasyonu

Sosyal liberalizmin, Konfederasyon anayasasında da referans alındığı ifade edebiliriz. İhtiyaç sahiplerinin yardım alma hakkı ve bunların kantonlar tarafından destelenmesini içeren (m.12, m.115) hükümlerde, devlete; yaşlılık, maluliyet, hastalık, kaza, işsizlik, yetimlik, dulluk gibi durumlarda ekonomik koruma sağlama, vatandaşlara sosyal güvenlik hizmetini ulaştırma ve makul şartlarda uygun konut temin etme görevi yükleyen (m.41/2 ve m.41/1-a, e) maddelerde sosyal liberalizmin devlete pozitif edim yükleyen prensiplerinden esinlendiğini söyleyebiliriz²²⁸.

Benzer şekilde klasik liberalizm savunucuları tarafından piyasaya müdahale sayılabilecek, konfederasyonun konut fiyatlarının düşmesi ve konut inşasını artması için teşvik uygulamasını (m.108), haksız rekabetin ve fiyatın belirlenmesine ilişkin suiistimallerin önlenmesini (m.96/2), işsizlik ve enflasyonla mücadele için önlem alınmasını (m.100) içeren hükümlerin de sosyal liberalizmin, devletin ekonomi düzenine müdahalesine cevaz veren ilkeleri ile örtüştüğünü ifade edebiliriz.

h. İtalya Cumhuriyeti

Yürürlükteki anayasada, devletin belirli düzeydeki yaşam standardını sağlamak için koruma ve teşvikte bulunması gerektiği yönündeki sosyal liberal düşüncelerden hareketle, anayasada devletin, çalışanlara eğitim ve mesleki ilerleme olanağı sağlayacağı (m.35/2), kanunlar aracılığı ile el sanatlarının korunup teşvik edileceği (m.45/2) düzenlenilmiştir²²⁹.

²²⁸ İsviçre Konfederasyonu Anayasa metni için bkz: <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/isvicre.pdf> Erişim Tarihi: 02.04.2014.

Ek olarak yararlanılan Anayasa metni için bkz: <http://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html> Erişim Tarihi: 01.04.2014.

²²⁹ İtalya Cumhuriyeti Anayasa metni için bkz: Adalet Bakanlığı. (2011). s.321-353.

Ek olarak yararlanılan İtalya Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim tarihi: 18.04.2014 ("Constitutions" – "Europa" – "Italy" sekmeleri aracılığıyla).

Sosyal liberalizmdeki, devlet tarafından yurttaşlara sosyal yardım sunulması ve muhtaçların korunması düşünceleri ışığında, devletin ihtiyaç sahiplerine ücretsiz sağlık hizmeti sağlayacağı (m.32/1) ve yoksun durumdaki her vatandaşın bakım ve sosyal yardım hakkını koruyacağı (m38/1) hüküm altına alınmıştır.

1. Japonya

Japonya Anayasasının yapımında, sosyal liberal teorinin nadiren referans alındığını belirtebiliriz. 25. madde sosyal liberal teori doğrultusunda, vatandaşlara maddi ve kültürel açıdan asgari seviyede hayat yaşama hakkı tanımış; sosyal refah ile kamu düzeninin sağlanması için gerekli önlemleri alma gibi pozitif bir yükümlülük içeren görevi devlete yüklemiştir²³⁰.

i. Rusya Federasyonu

Anayasada herhangi bir ideolojinin adı anılmaz, ayrıca 13. maddede devletin ideolojik tarafsızlığı vurgulanmıştır. Tüm bu niteliklerine rağmen anayasada hiçbir ideolojiden esinlenilmediğini söylemek mümkün değildir.

Anayasanın 7. maddesinde sosyal liberalizmin hukuk dünyasına hediyesi olarak nitelendirebileceğimiz, sosyal devlet ilkesinin düzenlendiğini görmekteyiz. Anılan maddede Federasyonun, “*insanın onurlu yaşamını ve özgürce gelişmesini sağlayan ortamı oluşturmaya yönelmiş sosyal devlet*” olduğu belirtilir. Maddenin ikinci fıkrasında devletin, insanların çalışma koşullarını ve sağlıklarını koruyacağını, yaşlıların ve engellilerin devlet tarafından gözetileceği belirtilmiştir²³¹.

Sosyal liberalizmin yurttaşların yaşam standardının devletçe sağlanmasını içeren ilkeleri doğrultusunda, 39. maddede herkese sosyal güvenlik hakkının sağlanacağı, 48. maddede herkesin hukuki yardım hakkına sahip olduğu ve gerektiğinde bu hizmetin ücretsiz olarak temin edileceği düzenlenilmiştir. 40.

²³⁰ Japonya Anayasası için bkz: <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1950-07-01-02/AUHF-1950-07-01-02-Erginay.pdf> Erişim Tarihi: 04.01.2014.
Ek olarak yararlanılan Japonya Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Japan_1946 Erişim Tarihi: 17.04.2014.

²³¹ Rusya Federasyonu Anayasası için bkz: <http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm> Erişim Tarihi:23.03.2014 Çeviri:ALESKERLİ, Alesker.

maddede vatandaşları konut sahibi yapabilmek için kamu makamlarına konut inşaatlarını teşvik etme görevi yüklenerek, gerektiğinde belirlenen kişilere uygun fiyatla ya da ücretsiz olarak konut temin edileceği ifade edilerek sosyal liberalizm referans alınmıştır.

j. Türkiye Cumhuriyeti

Yürürlükteki anayasamızda, sosyal liberalizmin dünyada yükselişi ile doğan hakların düzenlenmesinde sosyal liberal ilkelerin öne çıktığını görmekteyiz. Bireylerin insan onuruna yakışır düzeyde hayat sürmesi için devletin aktif rol üstlenmesini içeren sosyal liberalizm ilkesi, 5. maddede normatifleştirilerek, “...kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri ile bağdaştırmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak” devletin temel amaç ve görevleri arasında sayılmıştır²³².

Sosyal liberal prensipler doğrultusunda devlet tarafından; tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin temininin kolaylaştırılacağı (m.45), çalışanların hayat seviyesinin yükseltileceği, çalışmanın teşvik edileceği, çalışma barışının sağlanacağı, işsizliğin önlenmesi için gerekli önlemlerin alınacağı (m.49) ifade edilmiştir. Aynı kapsamda sosyal liberalizmle örtüşür şekilde konut ihtiyacını karşılayacak tedbirlerin alınacağı ve konut yapımının teşvik edileceği (m.57), genel sağlık sigortasının oluşturulabileceği (m.56), sosyal güvenlik hakkını sağlayacak adımların atılacağı (m.60) belirtilmiştir.

Sosyal liberalizmin önemli unsurlarından olan planlı piyasa ekonomisi sistemine dair hükümlere, anayasanın 166. maddesinde yer verilmiştir. Ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirmesini yaparak ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı planlamanın, devletin görevi olduğu düzenlenilmiştir.

²³² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası için bkz: http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf
Erişim Tarihi: 14.01.2014.

1982 tarihli Anayasada yapılan değişiklikleri incelediğimizde, 2001 yılında 4709 sayılı yasa ile yapılan değişikliklerin bir kısmı ile sosyal liberal değerlerin güçlendirildiğini görmekteyiz²³³. “Çalışma hakkı ve ödevi” başlıklı 49. maddenin değişiklikten önceki halinde devletin çalışanları koruyacağı düzenlenilmiş iken, 2001 yılındaki düzenleme ile sosyal liberal değerler çerçevesinde korumanın kapsamı genişletilerek, devlet, işsizleri de korumak için gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılınmıştır.

Anayasanın 55. maddesinin son fıkrasının ilk halinde, “*Asgari ücretin tespitinde ülkenin sosyal ve ekonomik durumunun göz önünde bulundurulur.*” hükmü yer almakta iken, 4709 sayılı yasa ile asgari ücretin tespitindeki kriterler sosyal liberalizmdeki, devletin vatandaşlarının asgari geçim şartlarını sağlama yükümlülüğü düşüncelerinin etkisi ile iyileştirilerek, “*Asgari ücretin tespitinde çalışanların geçim şartları ile ülkenin ekonomik durumu da göz önünde bulundurulur.*” şeklinde düzenlenilmiş, çalışanların geçim şartlarının da asgari ücretin tespitindeki ölçütlerden olacağı hüküm altına alınmıştır.

4709 sayılı yasadan önce, 65. maddede devletin sosyal ve ekonomik alanlardaki görevini ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek yerine getireceği belirtilmiş iken, 2001 yılındaki anayasa değişikliği ile sosyal devlet ilkesine hizmet edecek şekilde, “*ekonomik istikrarın korunması*” ibaresi madde metninden çıkarılarak, devletin sosyal ödevinin kapsamı genişletilmiştir. “*Sosyal ve ekonomik hakların sınırı*” olan bu maddenin başlığının, devleti yükümlü kılacak tarzda “*Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırı*” şeklinde değiştirilmesinin de sosyal liberalizmdeki, sosyal hakların yerine getirilmesinde devletin görevli olduğu düşüncesine daha uygun düştüğünü ifade edebiliriz.

1982 tarihli Anayasanın, 54. maddesinde 5982 sayılı kanun ile yapılan değişikliğin de sosyal liberalizmi genişlettiğini ifade edebiliriz. 2010 yılındaki değişiklik ile m.54/7’de yer alan “*Siyasî grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavt,*

²³³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun. (2001). T. C. Resmi Gazete, 24556, 17.10.2001.
4709 sayılı yasa için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4709.html> Erişim Tarihi: 10.05.2015.

genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz.” hükmü yürürlükten kaldırılarak, sosyal liberalizmin anayasalara katkısı olan grev hakkının kapsamının genişletildiğini belirtebiliriz²³⁴.

Ç. Neoliberalizm

1. İlkeleri

Planlamacı ekonomik sisteme ve bunun bireycilik ile hürriyetler üzerindeki etkisine karşı çıkılarak 1970’li yıllardan itibaren yüksek sesle klasik iktisadi liberalizme dönme çağrılarının yapıldığını yukarıda belirtmiştik. Neoliberalizm, özünde sosyal liberalizmi eleştirerek klasik liberal ilkeleri savunan, klasik liberalizmi benimseyen düşünce akımıdır.

Neoliberalizmin, bireycilik ve özgürlük ilkelerinin toplumsal boyutundan soyutlanmasını, piyasa ekonomisinin hiçbir müdahale olmadan, kendiliğinden doğan düzen içerisinde icra edilmesini savunan düşünce sistemi olduğunu, bu doğrultuda ilkelerinin de klasik liberalizmin ilkeleri ile örtüştüğünü ifade edebiliriz.

Planlı iktisadi sisteme en ciddi eleştirileri yönelten *Hayek*; müdahaleci iktisat düzeninin ekonomik diktatörlüğün tipik bir safhası olduğunu, planlı ekonomide ortaya çıkan duruma göre iktidarın üretim araçlarının kullanım amacını keyfi olarak belirleyebileceği, bu durumun hukuk devleti ilkesi ile çelişeceğini belirtmiştir. *Hayek*, planlı ekonomi düzeninde alınacak kararın bazı gruplar lehine belirli kesimlerin haklarını ihlal edeceği, adaleti sağlama adına gerçekleştirilen müdahale sonucunda adil payın belirlenmesine ilişkin objektif kıstasın olmadığını belirterek planlamacılığa karşı çıkmıştır²³⁵.

Planlı ekonomi sistemi, tembelliği teşvik etmesi, etkinlikten uzaklaşarak üretkenliği azaltması, sistemin fakirler ve zenginler aleyhine orta sınıfı kayırması,

²³⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun. (2010). T. C. Resmi Gazete, 27708, 23.09.2010.
5982 sayılı yasa için bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5982.html> Erişim Tarihi: 10.05.2015.

²³⁵ HAYEK, s. 91, 100 - 101, 149.

ayrıcalık talep eden grupların ortaya çıkmasına neden olması²³⁶ ve planlamayı yapanların piyasa üzerinde kapsayıcı bilgiye sahip olamayacakları gerekçeleri ile eleştirilerek, bu sistemin verimsizliğe mahkum olduğu belirtilmiştir²³⁷.

Piyananın kendiliğinden oluşan düzen içerisinde tabii olarak üretken ve randımanlı olduğu, serbest piyasa mekanizmasının demokratik niteliğinin bulunduğu ve işleyişi sonucunda bireylerin emekleri ile orantılı iktisadi adaletin sağlanacağı gerekçeleri ile neoliberal ekonomik teorilerin savunulduğu belirtilmektedir²³⁸.

Hayek planlı ekonomiyi, belirli amaca ulaşmak için üretim araçlarının merkezi olarak planlı bir şekilde kullanılması şeklinde tanımlamıştır. İktisadi planı yapacak idarenin piyasayı sağlıklı şekilde yönetmesini sağlayacak derecede kapsamlı bilgi sahibi olamayacağı, serbest piyasa ekonomisinin hizmetin, üretim araçlarının ve artı değer paylaşılması bakımından planlı ekonomiye göre akılcı olduğu gerekçesi ile *Hayek*'in de klasik liberal teoriyi desteklediği görülmektedir²³⁹.

Neoliberalizmin 20. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulamaya konulduğunu, günümüzde küreselleşmenin etkisi ile neoliberal teorilerin yaygınlaştığı, ulus devletlerin "pazar devletine" dönüştüğü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün serbest piyasa ekonomisine dayalı neoliberal fikirleri benimsediğini söyleyebiliriz²⁴⁰.

2. Neoliberalizmin Anayasalara Etkisi

Sosyal liberal teoriye tepki olarak doğan neoliberalizm, klasik liberal teorinin canlanmasını, toplumcu birey anlayışı yerine atomik bireyin, planlı ekonomik sistem yerine serbest piyananın uygulanmasını savunmakta, başka bir deyişle, güçlü şekilde liberal teori içerisinde öze, klasik liberal ilkelere, dönüş çağrısı yapmaktadır²⁴¹.

²³⁶ ERDOĞAN, (1998), s. 87.

²³⁷ HEYWOOD, s. 68.

²³⁸ HEYWOOD, s. 69.

²³⁹ HAYEK, . 48 - 49.

²⁴⁰ HEYWOOD, s. 67, 69.

²⁴¹ ERDOĞAN, (1998), s. 14.

Klasik liberal ilkeleri benimseyen, klasik liberalizmin 20. yüzyılın sonlarında savunusunu yapan akım olarak nitelenebilecek neoliberalizmin, bu sebeplerle anayasalara karakteristik bir etkisi olmadığını ifade edebiliriz. Neoliberalizm dünya anayasalarında yer bulmadığından, karşılaştırmalı hukuktaki konumu incelenmemiştir.

III- MUHAFAZAKÂRLIK

A. Kavram ve İdeoloji Olarak Doğuşu

Ayverdi muhafazakârlığı, “milli ve manevi değerleri, adet ve gelenekleri korumaya, olduğu gibi yaşatmaya çalışma durumu” olarak tanımlamıştır²⁴². Muhafazakârlığı, belirli bir düzenin devamını savunmak, değişim karşısında tutucu tavır takınmak olarak tanımlayabiliriz. Muhafazakârlığın, gelenek ve tarihsel tecrübelerin ürünü olan kurumların, zamanın süzgecinden geçerek rüştünü ispatlamaları nedeni ile saygı görmeleri ve statükonun korunması görüşünü içerdiği belirtilmektedir²⁴³.

“Muhafazakârlık” kelimesini, siyasi bir duruşu belirtir şekilde ilk kez Fransa’da meşruti rejimin savunucusu R. Chateaubriand’ın kullandığı belirtilmektedir²⁴⁴. Amerika Birleşik Devletleri’nde 19. yüzyılın başında Fransız Devrimi’nin getirdiği görüşlere karşı çıkmanın muhafazakârlık olarak anıldığı, Birleşik Krallıkta liberal fikirlerin karşısında olan “Tory” grubunun kendisini muhafazakâr olarak adlandırdığı ifade edilmektedir²⁴⁵.

Muhafazakârlığın; geleneklerin ve toplumsal değerlerin korunmasını içeren, akıl yerine geleneklere, birey yerine topluma önem verilmesi gerektiğini savunan, topluma ve zamana göre değişkenlik gösteren düşünce sistemi olduğunu söyleyebiliriz.

²⁴² AYVERDİ, s. 840.

²⁴³ KARATEPE, s. 51.

²⁴⁴ KARATEPE, s. 55.

²⁴⁵ HEYWOOD, s. 85.

Muhafazakâr teorinin, çeşitli uygulamalarının olduğu görülmekte ise de; liberal teorilerden farklı olarak muhafazakâr ideolojinin unsurlarının genel olarak değişime uğramadığı görülmektedir.

B. Klasik Muhafazakârlık

Temelde muhafazakârlığın, değerlerin, geleneğin ve bunların ürünü olan kurumların kıymetine olan inancı ifade ettiği belirtilir²⁴⁶. Bu ideolojideki koruma eğiliminin; muhafazakârların insan aklının sınırlı, yanılabilir niteliğine duydukları güvensizlikten, değişimin taşıdığı belirsizlikten, uygulanan kurum ve geleneklerin tarihsel süreçte haklı olmaları nedeni ile ayakta kaldıkları ve geleneksel değerlere saygı duyma gerekliliği gibi düşüncelerden doğduğunu ifade edebiliriz.

1. İlkeleri

a. Toplumculuk

Muhafazakâr teorilerin, bireycilik ve aklilik temelinde ortaya çıkan aydınlanma sürecinin, toplumlarda cari görenekleri yıkarak toplumun düzenini sarsmasına, geleneksel kurumları ortadan kaldırarak yeni düzeni tesis etmesine tepki olarak doğduğunu belirtebiliriz²⁴⁷.

Liberal düşüncede yer alan birey ve özgürlük odaklı toplum yerine, toplum odaklı birey ve özgürlük anlayışının uygulandığını görmekteyiz. Muhafazakârlar, toplum düzenini tahrip etmesi nedeni ile aydınlanma ilkesinin temsilcisi olan düşünürlerin doğa durumuna dair varsayımlarına, toplumdan bağımsız bireyci yaklaşımlarına karşı çıkarlar. İnsanlar zihinsel olarak sınırlı, ahlaki açıdan eksik, psikolojik yönden ise bağımlı olma ihtiyacı duyan ve bu eksiklikleri nedeni ile güvenlik arayışındaki varlıklardır. Bu nedenle muhafazakâr düşünülere göre sınırlı varlık olan insanın, hayatın zorlukları karşısında tek başına tutunması, sınırlı akli ile sorunlara çözüm bulması zordur²⁴⁸.

²⁴⁶ ERDOĞAN, (1998), s. 58.

²⁴⁷ KARATEPE, s. 52 - 53.

²⁴⁸ HEYWOOD, s. 92- 94.

Bu arayış içerisindeki insanlar güvenlik ve aidiyet duygularını toplum içerisinde tatmin ederler. Toplum, zaman dilimi içerisinde kendiliğinden doğan uygulamalar sonucunda oluşmuş, aile temelli, mesleki, dini, sınıfsal gruplar ile korunan, kendisine özgü kurallara sahip organizmadır²⁴⁹. Bu anlayışta birey toplumdan bağımsız bir varlık değil, toplumu oluşturan, topluma karşı ödevleri olan öğelerden birisidir²⁵⁰. Muhafazakâr teoride varoluşu itibari ile eksik olduğu kabul edilen bireyin özgürlüğü, toplumun nizamı karşısında tali konuma düşürülmüştür.

Cezalandırma yetkisi ile devlet olgusunun sözleşme ile doğduğunu kabul etmeyen muhafazakârlar; düzenin koruyucusu olan otoritenin, toplumun her biriminde; ailede baba, kurumda amir, iş yerinde işveren tarafından uygulanmasını desteklerler. Muhafazakârlar, toplum düzeni ve ferdin özgürlüğü ikileminde toplumdan yana tercih kullandıklarından, sistemin korunması için gerektiğinde bireyler hakkında sert ve caydırıcı nitelikteki cezaların uygulanmasına karşı çıkmazlar²⁵¹.

Muhafazakâr düşüncede mülkiyetin bireysel yönüne toplumsal boyutun eklendiğini, bireyin tasarrufuna bağlı mutlak mülkiyet anlayışının bulunmadığını ifade edebiliriz. Muhafazakârlıkta mülkiyet, önceki nesillerden devreden, bugünkü nesillerin yaşadığı ve gelecek nesillere aktarılan bir değerdir²⁵².

Muhafazakârlıkta, fertler arasındaki eşitliğin romantik bir düşünce olduğu, eşitsizliğin önlenemeyeceği, sosyal ve iktisadi yöndeki eşitsizlik doğrultusunda ekonomik ve toplumsal eşitsizliğin doğal karşılanması gerektiği ifade edilir. Bu durumu tabii karşılayan muhafazakârların yönetim olgusuna paternalist şekilde yaklaşarak, toplumun ekonomik ve sosyal açıdan üst seviyede bulunan seçkinler tarafından yönetilmesini, seçkinlerin de halkı baskı altında tutmadan müşfikçe idare etmesini tavsiye ettikleri aktarılmaktadır²⁵³.

²⁴⁹ ERDOĞAN, (1998), s. 58.

²⁵⁰ HEYWOOD, s. 96, 98.

²⁵¹ BARADAT, s. 35.

²⁵² HEYWOOD, s. 102.

²⁵³ BARADAT, s. 36 - 37.

Toplumculuğu vurgulayan muhafazakârlara göre, devlet en yüksek kurumdur. Aile ise toplumun temel birimidir. Aile insanlara aradığı güvenlik ve kimlik duygusunu sağlamasının yanı sıra, toplumsal ahlakın korunması ve sürekliliğin sağlanması konusunda önemli fonksiyon icra eder. Toplumun dini düşünce olmaksızın nitelendirilemeyeceğini belirtilerek, dine “bireysel inanç” niteliğinin yanında toplumsal değerleri yaşatan kurum payesi verilir²⁵⁴.

b. Gelenekçilik

Muhafazakârlığın bireyi akli yönden sınırlı, duygusal olarak bağımlı ve ahlaki açıdan yetersiz bulan “insanın eksikliği” görüşünün zorunlu sonucu gelenekçiliktir. Aydınlanma sürecinde güven duyulan akıl sahibi bireyin yerini, muhafazakâr öğretilerdeki “sınırlı ve yetersiz insan” aldığından, akli olgulara şüphe ile yaklaşılmış, tecrübeye dayanan değerlerin, geleneğin ve bunları oluşturan kurumların daha yararlı olduğu kabul edilmiştir²⁵⁵. Muhafazakârlar, adetlere ve bunları oluşturan kurumlara zaman karşısındaki sınavlarından başarıyla ayrılmaları nedeni ile önem verirler²⁵⁶.

Muhafazakâr öğretilerde, geleneğe ayrı bir saygı duyulur. Geçmişin bilgeliğini yansıtan, zamanın sınavından başarıyla ayrılan geleneğin, insanlara yararlılığı zaman içerisinde ispatlanmış kurumlar sunduğunu belirterek, değişim olgusunun getirdiği belirsizlik karşısında gelenekleri, geleneksel kurumları ve değerleri savunurlar²⁵⁷.

Statükodaki güçlü ve derin değişikliklere karşı olmalarına rağmen tüm muhafazakârların mevcut düzenden çok memnun oldukları ya da her vakıanın değişimine karşı çıktıkları düşünülmemelidir. Değişim sonucunda mevcut kurumlardan daha iyi yapının elde edilip edilemeyeceği yönündeki belirsizlikten dolayı muhafazakârların değişime soğuk baktıkları, bir kısmının bazı kurumların tedrici ve yüzeysel olarak değişmesine karşı olmadıkları söylenebilir²⁵⁸.

²⁵⁴ ERDOĞAN, (1998), s. 59 - 60.

²⁵⁵ ERDOĞAN, (1998), s. 62.

²⁵⁶ BARADAT, s. 41.

²⁵⁷ HEYWOOD, s. 91 - 92.

²⁵⁸ BARADAT, s. 34 .

c. Çerçeve İdeoloji Niteliği

Muhafazakârlıktaki toplumculuk ve gelenekçilik anlayışının doğal sonucu da toplumların geleneklerinin farklı olmasının kaçınılmazlığıdır. Her toplum, tarihsel süreci içerisinde kendisine has değerler oluşturmuştur. Toplumların farklı değerlere, kimliklere sahip olmaları, farklı coğrafyalarda yaşamaları nedeni ile muhafazakârlar, “bütün uluslar için evrensel model olmadığını, her ulusun modelinin kendi ulusal karakterinden, tarihi tecrübesinden çıkacağını belirtir”. Başka bir deyişle muhafazakâr düşünce sistemlerinde, genel geçer toplum tasavvuru ya da hükümet sistemi bulunmamaktadır. Bu durum da muhafazakârlığa kaçınılmaz olarak çerçeve ideoloji niteliği vermektedir²⁵⁹.

Muhafazakârlık, barındırdığı “korumacı” niteliğinin değişken içeriği nedeni ile savunduğu değerlerin tarihsel ve bölgesel olarak değişmesi sonucunda, zamansal ve coğrafi olarak farklı görünüm almıştır. Bu da muhafazakârlığın, belirli fikir sistemine evrensel olarak bağlanmamış olması nedeni ile daimi bir şekilde gelişme ve yenilenme içerisinde olduğunu göstermektedir²⁶⁰.

Tarihsel sürecini incelediğimizde çerçeve ideoloji niteliğini doğrular şekilde, muhafazakâr ideolojinin farklı zaman ve coğrafyalarda, farklı konumlarda bulunduğunu görmekteyiz. Muhafazakârlık, 19. yüzyılda Rusya’da Çarlık rejiminin anayasa ile sınırlanması karşısında otoritenin ve iktidarın mutlaklığının; Bonaparte yönetimindeki Fransa’da cumhuriyet yerine imparatorluğun; aynı çağda işgal altındaki Almanya’da yabancı milletler karşısında din ve milliyetçiliğin savunmasını yapmıştır²⁶¹. Bu yüzyılda ise liberal ilkeler karşısında sosyalizmin ve dini inançların; küreselleşme karşısında milli değerlere bağlılığın savunmasını yapmaktadır.

Liberal ilkelerin hakim olduğu coğrafyalarda, statüko konumundaki serbest piyasaya dayalı kapitalist ekonominin desteklenmesinin de bir ölçüde

²⁵⁹ KARATEPE, s. 53, ERDOĞAN, (1998), s. 60 - 61.

²⁶⁰ HEYWOOD, s. 87.

²⁶¹ KARATEPE, s. 56, 57.

muhafazakarlık içerdği, çerçeve ideoloji niteliği uyarınca liberal değerlerin desteklenmesinin dahi muhafazakâr bir konum sayılacağı ileri sürülebilir²⁶².

2. Klasik Muhafazakârlığın Anayasalara Etkisi

Muhafazakârlığın, liberalizmin sunduğu amaç konumundaki insan düşüncesine ve aklın yüceltilmesine tepki olarak doğduğunu; liberalizmin bireycilik, akılcılık ve özgürlük eğilimlerine, muhafazakârların toplumculuk ve gelenekçilik fikirleri ile karşılık verdiklerini ifade edebiliriz.

İnsan doğasına, aklın yanılmazlığına karşı güvensizlik duygusu besleyen muhafazakârlar, yaşamın anlaşılacak ve kontrol edilmek için fazlasıyla karmaşık olduğunu, sınırlı bir varlık olarak insanın akıl yolu ile bu zorluğu aşamayacağını belirtirler. Muhafazakârlara göre ortaya çıkan sorunların çözümünde, tarihi süreçte kendilerini ispatlayan, toplumların tecrübelerinin kurumsal hali olan geleneklere başvurulması gerekir. Geleneğe saygı duyan muhafazakârlar, geleneksel ahlaki değerler ya da din gibi geleneğin ürünü olan unsurların korunması gerektiğini savunurlar²⁶³.

Bu noktada, anayasaları etkileyen muhafazakâr değerlerin bir kısmının seküler değerleri temel alırken, bir kısmının da dini kurumları ekseninde şekillenerek anayasalarda yer bulduğunu ifade edebiliriz.

Muhafazakâr düşünürlerce savunulan kurumlardan birisi “dayanışmacı, cemaatçi ve hiyerarşik” toplum yapısıdır. Seküler temelli muhafazakâr ilkeler çerçevesinde toplumun, tarihsel tecrübe sonucunda doğal bir süreçte doğduğunu belirten muhafazakârlar, akli bir sürecin sonucunda ortaya atılan atomize ve özgür bireylerden oluşan toplum yapısını reddederek, toplumsal değerlerin yaşadığı, disiplinli ve ahenkli bir cemiyet yapısını savunurlar²⁶⁴.

Geleneğe duyulan muhafazakâr saygının, anayasalara farklı şekilde tezahür ettiğini ifade edebiliriz. Örnek olarak 1963 tarihli Cezayir Anayasası’nda istiklal

²⁶² BARADAT, s. 47.

²⁶³ SARGENT, Lyman Tower. (2006). Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis. (13. Baskı). Thomson - Wadsworth. s. 125 – 126.

²⁶⁴ ERDOĞAN, (1998), s. 58.

savaşı geleneklerine bağlı kalınacağı belirtilmiş²⁶⁵, İspanya Anayasası'nda İspanyolların ve İspanya halklarının kültür ve geleneklerinin korunacağı belirtilmiştir²⁶⁶.

Kimi zaman da yine seküler temelli muhafazakâr değerler ile anayasalarda, toplumsal ahlak değerlerine, topluma ve kamu yararına vurgu yapılmıştır. Almanya Anayasası'nın 14. maddesinde hakkın kullanımı kamu yararı ile sınırlandırılmış, anayasamızda da bazı hakların genel ahlak ve kamu yararına aykırı olarak kullanılmayacağı ifade edilmiştir²⁶⁷. Danimarka Anayasası'nda dini inanç doğrultusunda öğrenilen ve uygulananların ahlak değerlerine aykırı olamayacağı hükmüne yer verilmiştir²⁶⁸. İrlanda anayasası²⁶⁹, İran anayasası²⁷⁰ gibi bazı anayasalarda da benzer şekilde, hak ya da özgürlüklerin kamu yararı ve genel ahlak ölçütleri ile sınırlandırıldığı görülmektedir

Geleneğin ürünü, toplumun temeli olarak görülen aile kurumuna önem veren muhafazakârlar, geleneksel ahlakın ve toplumsal yapının muhafazası için ailenin korunması gerektiğini belirtirler²⁷¹. Hangi ideoloji hâkim olursa olsun, anayasaların birçoğunda evlilik ve aile konusunda muhafazakâr tutum takınıldığı görülmektedir.

²⁶⁵ Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin 1963 tarihli anayasa metni için bkz: TANİLLİ, Server. (1976). Anayasalar ve Siyasal Belgeler. İstanbul: Sulhi Garam Matbaacılık. s.651-662.

<http://www.conseil-constitutionnel.dz/indexAng.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014.

²⁶⁶ İspanya Krallığı Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.535-583.

Ek olarak yararlanılan İspanya Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011 Erişim Tarihi: 23.04.2014.

²⁶⁷ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasa Türkçe metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.209-276.

Ek olarak yararlanılan Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2012 Erişim Tarihi: 22.04.2014.

²⁶⁸ Danimarka Krallığı'nın yürürlükteki anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.149-168.

Ek olarak yararlanılan Danimarka Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: http://www.thedanishparliament.dk/Publications/~media/Pdf_materiale/Pdf_publicationer/English/The_constitutional_act_of_denmark_2013.pdf.ashx Erişim Tarihi: 05.04.2014.

²⁶⁹ İrlanda Cumhuriyeti Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.279-317.

Ek olarak yararlanılan İrlanda Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Ireland_2012 Erişim Tarihi: 16.04.2014.

²⁷⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasa'sının İngilizce metni için bkz:

https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989 Erişim Tarihi: 15.04.2014 ve

http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000_.html Erişim Tarihi: 15.04.2014.

²⁷¹ ERDOĞAN, (1998), s. 59.

Anayasalarda, ailenin toplum nezdindeki önemi vurgulanmakta, ailenin ve evliliğin korunmasına dair hükümlere yer verilmekte, hatta İtalya Anayasası'nda²⁷², kadının çalışma hayatının, aile içerisindeki rolünü perdelememesi için önlem alınacağı belirtilmektedir.

Gelenek, muhafazakâr ideolojide tarihsel süreçte haklılığı kanıtlanmış, toplumun temel değerlerindedir. Geleneğin ve ananevi kurumların korunması muhafazakârlıkta önem verilen bir konu olup, muhafazakâr ideoloji anayasalarda, geleneksel değerleri ve kurumları normatifleştirme eğilimi taşımaktadır.

Bu kapsamda kimi anayasaların, siyasi geleneğin ürünü olarak tipik bir muhafazakâr değer olan kraliyet kurumuna yer verdiği görülmektedir. Anayasalarda, kraliyet ya da imparatorluk gibi yüzyıllar öncesinin hâkim siyasi yapısının ürünü olan geleneksel politik kurumların düzenlenilmesinin, başlı başına muhafazakâr ideolojinin ürünü olduğunu ifade edebiliriz. Kraliyet ya da imparatorluk gibi geleneksel siyasi kurumların, muhafazakâr değerlerin etkisi ile Belçika²⁷³, Hollanda²⁷⁴, İspanya, Japonya²⁷⁵, Kamboçya²⁷⁶ gibi ülke anayasalarında düzenlendiğini görmekteyiz.

Benzer bir yaklaşımla, geleneksel kurum olarak kraliyetin tanınmasının yanı sıra, kraliyet makamının intikaline ilişkin ananevileşmiş kaidelerin de muhafazakâr

²⁷² İtalya Cumhuriyeti Anayasa metni için bkz: Adalet Bakanlığı. (2011). s.321-353.

Ek olarak yararlanılan İtalya Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim tarihi: 18.04.2014 ("Constitutions" – "Europa" – "Italy" sekmeleri aracılığıyla).

²⁷³ Belçika Krallığı Anayasası için bkz. T. C. Adalet Bakanlığı. (2011) s.101-147.

Ek olarak yararlanılan Belçika Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: <http://www.const-court.be/en/common/home.html> Erişim Tarihi: 07.04.2014 ("The Constitution" sekmesi aracılığıyla).

²⁷⁴ Hollanda Krallığı Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.355-384.

Ek olarak yararlanılan Hollanda Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim Tarihi: 14.04.2014 ("Constitutions" – "Europe" – "Netherlands" sekmesi aracılığıyla).

²⁷⁵ Japonya Anayasası için bkz: <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1950-07-01-02/AUHF-1950-07-01-02-Erginay.pdf> Erişim Tarihi: 04.01.2014.

Ek olarak yararlanılan Japonya Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Japan_1946 Erişim Tarihi: 17.04.2014.

²⁷⁶ Kamboçya Krallığı Anayasa metni için bkz:

https://www.constituteproject.org/constitution/Cambodia_1999 Erişim Tarihi: 21.04.2014,
http://cambodia.ohchr.org/klc_pages/KLC_files/section_001/section_01_01_ENG.pdf Erişim Tarihi: 21.04.2014.

ideoloji referansında, anayasalarda normatifleştirildiğini ifade edebiliriz. Belçika, Hollanda ve Kamboçya anayasalarında, kral ya da imparator olacak kişilerin hangi soya mensup olması gerektiğine dair düzenlemenin ya da Belçika, Hollanda, İspanya anayasalarındaki “meşru soy” kavramının vurgulanarak, kralın meşru soydan gelmesi gerektiğine dair hükümlerin; geleneksel siyasi süreç içinde değer kazanmış kuralların normatifleştirilmesi nedeni ile muhafazakâr ideoloji etkisi ile düzenlendiğini ifade edebiliriz.

Seküler temelli muhafazakâr değerlerin yanı sıra, din temelindeki muhafazakârlığın da anayasalarda yer bulduğunu ifade etmiştik. Muhafazakâr düşüncede dinin, diğer ideolojilere nazaran farklı bir noktada konumlandırıldığını söyleyebiliriz. Sair ideolojilerde dine, bireysel inancın ürünü, kişinin iç dünyasına ait değer olarak bakılmakta iken; muhafazakâr düşüncede din genellikle, cemiyette birleştirici rol oynayan, geleneksel açıdan saygıdeğer konumda bulunan, toplumsal bir değer olarak görülmektedir. Geleneksel ahlaki değerlerin benimsenmesine, korunmasına hizmet etmesi; liberalizmin toplumdaki kopuk bireyci anlayışı karşısında, toplumun çözülmesine engel olması nedeni ile muhafazakâr ideolojide dine ayrı bir önem verilir²⁷⁷.

Karışıklığa yol açmamak için bu noktada, muhafazakârların dine bakış açısı ile dini köktencilerin anlayışı arasında da ayırım yapmak gerekmektedir. Dini köktencilikte; din temelinde eyleme dayalı, şiddetin olağan karşılandığı militanlık anlayışı hâkim olup, siyaset, dini inanç üzerinden şekillendirilmektedir²⁷⁸. Dinin her şeyin temeline yerleştirildiği ve amaç olarak görüldüğü dini köktenci yaklaşımın aksine, muhafazakârlıkta din, araç olarak, toplumsal değerlerin ve geleneğin bir unsuru olarak görülmektedir. Anayasalarda, muhafazakâr ideolojideki din yaklaşımına yer verildiğini, dini köktencilikteki anlayışına pek rastlanmadığını ifade edebiliriz.

Din temelli muhafazakâr yaklaşımın, anayasalara yoğun şekilde yansıdığını ifade edebiliriz. Dini öğeler açısından en sık karşımıza çıkan husus, anayasalarda dini

²⁷⁷ ERDOĞAN, (1998), s. 59 - 60.

²⁷⁸ HEYWOOD, s. 355, 362.

kavramların kullanılmasıdır. Alt bölümde, ülke anayasaları bazında açıkça inceleyeceğimiz üzere, İsviçre Anayasası “Yüce Tanrı’nın adıyla” ibaresi ile açılmakta²⁷⁹; İrlanda Anayasası’nda “Kutsal Üçlü”, “ilahi sahibimiz İsa Mesih’e olan borçlarımızı naçizane kabul ederek...” ifadeleri geçmekte, devlet başkanı ve hâkimlerin yeminlerinde dini ifadeler kullanacağı belirtilmekte; Almanya Anayasası’nda Alman milletinin Tanrı karşısındaki sorumluluğunun bilincinde olduğu ifade edilmektedir. İran Anayasası’nın başlangıç kısmında ve anayasa metninde ayetlere yer verilmekte, meclis üyelerinin göreve başlamadan önce kutsal kitapları üzerine yemin edeceği belirtilmektedir.

Bazı anayasalarda ise din ya da mezhep ismi açıkça anılmaktadır. 1996 tarihli Cezayir Anayasası’nda ülkenin İslam toprağı, İslam’ın devlet dini olduğu²⁸⁰; İran Anayasası’nda anayasanın amacının İslami kurallar temelinde toplum kurmak olduğu, devletin resmi dininin İslam, mezhebinin Caferi olduğu ifade edilmiş; Kamboçya Anayasası’nda da Budizm’in devletin resmi dini olduğu ilan edilmiştir. Danimarka Anayasası’nda Evanjelik – Lüteryan kilisesinin halk kilisesi niteliğine sahip bulunduğu, devlet başkanının bu kiliseye mensup olması gerektiği belirtilmiştir.

Hiçbir din anılmamasına rağmen muhafazakâr karakter gösteren bir başka hüküm ise İsviçre Anayasası’nda bulunmaktadır. “Kilise ve Devlet” başlıklı 72. maddede, İslam dininin ibadethanelerindeki bir yapı olan minarelerin inşasının yasak olduğu hüküm altına alınmıştır.

Özetle, muhafazakâr ideolojinin, dini kurumları ve seküler değerleri referans olarak, iki farklı noktada anayasaları etkilediğini söyleyebiliriz. Seküler değerler temelinde geleneğe, ahlak değerlerine ve kamu yararına vurgu yapan; ailenin ve evliliğin korunmasına ilişkin olan; kraliyet ya da imparatorluk gibi geleneksel siyasi

²⁷⁹ İsviçre Konfederasyonu Anayasa metni için bkz: <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/isvicre.pdf> Erişim Tarihi: 02.04.2014.

Ek olarak yararlanılan Anayasa metni için bkz: <http://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html> Erişim Tarihi: 01.04.2014.

²⁸⁰ Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti’nin yürürlükteki anayasa metni için bkz: <http://codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014 (“Constitutions” - “Africa” – “Algeria” sekmelerinin aracılığı ile). <http://www.conseil-constitutionnel.dz/indexAng.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014.

kurumları düzenleyen muhafazakâr yaklaşımların bulunduğunu tespit ettik. Devlet dininin, mezhebinin ilan edilmesini, dini ifadeleri içeren, belirli bir dini, mezhebi ya da kiliseyi anarak buna ilişkin koruyucu ya da yasaklayıcı hükümlerin dini kurumlar temelindeki muhafazakâr değerlerin etkisi ile anayasalarda düzenlenildiğini ifade edebiliriz.

3. Dünya Anayasalarında Klasik Muhafazakârlık

a. Belçika Krallığı

Ülke anayasasında, liberalizmin yanı sıra göze çarpan bir diğer ideoloji ise muhafazakârlıktır. Toplumca benimsenen değer ve geleneklerin korunmasını içeren muhafazakâr ideoloji doğrultusunda, geleneksel siyasi kurum olan Kraliyet düzenlenilmiş, Kraliyet kurumunun kanıksanmış intikal biçimi normatifleştirilmiştir.

“Kral’ın anayasal yetkilerinin doğrudan doğruya ve doğal olarak Majesteleri Saxe-Coburg’lu Leopold, George, Christian, Frederick’in sahih nesebinden olma ilk evladına intikal edeceğini” belirten anayasanın 85. maddesinde, toplum algısında önem arz eden, geleneksel değer kazanmış kurum ve uygulamaları –Kraliyeti ve meşru nesebi- koruması ve Kraliyetin gelenekselleşmiş intikal şeklinin anayasal norm haline getirilmesi nedeni ile muhafazakâr nitelik taşıdığını belirtebiliriz²⁸¹.

b. Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti

Yürürlükten kaldırılan 1963 tarihli Cezayir Anayasasında, muhafazakâr değerler referansında hazırlanan birkaç maddenin bulunduğunu ifade edebiliriz. Muhafazakârlığın toplumculuk ilkesinin etkisi ile anayasanın 17. maddesinde aile, toplumun temeli olarak tanımlanmış, geleneksel bir kurum olan ailenin devlet tarafından korunacağı belirtilmiştir²⁸².

²⁸¹ Belçika Krallığı Anayasası için bkz. T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.101-147. Ek olarak yararlanılan Belçika Krallığı Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: <http://www.const-court.be/en/common/home.html> Erişim Tarihi: 07.04.2014 (“The Constitution” sekmesi aracılığıyla).

²⁸² Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti’nin 1963 tarihli anayasa metni için bkz: TANİLLİ, s.651-662. <http://www.conseil-constitutionnel.dz/indexAng.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014.

Benzer şekilde 4. maddede toplumca benimsenen din, anayasal düzeyde normatifleştirilerek devletin dininin İslam olduğu ifade edilmiştir. 8. maddede yer verilen ulusal ordunun, bağımsızlık savaşı geleneklerine bağlı kalacağı yönündeki düzenlemeler de ulusal kimlikten bağımsız olarak toplumun değerlerini korumaya yönelmesi, vurgunun millet yerine toplumun değerlerine yapılması nedeni ile muhafazakâr ideolojinin değerlerini yansıtmaktadır.

Ülkede yürürlükte bulunan 1996 tarihli anayasada da muhafazakâr değerler ile karşılaşırız. Anayasanın girişinde ve başlangıç kısmında muhafazakâr değerleri referans aldığı, toplumca benimsenen bir değere, İslam dinine atıf yapıldığı görülür. Anayasa “*Rahman ve Rahim olan Allah’ın adı*” ibaresi ile başlar, başlangıç metninde Cezayir’in İslam toprağı olduğu, 2. maddede de İslam’ın devlet dini olduğu ilan edilmiştir²⁸³.

58. maddedeki ailenin korunmasını içeren hüküm de muhafazakâr ideolojinin ürünüdür. Toplumlarda geleneksel açıdan önemli konumda bulunan aile kurumunun devlet ve toplum tarafından korunacağı belirtilerek, muhafazakâr ideolojinin hem gelenekçi, hem de toplumcu ilkesinden faydalanılmıştır.

c. Çin Halk Cumhuriyeti

Birçok anayasada gördüğümüz gibi, 1975 tarihli Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası da aile konusunda muhafazakâr tutum takınmıştır. 27. maddenin 5. fıkrasında toplum nezdinde kabul gören ve geleneksel açıdan önemli konumda bulunan evlilik ve aile kurumlarının korunacağı belirtilerek muhafazakâr değerler referans alınmıştır²⁸⁴.

²⁸³ Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti’nin yürürlükteki anayasa metni için bkz: <http://codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014 (“Constitutions” - “Africa” – “Algeria” sekmelerinin aracılığı ile).

<http://www.conseil-constitutionnel.dz/indexAng.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014.

²⁸⁴ Çin Halk Cumhuriyeti’nin 1975 tarihli anayasa metni için bkz: TANİLLİ, s.613-622. <http://www.e-chaupak.net/database/chicon/1975/1975e.htm> Erişim Tarihi: 03.06.2014

1982 tarihli anayasada da benzer konularda muhafazakâr değerler doğrultusunda düzenleme yapıldığı görülmektedir. 49. maddede ailenin ve evliliğin devletçe korunacağı belirtilmiştir²⁸⁵.

ç. Danimarka Krallığı

Danimarka Anayasasında ideolojik açıdan göze çarpan ilk hükümler, muhafazakâr içerik taşımaktadır. Anayasada Evanjelik Lüteryen kilisesinin halk kilisesi olduğunu ve devlet tarafından destekleneceğini içeren 4. madde ile kralın Evanjelik Lüteryen kilisesine mensup olmasını şart koşan 6. maddede, toplumca benimsenen dinin ve kilisenin korunduğunu ve ayrıcalıklı konuma yerleştirildiğini görmekteyiz²⁸⁶.

66. maddede “devlet kilisesi”nden bahsedilmiş, 67. maddede dini inanç doğrultusunda öğrenilen ve uygulananların “ahlak değerlerine” aykırı olamayacağı belirtilmiştir. Bu hükümlerin toplumda değer gören kurumların tanınmasını, korumasını içermesi, toplumun değerlerine vurgu yapması, devletin başının belirli bir kiliseye mensubiyetini şart koşması nedeni ile muhafazakâr nitelikte olduğu açıktır.

Muhafazakâr ideolojinin geleneğe vurgu yapan yönünü, anayasada kraliyet kurumunun düzenlenmesi ile de görmekteyiz. Geleneksel siyasi bir kurum olarak Kraliyet, anayasanın 12. ve devamındaki maddelerinde düzenlenilmiştir.

d. Federal Almanya Cumhuriyeti

Alman Anayasasında da toplum tarafından kabul edilen değerlerin, normatifleştirilerek korunmasını içeren, muhafazakarlığın ilkeleri doğrultusunda hazırlanan hükümlerin bulunduğunu ifade edebiliriz. Anayasanın önsöz kısmında

²⁸⁵ Çin Halk Cumhuriyeti'nin yürürlükteki anayasa metni için bkz:

http://english.gov.cn/2005-08/05/content_20813.htm Erişim Tarihi:17.04.2014.

²⁸⁶ Danimarka Krallığı'nın yürürlükteki anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.149-168.

Ek olarak yararlanılan Danimarka Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz:

http://www.thedanishparliament.dk/Publications/~media/Pdf_materiale/Pdf_publicationer/English/The_constitutional_act_of_denmark_2013.pdf.ashx Erişim Tarihi: 05.04.2014.

dini değerlere atıf yapılarak anayasayı, “*Tanrı ... karşısındaki sorumluluğunun bilincinde olan Alman milletinin*” kabul ettiği ilan edilir²⁸⁷.

6. maddede toplum tarafından kabul gören kurumların, evlilik ve ailenin, devletin korumasında olduğu, 14. maddenin ikinci fıkrasında da mülkiyet hakkının kullanımının “kamu yararına hizmet etmesi” gerektiği belirtilerek toplumculuk ve gelenekçilik ilkeleri doğrultusunda muhafazakâr değerler referans alınmıştır.

e. Hollanda Krallığı

Hollanda Anayasasının, Kraliyet gibi eski çağlardan kalma geleneksel siyasi bir kurumunu düzenleyerek, bu konuda başlı başına muhafazakâr ideolojiyi referans aldığını ifade edebiliriz²⁸⁸.

Kral hakkındaki bazı maddelerin de muhafazakâr nitelik taşıdığını söyleyebiliriz. Sözgelimi 24. maddede yer alan Orange-Nassau Prensi Kral Williem’in “meşru” soyunun, tahtın varisi olacağını içeren hükümdeki, soyun meşru olmasının gerekliliğine yapılan vurgu ile parlamentonun izni olmaksızın evlenen Kral’ın Kraliyet’ten feragat etmiş sayılacağına dair hükmün, hem geleneksel kurumların korunması, hem de cemiyetin geneli tarafından benimsenen değerlerin normatifleştirilmesi açısından muhafazakâr nitelik taşıdığını belirtebiliriz.

f. İran İslam Cumhuriyeti

Yürürlükteki anayasada, din içerikli muhafazakâr hükümlerin baskın olduğunu görmekteyiz. Devletin, Şia mezhebinin ideolojisi temelinde kurulduğu

²⁸⁷ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasa Türkçe metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.209-276.

Ek olarak yararlanılan Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2012 Erişim Tarihi: 22.04.2014.

²⁸⁸ Hollanda Krallığı Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.355-384.

Ek olarak yararlanılan Hollanda Krallığı Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim Tarihi: 14.04.2014 (“Constitutions” – “Europe” – “Netherlands” sekmesi aracılığıyla).

belirtilmektedir²⁸⁹. Adından da anlaşıldığı üzere ülke, İslam devletidir ve anayasada da birçok yerde İslamiyet referans alınmıştır.

Anayasadaki hâkim ideoloji, din temelli muhafazakârlıktır. Başlangıç bölümü, Kuran'dan bir ayetle açılmakta, başlangıç bölümünde İslamiyet'e ve kaynaklarına yapılmış atıflar bulunmaktadır. Bu kısımda “1979 yılında gerçekleştirilen devrimin ideolojik ve İslami” niteliği vurgulanarak bu çizginin devam etmesi gerektiği ifade edilmiş, amacın “İslami kaideleri temel alan ideal ve örnek toplum kurmak,” olduğu, anayasanın görevinin ise “ideolojik hedefleri gerçekleştirerek İslam'ın kutsal ve evrensel değerlerine uygun şekilde insanın gelişmesini sağlayacak koşulları hazırlamak” olduğu belirtilmiştir.

Anayasanın 8. maddesinde Kuran'ın bir ayetine dayanılarak “iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma” ilkesinin vatandaşların görevi olduğu, 56. maddesinde “dünya ve insan üzerindeki mutlak egemenliğin Allah'a ait olduğu”, 61. maddesinde “yargı fonksiyonunun İslami kıstaslar doğrultusunda şekillendirilen” mahkemeler tarafından yürütüleceği, 67. maddesinde de meclis üyelerinin kutsal kitapları üzerine yemin edeceği gibi hükümler muhafazakâr değerler ışığında düzenlenilmiştir.

Devletin temel esaslarına dair hükümlerde de din referanslı muhafazakâr eğilimler bulunmaktadır. İlk iki maddede İran'ın yönetim şeklinin İslam Cumhuriyeti olduğu belirtilerek, devletin hangi İslami değerler üzerine kurulduğu sayılmıştır. 12. maddede devletin resmi dininin İslam, resmi mezhebinin Caferi olduğu ilan edilmiştir.

Bazı hak ve özgürlüklerin de muhafazakâr yaklaşım altında dini kaideler ile sınırlandırıldığını görmekteyiz. Söz gelimi vatandaşların siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel hakları (m.20), yayın ve basın özgürlüğü (m.24), toplantı özgürlüğü (m.27), dilediği işi seçme özgürlüğü (m.28), mülkiyet hakkının (m.44/5), devlet radyosunda ve televizyonunda düşüncelerin yayını ve ifade edilmesi özgürlüğünü (m.175) İslami

²⁸⁹ KILINÇ, Ahmet. (2008). İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi cilt: 12, sayı: 1-2, s. 924.

değerlere uygunluk, toplum değerleri ile çelişmeme gibi ölçütler ile sınırlandırılmıştır²⁹⁰.

g. İrlanda Cumhuriyeti

Anayasada, halkın benimsediği din temelindeki muhafazakâr hükümlerin baskın olduğunu ifade edebiliriz. Başlangıç kısmı “...tüm fiillerin dayanağını bulduğu En Kutsal Üçlü adına...” ve “ İlahi sahibimiz, İsa Mesih’e olan tüm borçlarımızı naçizane kabul ederek...” gibi dini öğeler içeren muhafazakâr ibareler barındırmaktadır²⁹¹.

Anayasa metninde de ilk olarak muhafazakâr hükümler göze çarpar. Anayasa uyarınca devlet başkanı (m.12/8) ile hâkimler (m.34/5.1), yeminlerinde halkın inançlarını karşılayacak şekilde dini ifade kullanarak, “...Tanrı bana yol göstersiz ve güç versin” şeklinde yemin ederler. Benzer şekilde m. 44/1’de, “halkın ibadetine saygının Yüce Tanrı’dan geldiğini kabul ederek, adının saygıyla anılacağı” düzenlenilerek din temelli muhafazakârlık referans alınmıştır.

Yine “toplumun temeli ve devletin refahı için vazgeçilmez olan” ailenin ve evliliğin korunacağını (m.41), “vicdan özgürlüğünün, dinin açıklanması ve uygulanmasının ... kamu düzeni ve ahlakına tabi olacağını” (m.44/2.1) belirten hükümlerin de toplumda kabul gören değerlerin normatifleştirilerek korunması içerdiği için muhafazakar nitelikte olduğunu ifade edebiliriz.

ğ. İspanya Cumhuriyeti

Birçok anayasada gördüğümüz birkaç muhafazakâr yaklaşıma İspanya Anayasası’nda da rastlamaktayız. 39. maddede halk nezdinde benimsenen bir değer

²⁹⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasa’sının İngilizce metni için bkz:

https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989 Erişim Tarihi: 15.04.2014 ve <http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000.html> Erişim Tarihi: 15.04.2014.

²⁹¹ İrlanda Cumhuriyeti Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.279-317. Ek olarak yararlanılan İrlanda Cumhuriyeti Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Ireland_2012 Erişim Tarihi: 16.04.2014.

olan aile kurumunun, kamu makamları tarafından sosyal, hukuki, ekonomik açıdan korunacağı belirtilerek aile kurumuna vurgu yapılmıştır²⁹².

Ülke tarihinde geleneksel siyasi kurum olarak uzun süredir varlığını sürdüren Kraliyetin anayasada 56. ila 65. maddelerde tanınması, anayasanın muhafazakâr yaklaşımını göstermektedir. Muhafazakâr yaklaşım ile Kraliyetin geleneksel ilkeleri normatifleştirilerek, 57. maddede İspanya Tahtı'nın Kral I. Juan Carlos'un "meşru" varislerine geçeceği belirtilmiş, aynı maddenin dördüncü fıkrasında da Kral ya da parlamentonun açık yasağına rağmen evlenenlerin saltanat hakkını kaybedeceği ifade edilmiştir.

Anayasanın başlangıç metninde "*Tüm İspanyolları ve İspanya halklarını, bunların kültür ve geleneklerini, haklarını, dillerini, kurumlarını korumak...*" ifadesine yer verilerek hem muhafazakâr hem de milliyetçi bir dil kullanılmıştır. Belirli bir ulusal kimlikten bağımsız olarak "*İspanya halklarının*" kültürlerinin, geleneklerinin ve kurumlarının korunmasının düzenlenilmesi açısından hükmün muhafazakâr olduğunu ifade edebiliriz. Benzer bir yaklaşım 46. maddede tekrar edilerek devletin, "*İspanya halkının kültürel ve sanatsal mirasının ... korunmasını*" güvence altına alacağı belirtilmiştir.

h. İsviçre Konfederasyonu

Anayasanın başlangıç bölümünde muhafazakâr hükümler göze çarpmaktadır. Başlangıç metni "*Yüce Tanrı'nın adıyla*" ibaresi ile açılır ve İsviçre halkı ile kantonlarının "*yaradılış sorumluluklarının bilincinde olarak*" anayasayı yazdıklarından bahsedilir²⁹³.

Muhafazakâr değerler referans alınarak düzenlenilen bir başka hüküm de "*Kilise ve Devlet*" başlıklı 72. maddede bulunmaktadır. Anılan maddenin 3.

²⁹² İspanya Krallığı Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.535-583.

Ek olarak yararlanılan İspanya Krallığı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011 Erişim Tarihi: 23.04.2014.

²⁹³ İsviçre Konfederasyonu Anayasa metni için bkz: <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/isvicre.pdf> Erişim Tarihi: 02.04.2014.

Ek olarak yararlanılan Anayasa metni için bkz: <http://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html> Erişim Tarihi: 01.04.2014.

fıkrasında minare inşaatının yasak olduğu belirtilmektedir. Muhafazakâr saiklerle, anayasa aracılığı ile toplumun benimsediği inancın normatifleştirildiği, bunun karşısında olan inancın sınırlandırıldığı; buna göre hristiyanlığın ibadethanesinin isminin madde başlığında zikredildiği, aynı madde ile İslam dininin ibadethanesi camilerin mütemmim yapısı olan minarenin inşasının yasaklandığı görülmektedir.

Birçok anayasada gördüğümüz üzere, toplumun değeri haline gelen aile kurumunun da korunmasına yönelik muhafazakâr referanslı hükmün bulunduğunu ifade edebiliriz. Buna göre anayasadaki 41. maddede aile, cemiyette benimsenen şekliyle tanımlanarak, ailenin korunacağını ifade edilmektedir.

1. İtalya Cumhuriyeti

Anayasada aile, anne ve çocuk açısından muhafazakâr yaklaşımlar göze çarpmaktadır. 29. maddede aile toplumda kabul gören şekliyle, “*evliliğe dayalı doğal bir kurum*” olarak tanımlanmış ve ailenin haklarının tanınacağı, 31. maddede Cumhuriyetin ailenin oluşumuna, görevlerini yerine getirmesine yardımcı olacağı belirtilmiştir²⁹⁴.

Kadının aile içerisindeki konumunun vurgulandığı 37. maddede ise, çalışma koşullarının kadının aile içerisindeki esas rolünü perdelememesi gerektiği belirtilerek, çalışma hayatında anne ve çocuk için uygun korunma sağlanmasının zarureti savunulmuştur.

i. Japonya

İkinci Dünya Savaşı sonrası hazırlanan anayasada, ülke açısından geleneksel siyasi bir değer olarak imparatorluk kurumu korunmuştur. İlk sekiz maddede imparatorluk düzenlenmiştir. 1. ve 2. maddelerde “*İmparatorun devletin ve milletin sembolü*” olduğu ifade edilmiştir. Gelenekselleşmiş veraset kuralları

²⁹⁴ İtalya Cumhuriyeti Anayasa metni için bkz: Adalet Bakanlığı. (2011). s.321-353.

Ek olarak yararlanılan İtalya Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce metni için bkz: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim tarihi: 18.04.2014 (“Constitutions” – “Europa” – “Italy” sekmeleri aracılığıyla).

normatifleştirilerek, “İmparatorluk tahtının ... hükümdar soyundan verasetle intikal edeceği” belirtilmiştir²⁹⁵.

Toplumda kabul gören şekli ile evlenmenin tanımını yaparak, toplumsal değeri normatifleştirilmesi nedeni ile 24. madde de muhafazakâr nitelik taşımaktadır. Hükümde evliliğin, “her iki cinsin karşılıklı rızalarına ve karı ile kocanın eşit haklar çerçevesinde işbirliği esasına dayandığı” ifade edilmiştir.

j. Kamboçya Krallığı

Birçok anayasa gibi Kamboçya Anayasası da muhafazakâr içerikli hükümler barındırmaktadır. Kraliyet gibi siyaseten geleneksel nitelikteki bir kurum anayasada düzenlenilmiştir (m.7-30). İlk maddede Kamboçya’nın kraliyet olduğu, kralın anayasa ve bazı prensipler gereğince devleti yöneteceği ifade edilmiştir. 4. maddede de devletin sloganının “Ulus, Din, Kral” olduğu (m.4) belirtilerek, din ve kral gibi toplumca benimsenen geleneksel değerlere vurgu yapılmıştır²⁹⁶.

Muhafazakârlığın toplumculuk ilkesinin etkisi ile halkın benimsediği inanç ve geleneklere yer verilerek, Budizm’in devletin resmi dini olduğu (m.43/3), çocukların yaşlı anne ve babalarına Khmer gelenekleri doğrultusunda bakma görevinin bulunduğu (m.47/2), muhafazakâr değerler ışığında hüküm altına alınmıştır.

k. Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti

1948 yılında Kore yarımadasının kuzeyinde kurulan devletin yürürlükteki anayasası, 1972 yılında kabul edilmiştir. Bu anayasada da aile ve evlilik konusunda muhafazakâr değerler referans alınmıştır. Halk nezdinde kabul edilen geleneksel bir değer olan aile ve evlilik kurumu anayasanın 78. maddesinde düzenlenilmiş,

²⁹⁵ Japonya Anayasası için bkz: <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1950-07-01-02/AUHF-1950-07-01-02-Erginay.pdf> Erişim Tarihi: 04.01.2014.

Ek olarak yararlanılan Japonya Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Japan_1946 Erişim Tarihi: 17.04.2014.

²⁹⁶ Kamboçya Krallığı Anayasa metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Cambodia_1999 Erişim Tarihi: 21.04.2014, http://cambodia.ohchr.org/klc_pages/KLC_files/section_001/section_01_01_ENG.pdf Erişim Tarihi: 21.04.2014.

muhafazakâr ilkeler doğrultusunda ailenin sosyal hayatın temel birimi kabul edilmiştir²⁹⁷.

l. Rusya Federasyonu

Birçok anayasada tespit ettiğimiz gibi Rusya Anayasası'nda da toplumun değer verdiği, geleneksel bir kurum olan ailenin korunmasına ilişkin muhafazakâr içerikli bir düzenleme (m.38) bulunmakta, madde metninde ailenin, annenin ve çocuğun devlet koruması altında olduğu belirtilmektedir²⁹⁸.

m. Türkiye Cumhuriyeti

Anayasamızda, geleneksel kurumları ve toplumun benimsediği değerleri koruyan, gelenekçilik ve toplumculuk ilkeleri ışığında hazırlanan muhafazakâr içerikli hükümlerin bulunduğunu ifade edebiliriz.

1982 tarihli Anayasa, yurttaşlara hak ve hürriyetler tanırken, bazılarını da kamu yararı ya da genel ahlak gibi muhafazakâr değerler çerçevesinde sınırlandırma yolunu seçmiştir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliği ile konut dokunulmazlığının, genel ahlakın korunması kıstası ile daraltılabileceği (m.20/2, m.21-2.cümle), haberleşme hürriyeti (m.22/2), toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının (m.34/2), ve m.28/6, m.31/2, m.33/3'te yer alan bazı hak ve özgürlüklerin genel ahlakın korunması ve benzeri sebeplerle sınırlanabileceği, mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı olarak kullanılmayacağı (m.35/3) muhafazakar ilkeler referans alınarak düzenlenilmiştir²⁹⁹.

Anayasamız da diğer anayasalar gibi aile konusunda muhafazakâr bir yaklaşım sergilemiş, gelenekçilik ve toplumculuk yaklaşımlarının rehberliğinde, aile kurumunu anayasal düzeyde normatifleştirmiştir. 41. maddede aile, toplumun

²⁹⁷ Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti anayasa metni için bkz: <http://www.naenara.com.kp/en/great/constitution.php> Erişim Tarihi: 19.04.2014 (<http://confinder.richmond.edu/> adresinden yönlendirilmiştir).

²⁹⁸ Rusya Federasyonu Anayasası için bkz: <http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm> Erişim Tarihi:23.03.2014 Çeviri:ALESKERLİ, Alesker.

²⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası için bkz: http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf Erişim Tarihi:14.01.2014.

temeline oturtulmuş, ailenin eşler arasındaki eşitliğe dayandığını belirtilerek, aileye ilişkin koruyucu tedbirlerin alınacağını ifade edilmiştir.

1982 Anayasamızdaki değişikliklere baktığımızda, 2001 yılında 4709 sayılı yasa ile bazı maddelerdeki muhafazakâr vurguların güçlendirildiğini görmekteyiz³⁰⁰. Anayasanın 20., 21. ve 22. maddelerinin ilk halinde özel hayatın gizliliğinin, konut dokunulmazlığının ve haberleşme hürriyetinin “*kanunun açıkça gösterdiği hallerde*” geçerli usuller ile sınırlandırılacağı düzenlenilmiş iken, yapılan değişiklik ile bu hürriyetlerin hangi sebeplerle sınırlanacağı belirtilmiş ve muhafazakar değerler referansında bu hürriyetlere “*genel ahlakın korunması*” gibi toplumun değerlerinin muhafazasını içeren kriterler ile müdahale edilebileceği düzenlenilmiştir.

C. Muhafazakâr Yeni Sağ

Yeni Sağ olarak adlandırılan hareketin özetle, klasik iktisadi liberalizm ile muhafazakârlığın otorite odaklı toplum ve devlet anlayışının sentezlenmesine yönelik bir çabadan ibaret olduğu belirtilmektedir³⁰¹.

1. İlkeleri

Muhafazakâr Yeni Sağ akımı, liberal ve sosyalist düşünce akımlarının etkisi ile 1960’lı yıllarda toplumsal değerlerin sorgulanmasına tepki olarak doğmuştur. Ahlaki ve toplumsal değerleri eleştirmenin, sorgulamanın köksüzlüğe yol açacağı, böylelikle insanların ahlak dışı fikirleri benimseyebileceği, bunun da toplumu tehdit eden ahlaki çoğulculuğa sebep olabileceği belirtilerek, kamusal değerler temelinde toplum düzeninin kurulmasını savunmuşlardır³⁰².

Bu akımda da klasik muhafazakârlıktaki gibi toplum yüceltilerek milli kimlik değerleri öne çıkarılmış, gerektiğinde otoritenin artırılması ile sert cezaların uygulanması desteklenmiştir³⁰³. Yeni Sağ’ı destekleyenler tarafından klasik

³⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun. (2001). T. C. Resmi Gazete, 24556, 17.10.2001.
4709 sayılı yasa için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4709.html> Erişim Tarihi: 10.05.2015.

³⁰¹ HEYWOOD, s.114.

³⁰² HEYWOOD, s. 122.

³⁰³ KARATEPE, s. 60 – 61.

liberalizmdeki iktisadi teoriler savunulmuş ise de; toplumsal değerler ile uyumlu hale getirilerek uygulanması gerektiği belirtilmiş, birey iktisadi anlamda özgür kılınmış ise de; liberalizmdeki özgür birey ile klasik muhafazakârlıktaki toplum karşısında silinen insan arasında bir yerde konumlandırılmıştır³⁰⁴.

Muhafazakâr yeni sağın görüşü ışığında Birleşik Devletlerde birçok eyalette ölüm cezaları yeniden yürürlüğe girmiş, İngiltere’de gözaltı merkezlerinde bazı sert uygulamalar ortaya çıkmış, ailevi ve dini değerler vurgulanarak kürtaj, eşcinsellik, evlilik öncesi ilişkiye karşı mücadele yürütülmüştür³⁰⁵.

Yeni sağ hareketi, muhafazakâr ideoloji içerisinde başlı başına bağımsız bir konuma sahip değildir. Toplumların gelenek ve değerlerine meydan okumanın yaygınlaştığı bir dönemde, değerlere meydan okuyan görüşlere cevap olarak doğduğunu, değerlere ve geleneklere saygıyı savunduğunu, muhafazakâr teori içerisinde belirli bir süre etkin akım olduğunu, bu nedenle muhafazakârlıkta öne çıkan, klasik muhafazakârlıktan ayrılan ilkesinin bulunmadığını ifade edebiliriz.

2. Muhafazakâr Yeni Sağın Anayasalara Etkisi

Yeni Sağ, toplumu küçümseyen ve değerleri sorgulayan düşünceler karşısında bu fikirlere, muhafazakâr ilkeleri savunarak karşılık veren, muhafazakâr teori içerisinde yer alan akımdır.

Yeni Sağ akımı, belirli bir dönemde, klasik muhafazakâr referansları kullanarak geleneklerin ve toplumsal değerlerin müdafaasını yapmış, klasik muhafazakâr ilkeleri benimsemiştir.

Bu sebeple, 1960’lı yıllarda güçlü şekilde ve yeniden muhafazakâr ilkelerin savunulmasından fazla bir anlam taşımayan ve muhafazakâr değerlere dönülmesini vurgulayan Yeni Sağ akımının, anayasal düzlemde karşılığı olmadığını ifade edebiliriz. Yeni Sağ düşüncesi, dünya anayasalarında yer bulmadığından, karşılaştırmalı hukuktaki konumu üzerine başlık açılmamıştır.

³⁰⁴ ERDOĞAN, (1998), s. 63 – 64.

³⁰⁵ HEYWOOD, s. 122 – 123.

IV- SOSYALİZM

A. Kavram ve İdeoloji Olarak Doğuşu

Sosyalist kavramının Latince birleşme, paylaşma anlamındaki “sociare” kelimesinden türetildiği, kapitalist sistemdeki özel çıkarlar karşısında toplumun faydasını, özel mülkiyet karşısında kamusal mülkiyeti müdafaa eden iktisadi ve siyasal doktrin anlamına geldiği belirtilmektedir³⁰⁶. Sosyalizm bir başka kaynakta, “üretim ve değişim araçlarının topluma mal edilmesini ve sosyal sınıfların kaldırılmasını hedefleyen doktrinler grubu, toplumculuk” olarak tanımlanmıştır³⁰⁷.

Sosyalizmin; “planlı ve bütüncül ekonomik modeli öngören düşünce sistemi”, “işçi sınıfının siyasal hareketini ifade eden doktrin” ya da “sosyalist ilkeleri savunan tüm insanların düşünceleri yansıtan siyasi ve iktisadi teori bütünü” olmak üzere üç anlamda kullanıldığını³⁰⁸, genel olarak “sosyalist ilkeleri savunan tüm insanların düşünceleri yansıtan siyasi ve iktisadi teori bütünü” tanımının kabul gördüğünü ifade edebiliriz.

Baradat, sosyalizmin üretim araçlarının kamu mülkiyetine alınması, refah devleti ile yoksulluk ve yoksunluğun kaldırılması ile insanların sosyal ve ekonomik koşullarının geliştirilmesi üzerine kurulduğunu ifade etmektedir³⁰⁹.

Sosyalist düşüncenin, sanayileşme sürecinde kapitalistleşen ekonomik düzenin geniş kitleler üzerinde meydana getirdiği iktisadi yoksunluk ve toplumsal yoksulluk şartlarına³¹⁰, işçilerin ya da yönetici sınıftan olmayanların sermaye sahipleri tarafından sömürülmesine tepki olarak doğduğunu³¹¹ ifade edilmektedir.

Biz de sosyalizmin, insanların emeklerinin sömürülmesine tepki olarak doğan, sosyal ve ekonomik koşulların geliştirilmesini amaçlayan, Marksist düşünce sistemi temelinde şekillenen siyasi ve iktisadi teori bütünü olduğunu belirtebiliriz.

³⁰⁶ KARATEPE, s. 68.

³⁰⁷ AYVERDİ, s. 1123.

³⁰⁸ HEYWOOD, s. 134.

³⁰⁹ BARADAT, s. 195.

³¹⁰ KARATEPE, s. 68.

³¹¹ BARADAT, s. 196.

B. Ütopik Sosyalizm

1. İlkeleri

Sosyalizmin ütopik düşünce kanadı, serbest piyasa ekonomisinin meydana çıkardığı koşullara cevap olarak doğmuş olup, sosyal – ekonomik açıdan alt seviyede bulunan kişilerin durumlarını geliştirme cemiyette tam eşitliği sağlama amacını taşıyordu³¹².

Kendisi de bir sanayici olan Robert Owen, denetimsiz bırakılan işçilerin sömürülmesine ve kötü iş koşullarına dayanan kapitalizmi eleştirerek sosyalizmi savunmuş, istihdam ettiği işçilerin üyesi olduğu kooperatifler kurmuş, komünal topluluklar oluşturma yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bir başka düşünür Saint Simon ise sosyalizmin uygulanabilmesi için merkezi bankacılığın kurulmasını, tam mirasın kaldırılmasını, evrensel eğitimin getirilmesini desteklemiştir³¹³.

Charles Fourier ise ulus devlet temelli eleştirisinde toplumların küçük boyutlu, siyasal olarak bağımsız, kendisine yeterli komünal örgütlenmeye gitmelerini, bu örgütlenmelerin demokrasiye dayanması gerektiğini, topluluklarda gönüllülük esasına dayalı olarak çalışılması gerektiğini belirtmektedir³¹⁴.

Ütopik sosyalizm, teorik düzeyde dönemin sorunlarına yönelik çözümler getirmiş ise de; bu fikirlerin yerel ve sınırlı bir çevre dışında işlememesi ve *Baradat*'ya göre ütopik sosyalist düşüncelerinin öncülüğünde tesis edilmeye çalışılan komünal toplulukların başarısız olması sonucunda gözden düşmüştür³¹⁵. Bu sebeple ütopik sosyalizmin belirgin ilkeleri oluşmamış, bu düşünce sosyalizm içerisinde romantik bir düşünce akımından öteye geçememiştir.

2. Ütopik Sosyalizmin Anayasalara Etkisi

Sosyalizmin tarihindeki bir kutbu temsil eden Marksizm'in aksine, diğer kutupta bulunan ütopik sosyalizm, herhangi bir toplum nezdinde benimsenen ideoloji konumuna gelememiştir.

³¹² BARADAT, s. 207.

³¹³ KARATEPE, s. 73, 74. BARADAT, s. 208, 210.

³¹⁴ BARADAT, s. 211.

³¹⁵ BARADAT, s. 212.

Anayasalar ürünü oldukları toplumların sosyal, siyasal, ekonomik ve düşünsel koşullarının ürünüdürler. Ütopik sosyalizmin, bazı düşünürlerin eserlerinde kalması, geniş ölçekte uygulanmaması, toplumda ve yönetenler nezdinde egemen konuma gelememesi nedeniyle anayasalara karakteristik herhangi bir etkisinin olmadığını ve anayasalarda yer bulamadığını ifade edebiliriz. Ütopik sosyalizm, anayasalarda normatifleşmediği için, dünya anayasalarındaki konumu üzerine başlık düzenlenilmemiştir.

C. Marksizm

Marksizmin; işçilerin kötü yaşam koşullarının dibe vurduğu, Avrupa'daki krallık rejimlerinin Fransız İhtilali'nden önceki konum ve ayrıcalıklarını elde etmeye çalışarak halk üzerinde zor kullandığı, bilimdeki ilerleme sonucu entelektüellerin bilim ile tüm sorunlara çözüm bulunacağı inancını benimsemeye başladığı Avrupa'nın 19. yüzyıldaki sosyal, ekonomik, siyasi ikliminden beslendiği belirtilir³¹⁶.

Göze Marksizmin; toplum, varlık, devlet, tarih, doğa, inanç olgularını irdeleyen, bu konulardaki sorunları çözmeyi ve senteze ulaşmayı amaçlayan dünya görüşü olduğunu ifade etmektedir³¹⁷.

Heywood ise Marksizmin; *Engels*, *Kautsky* ve *Plekhanov*'un Karl Marks'ın görüşlerini derlemesi ve ihtiyaçlara uyan şekilde yorumlanması ile oluşturulan bir dünya görüşü olduğunu, sosyalizmin kapitalist sistemin yerini almasının tarihi açıdan kaçınılmazlığını anlattığını, bu yönde çözümler yaptığını belirtmiştir³¹⁸.

Biz ise Marksizmin özetle; ekonomik determinizm ve diyalektik materyalizm temeline dayanan sınıfsız toplumu amaçlayan ideoloji olduğunu belirtebiliriz. Tanımdan hareketle Marksizm'in ekonomik determinizm, diyalektik materyalizm ve sınıfsız toplumdan oluşan üç unsuru olduğunu ifade edebiliriz.

³¹⁶ BARADAT, s. 216 – 217.

³¹⁷ GÖZE, s. 54.

³¹⁸ HEYWOOD, s. 155.

1. İlkeleri

a. Ekonomik Determinizm

Marksist düşüncede insan, çalışan varlık olması nedeni ile ayrıcalık bir konuma yerleştirilmiş, çalışan bireyin üretim ile ilişkisinin üretime egemen olan “üretim güçleri” tarafından belirlendiği, üretim sürecinde insanlar arasındaki tüm münasebetin de “üretim ilişkilerini” oluşturduğu, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin bir toplumun üretim biçimini belirlediği belirtilmiştir. Buna göre üretim biçimi de cemiyetin altyapısını belirler³¹⁹.

Marks'a göre toplumlar altyapı ve üstyapı olmak üzere iki katmandan oluşur. Maddi nitelikli altyapı, üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin oluşturduğu üretim biçimi ile şekillenir. Toplumun üstyapısı ise hukuk, devlet, sanat, din, ahlak, eğitim, politik düzen, felsefe gibi kurumlardan müteşekkildir³²⁰.

Marks'ın üretim biçiminin; siyasal, düşünsel ve sosyal yaşamı belirlediğini, ekonomik yapıda gerçekleşecek değişikliğin üstyapıyı etkileyeceğini, üretim ilişkilerinde egemen konumda bulunanların toplumda düşünsel üretim araçlarına da hakim olmaları nedeni ile üstyapı kurumlarını şekillendirdiğini³²¹, benzer ekonomik yapıdaki toplumların benzer üstyapı kurumlarını doğuracağını³²² belirttiği ifade edilmektedir. Buna göre üstyapı kurumları ekonomik içerikli altyapı tarafından, altyapıda hakim konumda olanların çıkarları doğrultusunda şekillendirmektedir.

Marksist teoride üstyapı, hakim sınıfın, başka deyişle üretim biçiminde egemen konumda bulunanların iktidarının daimiliğini sağlamaya, bu noktada hegemonya kurmaya hizmet eder. Bu kapsamda devlet aygıtını elinde tutan altyapıda hükümran olan sınıfın dinsel, eğitimsel, hukuksal, siyasal, sendikal, kültürel ve sanatsal üstyapı kurumları, *Althusser*'in deyiminde ideolojik aygıtları ile üretim biçimlerindeki hakim konumlarını meşrulaştırmaktadırlar³²³.

³¹⁹ GÖZE, s. 66 – 67.

³²⁰ BARADAT, s. 218 – 219.

³²¹ ÖZBEK, s. 62, 64.

³²² BARADAT, s. 220.

³²³ ALTHUSSER, Louis. (2006). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İthaki Yayınevi. s. 63 – 64.

b. Diyalektik Materyalizm

Bu terimin *Marks* tarafından kullanılmadığı, Marksist teorisyenlerden *Plekhanov* tarafından Marks'ın düşüncelerinin derlenmesi sürecinde üretildiği, Sovyetler Birliğinde uygulanan rejimin temelini oluşturduğu belirtilmektedir³²⁴. *Marks*, Alman İdeolojisi isimli eserinde “materyalist tarih” ifadesini kullanır.

Hegel'e göre varlık, karşıtları ile bir potada var olarak anlam kazanır. Diyalektik süreç, varlık ile karşıtının, yani tez ile antitezinin bir araya gelerek yeni bir varlık, sentez meydana getirmesidir. Bu süreç sentezin doğması ile sona ermez, çelişkilerin giderilmesine, tam bir uyuşma sağlanmasına kadar süreklilik arz eder³²⁵.

Hegel'in düşünce sisteminde, her bir olgunun aslında ikiliği barındırdığı, her hakikatin bir açıdan kendisi iken, bir açıdan da bu hakikatten doğan oluş içerisindeki karşıtı olduğu ifade edilmektedir. Tez durumundaki düşüncenin karşıtını doğurduğu, tez ile antitezinin çatışmasından sentezin meydana geldiği, diyalektik süreç içerisinde bu sürecin tekrarlandığı aktarılmaktadır³²⁶.

Diyalektik materyalizm madde içerisindeki maddeyi oluşturan çelişik güçler sayesinde, maddeler bütününden meydana gelen evrenin mükemmelliğe erişinceye kadar daimi bir değişim ve gelişim sürecinde olduğunu savunmakta³²⁷, ekonomik determinizm temelinde bu değişim ve gelişimi insanlık tarihine uygulamaktadır.

Marks'a göre insanlık tarihi, aynı zamanda ekonomik sebeplere dayanan sınıf çatışmalarının tarihidir. İnsanlık tarihi, bugüne kadar örgütlenmemiş toplum, imparatorluk, yerleşik aristokrasi ve burjuvazi olmak üzere dört aşamadan geçmiştir. İlk safhada iş bölümü ya da mesleki uzmanlaşmanın bulunmadığı, toplumun tüm üyelerinin çalışması ile üretilenlerin ortak mülkiyetinin söz konusu olduğu ilkel komünal düzen egemendir. Bu yapıda verimlilik düşük olduğu için üretim, yaşamı devam ettirmek için zorunlu olan seviyededir. Üretim fazlası olmadığından artı değer ve emeğin sömürülmesi söz konusu değildir, bu sebeple örgütlenmeye ya da siyasi yapıya gereksinim olmamıştır³²⁸.

³²⁴ KARATEPE, s. 77.

³²⁵ İŞÇİ, s. 364 – 365.

³²⁶ BARADAT, s. 222.

³²⁷ GÖZE, s. 63.

³²⁸ GÖZE, s. 68.

Üretim biçiminin zaman içerisinde gelişmesi, bireylerin belirli metallerin üretimi ile ilgilenmeleri neticesinde uzmanlaşma ve iş bölümü ortaya çıkmış, iş bölümü ise özel mülkiyeti ve sosyal sınıfları doğurmuştur³²⁹. Bu aşamada sınıflara dayalı egemenlik savaşı başlamış, mücadeleyi kazananlar kaybedenleri hâkimiyeti altına alarak çıkarları doğrultusunda çalıştırmışlardı. Bu durum sömürü aracı olarak devletin ve hukuk düzeninin doğmasına, köleliğin mülkiyet kapsamına alınması sonucunu doğurdu. Böylelikle diyalektik süreçte tez niteliğindeki örgütlenmemiş toplum ile kolektif mülkiyet, antitezi olan toplumsal sınıfları ve özel mülkiyeti doğurmuş bunların çatışması sonucunda ilkel komünal düzen yerini sentez olarak kölelik düzenine, imparatorluklara bırakmıştır³³⁰.

Köleliğe dayanan rejimler barbar kavimlerin saldırıları ile sarsılmış, doğan güvensizlik iklimi feodal beylerin serflere güvenlik sağlaması, serflerin de karşılığında feodal beyler için çalışmaları ile aşılmıştır. Diyalektik süreçte imparatorlukların yerini üretim araçlarının özel mülkiyetine ve tarıma dayanan, kendi kendine yeten, ufak ölçekli, sınırlamacı, yerel ve içe dönük yapıdaki feodalite almıştır³³¹.

Coğrafi keşifler sonucunda yeni ham maddelerin elde edilmesi, kaynakların genişlemesi sonucunda üretimde gelişme ve genişleme ortaya çıkmış, tarıma dayalı, sınırlamacı, içe kapanık, küçük ölçekli, kendine yeten feodal sistem; büyük ölçekli, dışa dönük, hiçbir alanda sınırlama kabul etmeyen, ticarete dayalı sistemin meydan okuması ile karşı karşıya kalmış, tez ile antitezin çatışmasından sentez olarak burjuvazi doğmuştur³³².

Marks bu dört tarihsel sürecin beşinci ve son aşamada nihayet bulacağını, emeğin sömürülmesine dayanan burjuvazi düzeninin antitezinin kendi içerisindeki proleterya sınıfı olduğunu belirtmiştir. *Marks*, materyalist tarih sürecinde, kapitalist üretim biçiminde emeği sömürülen, elde edilen kazançtan yararlanmadan toplumun yükünü taşıyan proleteryanın zaman içerisinde sömüren sınıflara karşı bilinçlenerek

³²⁹ İşbölümünün gelişimi konusundaki ayrıntılar için bkz. MARKS, ENGELS, s. 85 - 94.

³³⁰ İŞÇİ, s.378. BARADAT, s. 224.

³³¹ BARADAT, s. 224.

³³² GÖZE, s. 70.

tüm sınıf egemenliklerine son vererek, sınıfsız toplumu meydana getirecek devrimi gerçekleştireceğini ifade etmiştir³³³.

Devrim ile erişilen nihai tarihi safhada, üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilecek, üretim ilişkileri iş birliği ve dayanışma temelinde olacak, üretim biçimi de üretim araçlarının kolektif sahipliğine dayanacaktır³³⁴.

c. Sınıfsız Toplum

Ekonomik determinizm ve diyalektik materyalizm düşüncesinin götürdüğü nihai sonuç sınıfsız toplumdur. Marksizm'e göre diyalektik süreçte proleterler, kendilerini sömüren burjuvaziye mağlup edecek, zaman içerisinde tüm sınıflar kaldırılacak, bu şekilde tarih boyunca süregelen sınıf çatışmalarının kaynağı kurutulmuş olacaktır³³⁵.

Marks son yazılarında kapitalizmin geliştiği Batı Avrupa gibi bölgelerde şiddet dışı yollarla sosyalizme geçilebileceğini belirtmiş ise de; Marksizm'de burjuva toplumundan sınıfsız topluma geçişin devrim yolu ile gerçekleşeceği görüşü hâkimdir. Marksist görüşün oluşmaya başladığı 19. Yüzyılda, işçilerin oy hakkının bulunmaması, proleter sınıfın siyaseti yönlendirecek neredeyse hiçbir araca sahip olmaması nedeni ile Marksistler sınıfsız topluma ancak devrim yapılarak ulaşılabileceğini iddia etmişlerdir³³⁶.

Marks'ın devrimi temellendiren görüşlerinin başında “yabancılaşma” olgusu gelir. Üretim faaliyetine katılan insanın kapitalist düzendeki kar arayışı, mekanik üretim sürecinde yaratıcılığın uzaklaştırılması ve çalışmasının sonucunda ürettiği metaya sahip olamaması nedeni ile ekonomik açıdan özüne yabancılaştığı, iktisadi yabancılaşmanın sosyal sınıfları meydana getirerek sosyal ve siyasi yabancılaşmayı doğurduğu belirtilmektedir³³⁷. *Marks* da bu yaşam koşullarından memnun olmayan

³³³ MARKS, ENGELS, s. 66 – 67.

³³⁴ GÖZE, s. 71.

³³⁵ BARADAT, s. 225.

³³⁶ HEYWOOD, s. 146 – 147.

³³⁷ GÖZE, s. 75 – 76.

işçi sınıfının, devrim yolu ile varlıklarını özlerine uydurarak yabancılaşmayı bertaraf edeceklerini iddia etmiştir³³⁸.

Devrimin nasıl başlayacağı konusunda farklı görüşler sunulmuştur. *Marks*, işçi sınıfının ekonomik yoksunluğunun dayanma sınırını aştığı durumda, koşulların kitleleri devrime zorlayacağını iddia etmiştir. Lenin ise proleter sınıfın görüşlerinin egemen burjuva sınıfı tarafından yönlendirilmesi nedeni ile işçilerin devrim bilinci edinemeyeceğini, proleteryanın öncüleri olarak adlandırılan grubun, işçi sınıfında devrim bilincini oluşturabileceğini, bu yüzden devrimin kendiliğinden gerçekleşmesini bekleyeme gerek olmadığını ifade etmiştir³³⁹.

Her devrimin, önceki sosyal yapıyı değiştirmesi nedeni ile toplumsal; egemen gücü devirmesi nedeni ile de siyasal unsurlar içerdiğini belirten *Marks*, devrimin kalıcı olabilmesi için burjuva üretim yapısının ve siyasal hâkimiyetinin izalesini sağlayacak kesin önlemlerin alınması gerektiğini söylemiştir³⁴⁰.

Buna göre devrim gerçekleştiğinde sınıfsız topluma geçiş yolundaki ilk aşama proleterya diktatörlüğü olacaktır. Sosyal ve ekonomik statüsü bozulan burjuva sınıfının karşı devrimini önlemek, üretim araçlarının mülkiyetini burjuvaziden almak için gerekli görülen bir dönemdir. Bu aşamada önceden sömüren sınıf ve sahip oldukları egemenlikleri gerekirse zor kullanmak sureti ile tasfiye edilerek, ekonomik ve siyasi zeminde oluşan boşluğun, kitlelerin katılımı ile doldurulmasına çalışılacaktır. Marksist teoride bu safhanın önceden sömüren sınıflar için diktatörlük, çoğunluk işçi sınıfında olduğu için proleterya açısından demokrasi olduğu ifade edilmektedir³⁴¹.

Devrim ile birlikte önceki yapının kökten değiştirilmesini savunan *Marks*, proleteryanın sosyal sınıf kavramı ile kendisine dayatılan kalıplardan sıyrılarak varlığının idamesi için üretim güçlerinin tümünü birlikte mülk edinmesi gerektiğini,

³³⁸ MARKS, ENGELS, s. 74.

³³⁹ BARADAT, s. 240 – 241.

³⁴⁰ MARKS, Karl. (1844). Siyasal Kuramla İlgili Yazılarından Seçme Parçalar. Der: TUNÇAY, Mete. Batı'da Siyasi Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yakınçağ. (2011) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 145 – 146.

³⁴¹ GÖZE, s. 86 – 87.

özel mülkiyetin kaldırılması ile iş bölümüne bağımlı bireyin yabancılaşmadan uzaklaşacağı, özüne dönerek insana evrileceğini belirtmektedir³⁴².

Bu dönemde büyük sanayi kolları, bankacılık ve ulaşım sektörleri devletleştirilerek sosyalist sisteme dahil edilecek, bunun yanı sıra işçi çalıştırmayan bireye ait ufak çapta üretim haneler ile ufak sanayi kuruluşları ve büyük tarım işletmeleri mevcudiyetini koruyacaktır. Proleterya diktası safhasında büyük topraklar kolektifleştirilecek, küçük ölçekli taşınmazlar ise kooperatif mülkiyete dönüştürülecek böylelikle kapitalist unsurların gelişmesi sınırlanarak uzun vadede faaliyeti bırakmaları sağlanacaktır. Bu aşamada halkın ve ülkenin ihtiyaçları, üretime konu değerler, ekonominin yönetimi merkezden idare edileceği için planlı ekonomi ilkesi benimsenecektir³⁴³.

Proleterya diktatörlüğünden sonraki safhada komünizme hazırlık aşamasına geçilecektir, Göze bu safhayı “sosyalist devlet aşaması” olarak tanımlamaktadır. Sosyalist devlet aşamasında üretim araçlarının şahsi mülkiyeti kaldırılacağından bireylerin sömürsü söz konusu olmayacak ise de; çalışanlar yetenek ve işine göre ücret alacağından tam manası ile eşitlik bulunmayacaktır. Bu sebeple, devlet de varlığını koruyacaktır. Bu dönemde özgürlükler güvenlik altına alınmış ise de sosyalist ilkelere aykırı kullanılmasına izin verilmeyecektir³⁴⁴.

Son aşamada sınıfların bulunmadığı toplumda, insanların gerçek manası ile eşit ve özgür olduğu komünist düzene ulaşılacağı düşünülmektedir. Bu safhada bireylerin kapasitesi ölçüsünde gönüllü olarak çalışacağı ve ürettiği değerleri toplumun diğer üyeleri ile paylaşacağı savunulmaktadır³⁴⁵. Sınıf farklılıkları olmadığından herkesin kabiliyetine göre katkıda bulunacağı, üretimden ihtiyacına göre alacağı, üretim sürecine katılımın ve üretilen değerlerin dağılımının kendiliğinden gerçekleşeceği, bu sebeple ihtiyaç kalmayan devlet kurumunun uyumlu bir düzen içerisinde son bulacağı iddia edilmiştir. Sınıfsız toplumda, tek mülkiyet kurumu olarak tüm değerlerin halk tarafından sahiplenildiği “halk mülkiyetinin” var olacağı, sınıf

³⁴² MARKS, ENGELS, s. 112 – 113.

³⁴³ GÖZE, s. 80 – 82.

³⁴⁴ GÖZE, s. 74, 79.

³⁴⁵ BARADAT, s. 223.

ayrımlarının ortadan kalkacağı, kimsenin diğer insanlar üzerinde söz sahibi olamaması nedeni ile tam eşitlik ve özgürlüğün hayat bulacağı ifade edilmektedir³⁴⁶.

Bu noktada, sınıfsız toplumu amaçlayan devrimci düşünceler ile hayata geçen uygulamalarının birbiri ile uyuşmadığı, uygulamada totaliter yapının ötesine geçemediği görülmektedir. Pratikte şiddet kullanımı ile iktidara gelen yöneticiler, şiddeti iktidarın sıradan bir aracı haline getirmiş, devrim sürecindeki güçlü liderlik ve disipline dayalı askeri tip yapılanma devam ettirilmiş, karşı devrim endişesi ile toplum fikri açıdan baskı altında tutularak muhalif düşünceler yok edilmiştir³⁴⁷. Mesela Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde, Komünist Partisi'nin işçi sınıfının çıkarlarını koruduğu ilan edilince, diğer partilerin burjuvazinin menfaati doğrultusunda hareket ettiği çıkarımı ile Komünist Parti dışındaki siyasi oluşumlar yasaklanmış³⁴⁸, örgütlenme ve ifade hürriyetinin belirli sınırlar dışında kullanılmasına izin verilmemiştir. Bu yöndeki hamleler sonucunda proleter diktatörlük devresinden bir adım ileri gidilememiş, sınıfsız toplum teorik zeminde kalmıştır.

Erdoğan da Marksizmi bir başka açıdan eleştirmiş, Marksizm'in temel yanılığının tarihi süreçte gerçekleşmiş olandan gerçekleşmesi gerekenlerin çıkarılabileceği düşüncesi olduğunu söyleyerek; materyalizme dayanan Marksist felsefenin, tarihin amacının sınıfsız toplum ideali olduğu yönündeki görüşü ile madde dışı, aşkın bir gücü referans aldığı, bu şekilde dayanak noktası olan maddeci düşünme sistemine ters düştüğünü belirtmiştir³⁴⁹.

2. Marksizmin Anayasalara Etkisi

Sanayi çağının kitleleri sürüklediği yoksun yaşam koşullarına tepki olarak Marksizm'in, ekonomik determinizm ve diyalektik materyalizm düşüncesinin ışığında sınıfsız toplumu hedefleyen düşünce sistemi olduğunu ifade edebiliriz.

³⁴⁶ GÖZE, s. 79, 89.

³⁴⁷ HEYWOOD, s. 148.

³⁴⁸ KARATEPE, s. 79.

³⁴⁹ ERDOĞAN, (1998), s. 252 – 253.

Marksizm'e göre kapitalist düzende insanlar kendilerine yabancılaşmakta³⁵⁰, varlığına yabancılaşan birey de bu sistem içerisinde köleleşmektedir. İnsanların özgürlüğüne kavuşmasının ise sırası ile proleterya diktatörlüğü, sosyalist devlet aşamalarından sonra sınıfsız topluma geçilmesi ile mümkün olduğu belirtilmektedir³⁵¹.

Sosyalizmin anayasalar üzerindeki etkisi de sınıfsız toplum düşüncesinden beslenmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında ve takip eden zamanda bazı ülkelerde sınıfsız toplum idealine ulaşmak için devrim yapılarak, sosyalist görüşü savunanlar iktidara gelmiş, hazırlanan anayasalarda sosyalist görüşlerden esinlenilmiştir.

Sosyalist anayasaların başlangıç metinleri, diğer ülke anayasalarına kıyasla hayli uzundur. Başlangıç metinlerinde ülkenin tarihinden, sosyalist düşüncenin etkilerinden, sosyalizmin kaynaklarından, yapılan mücadeleden, sosyalist devletin düşmanlarından, hedeflerinden, sosyalist amaca ulaşmak için uygulanacak yöntemlerden, hukuki bir dil kullanılmaksızın uzun şekilde bahsedilmektedir.

1975 tarihli Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nda emperyalizmin ve feodalizmin devrimci halk savaşı ile mağlup edildiği belirtilmiş, diyalektik materyalizm teorisinde öne sürülen burjuvazi ile işçi sınıfının mücadelesi anlatılmış, Çin'in güçlü bir sosyalist proleterya diktatörlüğü devleti olacağına dair inanç paylaşılmış, Marksizm, Leninizm, Mao Zedung düşüncesinin gösterdiği yolda ilerlemenin gerekliliği anlatılmıştır³⁵². Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti Anayasası'nda da sosyalist zeminde devletin kuruluş süreci anlatılarak, sosyalizmin bir biçimi olan Juche düşüncesine ve sosyalist devlete vurgu yapılmıştır³⁵³. 1982 tarihli Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nda proleterya diktatörlüğü, demokratik

³⁵⁰ SARGENT, s. 174.

³⁵¹ GÖZE, s. 75, 77.

³⁵² Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1975 tarihli anayasa metni için bkz: TANİLLİ, s.613-622. <http://www.e-chaupak.net/database/chicon/1975/1975e.htm> Erişim Tarihi: 03.06.2014.

³⁵³ Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti anayasa metni için bkz: <http://www.naenara.com.kp/en/great/constitution.php> Erişim Tarihi: 19.04.2014. (<http://confinder.richmond.edu/> adresinden yönlendirilmiştir)

devrim, sosyalist sisteminin kurucuları, kurulması, geliştirilmesin ve sosyalist hedefler gibi ideolojik unsurlara yer verilmiştir³⁵⁴.

Sosyalist anayasaların devlet teşkilatına ilişkin hükümlerinde, devletin sosyalist niteliği açıkça belirtilmiştir. 1963 tarihli Cezayir Anayasası'nda devletin sosyalist ilkelere uygun şekilde işleyeceği³⁵⁵, 1936 SSCB Anayasası'nda Birliğin, “işçilerin ve köylülerin sosyalist devleti” olduğu³⁵⁶, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti Anayasası'nda Cumhuriyetin, bağımsız ve sosyalist bir devlet olduğu, 1975 ve 1982 tarihli Çin Halk Cumhuriyeti Anayasaları'nda Çin'in çalışanların ve köylülerin demokratik diktasındaki sosyalist devlet niteliğinin bulunduğu belirtilmiştir.

Anayasalarda sosyalizmin bir başka etkisi ise, sosyalist düşünürlere ve sosyalist akımlara anayasalarda yer verilmesidir. 1975 tarihli Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nda Marksizm – Leninizm – Mao Zedung düşüncesinin halka yol gösteren teorik temel olduğu belirtilmiş, 1982 tarihli Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nda Marksizm – Leninizm'in, Mao Zedong düşüncesinin ve Deng Xiaoping teorisinin sosyalizm yolundaki önemi vurgulanmıştır. Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti Anayasası'nda Juche düşüncesi ve kurucusu Kim İl Sung'un sosyalist devlet içerisindeki konumu ve öneminden bahsedilmiştir.

Kapitalist ekonomi sistemine karşı çıkan, yoksulluğun ve sömürünün nedenini üretim araçlarını elinde bulunduran azınlığın, halk kitlelerinin emeğini sömürmesinde gören Marksizm, kapitalist ekonomik düzenin yıkılarak, üretim araçlarının kolektif mülkiyeti temelinde merkezden yönetilen planlı sosyalist iktisadi sistem öngörür³⁵⁷. Sosyalist ilkeler etkisi ile hazırlanan anayasalardaki en derin

³⁵⁴ Çin Halk Cumhuriyeti'nin yürürlükteki anayasa metni için bkz:

http://english.gov.cn/2005-08/05/content_20813.htm Erişim Tarihi:17.04.2014.

³⁵⁵ Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin yürürlükteki anayasa metni için bkz:

<http://codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014. (“Constitutions” - “Africa” – “Algeria” sekmelerinin aracılığı ile).

<http://www.conseil-constitutionnel.dz/indexAng.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014.

³⁵⁶ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1936 tarihli Anayasa metni için bkz: TANİLLİ, .s.585-606

<http://large.stanford.edu/history/kaist/references/marx/beard/> Erişim Tarihi: 03.06.2014.

³⁵⁷ GÖZE, s. 80, 82.

etkinin, bu anayasaların sosyalist ekonomiyi ve üretim araçlarının kamusal mülkiyetini benimsemesi olduğunu ifade edebiliriz.

1936 tarihli SSCB Anayasası'nda ekonomik temelin kapitalist ekonominin ve üretim araçlarındaki özel mülkiyetin tasfiyesi ile sosyalist ekonomi ve üretim araçlarının sosyalist mülkiyetini tesis etmeye dayandığı belirtilmiştir. Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti Anayasası da sosyalist ekonomiyi ve üretim araçlarının kamusal mülkiyetini benimseyerek, kamusal mülkiyetin sınırının olmadığını ilan etmiş, özel mülkiyeti tanımış ise de sınırlı koşullar altında varlığını kabul etmiştir. 1975 tarihli Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nda sosyalist ekonomi ve kamu mülkiyeti vurgulanmış, “*Herkesten yeteneğine göre, herkese emeğine göre*” ifadesi gibi sosyalist metinlerde kullanılan sloganlar anayasa metnine eklenmiştir.

Hak ve özgürlükler kısmında da bazı anayasalarda sosyalist etkileri görmek mümkündür Anayasalarda; ifade özgürlüğü, basın, toplanma, gösteri ve yürüyüş yapma özgürlükleri gibi kategoriler düzenlenilmiş; fakat bu özgürlüklerin “*sosyalist sistemin güçlenmesi*” çerçevesinde sağlanacağı belirtilmiştir. Sendika ve derneklere toplanma hakkı tanınmış; fakat siyaset tekelleştirilerek vatandaşlara komünist toplumun tesisi için Komünist Parti'de “serbestçe” birleşme hakkı verilmiştir. Buna göre tanınan hak ve özgürlüklerin çerçevesi sosyalist sistemin gerekleriyle sınırlanmış; hakların, hürriyetlerin gelişmesi ya da genişlemesi sosyalist sistemin gelişmesine bağlanmıştır.

Özet olarak sosyalizmin, anayasaları, planlı sosyalist ekonomi ve üretim araçlarının kamusal – kolektif mülkiyeti temelinde etkilediğini, anayasaların başlangıç metinlerinde ülkelerin sosyalizm tarihinden, kurulan sosyalist devletin hedeflerinden ve yöntemlerinden bahsedildiğini, bu anayasalarda sosyalist düşünce sistemlerine vurgu yapıldığını belirtebiliriz. Liberalizmin etkisi ile tanınan hak ve özgürlüklerin sosyalist anayasalarda; ya hiç tanınmadığı ya da sınırlı olarak tanındığını, tanınan hak ve özgürlüklerin çerçevesinin sosyalist düzeninin gerekleri ile daraltıldığını ifade edebiliriz. Sosyalizmden etkilenen anayasaların, ulaşılması gereken toplum tasavvuru sunması nedeni ile “hedef anayasa” niteliğinin kuvvetlendiğini de ifade etmemiz gerekmektedir.

3. Dünya Anayasalarında Marksizm

a. Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti

Cezayir'in 1963 tarihli anayasasının başlangıç kısmında sosyalist – Marksist etki baskındır. Bu bölümde sosyalist teorideki ifadeler kullanılarak devletin, “*sosyalizmin ilkelerine uygun olarak*” çalışmalarını yürüteceğinden ve Cezayir halkının demokratik ve halkçı devrim yolunda ilerlediğinden bahsedilmiştir.

1963 Anayasasının 10. maddesinin 3. fıkrasında “*sosyalist demokrasinin*” kurulacağı belirtilmiş, 62. maddede “*yargıçların görevleri sırasında sadece yasaya ve sosyalist devrimin amaçlarına uyacağı*”, 26. maddede de Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin ülkede sosyalizmi kuracağına ilişkin hükümler sosyalizmin referans alındığını göstermektedir³⁵⁸.

b. Çin Halk Cumhuriyeti

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1975 tarihli anayasasında, Marksizm hâkim düşünce olmanın ötesinde, dayatılan ideoloji konumundadır. Marksist teorideki birçok ifade anayasada sıklıkla kullanılmıştır. 1975 anayasasının gerekçe kısmının ilk paragrafında “*Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ... sosyalist devrim ve proleterya diktatörlüğünün başlangıcını belirledi...*” denilmekte, dördüncü paragrafta “*...Marksizm – Leninizm – Mao Zedung düşüncesinin gösterdiği yolda ilerlemekten...*” ve “*...proleterya diktatörlüğü altında devrimi devam ettirmekten...*” bahsedilmekte, yedinci paragrafta da “*...Çin Komünist Partisi'nin ... Çin'i güçlü bir sosyalist proleterya diktatörlüğü devleti haline getireceği...*” inancına yer verilmektedir. Gerekçe kısmının üçüncü paragrafında, sosyalist düşüncenin temel noktalarından olan diyalektik materyalizm düşüncesine atıf yapılmaktadır³⁵⁹.

Anayasanın 1. maddesinde “*sosyalist proleterya diktatörlüğü devleti*” olduğu, 2. maddede Marksizm – Leninizm – Mao Zedung düşüncesinin millete yol gösteren teorik temel olduğu, 11. ve 12. maddelerde proleterya siyaseti hakim kılınarak

³⁵⁸ Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin 1963 tarihli anayasa metni için bkz: TANİLLİ, s.651-662.

<http://www.conseil-constitutionnel.dz/indexAng.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014.

³⁵⁹ Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1975 tarihli anayasa metni için bkz: TANİLLİ, s.613-622
<http://www.e-chaupak.net/database/chicon/1975/1975e.htm> Erişim Tarihi: 03.06.2014.

burjuvaziye karşı diktatörlük uygulanması gerektiği, 8., 14. ve 15. maddelerde devletin ve silahlı kuvvetlerin sosyalist ekonomiyi, sosyalist sistemi korumakla yükümlü olduğu belirtilmiş, 26. maddede de “Çin Komünist Partisi’nin önderliğini ve sosyalist sistemi desteklemenin” yurttaşların temel hak ve görevi olduğu ilan edilmiştir.

13. maddede anılan ifade özgürlüğünün “sosyalist devrimi devam ettirmenin halk kitleleri tarafından yaratılan yeni biçimi” olduğu belirtilerek, bu hürriyet, sosyalist devrimin devamı ile sınırlanmıştır. Üretim araçlarının sahipliğine, halkın sosyalist mülkiyeti ve emekçilerin sosyalist mülkiyeti olmak üzere iki türde izin verilerek bu noktada özel mülkiyet tanınmamış, 9. maddenin ikinci fıkrasında özel mülkiyet sınırlı olarak kabul edilmiştir.

Yürürlükteki 1982 tarihli anayasanın da başlangıç kısmında sosyalizme bir hayli atıf yapıldığını görmekteyiz. 6. paragrafta Çin’in yeni demokratik sosyalist topluma dönüşümünü başarı ile gerçekleştirdiği, işçi ve köylülerin işbirliği ile proleter diktatörlüğün kurulduğu belirtilmekte, 7. paragrafta Çin Komünist Partisi önderliğinde ve Marksizm – Leninizm – Mao Zedung düşüncesi ışığında sosyalist yolda, sosyalist demokrasi ve hukuk sisteminin geliştirilmesinden ve sosyalist bir ülkenin kurulmasından bahsedilmektedir³⁶⁰.

1982 tarihli anayasa metninde de sosyalizmin hâkim olduğunu belirtebiliriz. İlk maddede devletin sosyalist sisteme dayanan sosyalist devlet olduğu belirtilmiş, 5. maddede sosyalist hukuk sistemine; 6., 7. ve 8. maddelerde sosyalist ekonomiye, kolektif ve sosyalist halk mülkiyetine vurgu yapılmıştır. 22. ve 23. maddelerde ise devletin insana ve sosyalizme hizmet eden eğitimi, sanatı, basını, yayınları ve bunların organizasyonlarını destekleyeceği ifade edilmiştir. 24. ve 28. maddede de sosyalizmin temel öğelerinden diyalektik ve tarihi materyalizm anılarak devletin insanları bu ilkeler doğrultusunda, “çökmüş kapitalist düşüncelerle” savaşacak şekilde eğiteceğini, sosyalist ekonomiyi bozmaya yönelik davranışların cezalandırılacağını belirtmiştir.

³⁶⁰ Çin Halk Cumhuriyeti’nin yürürlükteki anayasa metni için bkz: http://english.gov.cn/2005-08/05/content_20813.htm Erişim Tarihi:17.04.2014.

c. Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti

Ülkede yürürlükte bulunan 1972 tarihli anayasada; Marksizm egemen ideolojidir ve Marksist sistemin eksikliklerini tamamlayan resmi devlet ideolojisi olarak tanımlayabileceğimiz “Juche” kavramının sıklıkla anılmaktadır³⁶¹.

Anayasanın bütününde açık şekilde, sosyalizm ideolojisinin ve “Juche” düşüncesinin dayatıldığını görmekteyiz. Başlangıç kısmında devletin Kim İl Sung’un düşüncesi ve liderliğinde sosyalist Juche’nin anavatanı olduğu, komutan Kim İl Sung’un kitlelerin birleştiği sosyalist devleti kurarak geliştirdiği anlatılmıştır.

İlk üç maddede Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti’nin; bağımsız sosyalist devlet olduğu, Juche düşüncesine dayandığı, 29. maddede sosyalizmin çalışan kitlelerin yaratıcı gücü ile inşa edildiği belirtilmiştir. 9. ve 14. maddelerde sosyalist ideolojiye açık vurgu yapılarak devletin sosyalizmin zaferini sağlaması, sosyalist yapıyı güçlendirilmesi, ideolojik, teknolojik ve kültürel başarıyı sağlaması gerektiği ifade edilmiştir.

19. ila 38. maddelerde düzenlenilen ekonomi kısmında da sosyalist yapı hâkimdir. 19., 20., 23., 25., 32, 34. maddelerde ekonominin, sosyalist üretim ilişkileri temelinde, kendine yeten ulusal ekonomik sisteme dayandığı, planlı sosyalist ekonomi sisteminin uygulanacağı, üretimin devlet ve sosyal kooperatiflerin sahipliği anlamına geldiği belirtilerek, devlete ideolojik bilincin, kültürel standartların geliştirilmesi, çalışanların barınma, giyinme, beslenme ihtiyaçlarının karşılanması görevi verilmiştir.

Mülkiyet konusunda da sosyalist değerler referans alınmıştır. 21. maddede devlet mülkiyetinin, halkın mülkiyeti olduğu ve sınırının olmadığı belirtilmiş, 22. maddede kolektif mülkiyete yer verilmiştir. Özel mülkiyet ise 24. maddede sınırlı şekilde tanınmıştır.

³⁶¹ Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti anayasa metni için bkz: <http://www.naenara.com.kp/en/great/constitution.php> Erişim Tarihi: 19.04.2014 (<http://confinder.richmond.edu/> adresinden yönlendirilmiştir).

Anayasanın birçok hükmünde de Marksist öğeler görülmektedir. Devlete ulusal sosyalist kültür yaratma (m.41), sosyalist eğitim düzeni kurma (m.43), sosyalizm ve Juche eksenli bilimsel ve sanatsal araştırmayı destekleme (m. 50, 52) görevi verilmiştir. 64. maddede hak ve özgürlüklerin ilerlemesi ve genişlemesi sosyalist sistemin ilerlemesi ve sağlamlaşmasına bağlanmış, 81., 82. maddelerde vatandaşlara politik ve ideolojik tekliği koruma ve bunlara bağlı olma, yasalara ve sosyalist yaşam standardına uyma görevi yüklemiştir.

ç. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Tarihsel ve ideolojik önemi nedeni ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin, 1936 tarihli Anayasasını da incelememizin faydalı olacağını düşünüyorum. Anayasada egemen ideoloji, Marksizm'dir. İlk maddede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin "*işçilerin ve köylülerin sosyalist devleti*" olduğu ilan edilmektedir³⁶².

Ekonomik temelin, "*kapitalist ekonomi sisteminin tasfiyesi, üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılması ve insanın insanı sömürüsüne son verilmesi üzerine kurulan sosyalist ekonomi sistemine*" dayandığı (m.4) belirtilmiş, ekonominin devlet planı ile belirlenip yönetilmesi ilkesi benimsenmiş (m.11), sosyalist bir slogana anayasada yer verilerek ülkede "*herkesten yeteneğine göre, herkese çalışmasına göre*" ilkesinin uygulanacağı (m.12) ilan edilmiştir.

Mülkiyet konusunda da Marksist bir yaklaşım sergileyerek, üretim araçları üzerinde özel mülkiyet tanınmamıştır. Anayasada, devlet mülkiyeti ve kolektif çiftlik mülkiyetleri olmak üzere iki tür mülkiyet şekli tanınmıştır (m.5, 6, 7, 8). Özel mülkiyet, vatandaşların çalışmalarının ürünü olan gelir ve birikimleri, evin günlük eşyası, kişisel eşyaları gibi kalemlerle sınırlandırılmış (m.10), sosyalist ekonomi sistemi yanında bireysel çalışmaya dayanma ve başkasını sömürmeme çerçevesinde küçük çapta özel ekonomiye izin verilmiştir (m.9).

³⁶² Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1936 tarihli Anayasa metni için bkz: TANİLLİ, s.585-606.

<http://large.stanford.edu/history/kaist/references/marx/beard/> Erişim Tarihi: 03.06.2014.

124. maddede ibadet hürriyeti ve dine karşı propaganda tanınmış ise de; dini propaganda özgürlüğüne anayasada yer verilmemiştir. 125. maddede ifade, basın, toplanma, gösteri ve yürüyüş özgürlükleri tanınmış; fakat bu özgürlüklerin “*sosyalist sistemin güçlenmesi*” çerçevesinde sağlanacağı belirtilmiştir.

126. maddede vatandaşların “*komünist toplumun kurulması için ... sosyal kuruluşlarla devlet kuruluşlarının yönetici çekirdeği olan Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nde serbestçe birleşeceği*”, 130. maddede vatandaşların sosyalist toplumun yaşam ilkelerine saygı göstereceği belirtilerek, 131. maddede vatandaşlara “*sosyalist mülkiyetin korunması ve sağlamaştırılması*” görevi yüklenmiştir.

V- MİLLİYETÇİLİK

A. Kavram ve İdeoloji Olarak Doğuşu

Millet ifadesinin, Latince’de doğum anlamındaki “nasci” kelimesinden türediği, günümüzde insan grubunu ya da ırksal aidiyete sahip topluluğu anlattığı belirtilmektedir³⁶³.

Milliyetçilik, milletin değerleri ile yararlarını diğer gruplarınkinden üstün tutan düşünce ve eylemlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır³⁶⁴. *Ayverdi* ise milliyetçiliği; milleti sevmeye, ona bağlı olma, milletin yüceliğine inanma, millet menfaatini diğer menfaatlere üstün tutma doktrini şeklinde tanımlamaktadır³⁶⁵.

Biz de milliyetçiliğin, millet kavramı, ulusal kimlik ve kendi kendini yönetim düşüncesi etrafında şekillenen, milli kimlik ve değerlerin vurgulandığı eylem ağırlıklı düşünce bütünü olduğunu ifade edebiliriz.

Fransız Devrimi sonucunda, halkın temsili olarak yönetime katılması ile “millet” kimliği var olmuş ve milliyetçilik düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Milliyetçilik düşüncesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Alman ve İtalyanların siyasi birliklerini tesis etmelerinde, Latin Amerika’daki bağımsızlık hareketlerinde etkili

³⁶³ HEYWOOD, s. 191.

³⁶⁴ KARATEPE, s. 99.

³⁶⁵ AYVERDİ, s. 824.

olmuş; Osmanlı İmparatorluğu, Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı da milliyetçilik karşısında tutunamamıştır³⁶⁶.

Faydacı ve eylemsel niteliğinin etkin olması nedeni ile milliyetçilik; liberal, muhafazakar, şovenist ya da anti sömürgeci gibi farklı şekilde tezahür etmiş ise de; tüm milliyetçi uygulamalar aynı ilkeleri, millet eksenli kimlik siyaseti ve kendi kendini yönetme unsurlarını, içermektedir. Bu sebeple yukarıdan farklı olarak önce milliyetçiliğin ilkeleri, sonrasında milliyetçilik türlerini incelenecektir.

B. Milliyetçilik İdeolojisi

1. İlkeleri

a. Millet Kavramı ve Kimlik Siyaseti

Milliyetçiliğin ortaya çıkışında, *Rousseau*'nun yurttaşların egemenliğine vurgu yapan yazılarının etkili olduğu belirtilmektedir. *Rousseau* devletin egemenliği altında yaşayan ve egemen gücün üyesi olan bireylerin yurttaş olduğunu, bunların toplamının milleti oluşturduğunu belirtmektedir³⁶⁷.

Milliyetçi düşüncelerin temelinde belirli bir coğrafyada yaşayan bireylerin müşterek kültür, inanç, dil ve geçmişe sahip olmaları nedeni ile ortak karakter ve kimliğe sahip oldukları, benzer değerleri benimseyen insanların milleti oluşturduğu, ortak değerlerin insanları bir araya getirmesi nedeni ile milletin doğal ve ideal bir yaşam formu olduğu, bu sebeple sahip olunan değerlerin korunması gerektiği inancı bulunmaktadır³⁶⁸.

Milliyetçilikte, milletlerin organik toplum olduğu görüşü hâkimdir. Aynı kültür ve geçmişe sahip bireyler, çevresindeki insanlarla dil, din, medeniyet gibi somut bağlar ve ortak aidiyet duygusu ile bir arada yaşarlar³⁶⁹. Milliyetçi ideolojiye göre bu bir arada yaşamayı temin eden kurum devlettir. Devletin de ulusa mensup bireyleri bir arada tutması, milli kimliği koruyan kurum olması nedeni ile milliyetçilikte önemli bir konumu bulunduğunu ifade edebiliriz.

³⁶⁶ HEYWOOD, s. 192.

³⁶⁷ ROUSSEAU, s. 15.

³⁶⁸ KARATEPE, s. 101.

³⁶⁹ HEYWOOD, s. 201.

Her düşünce sistemi, taraftarlarına hayata onun aracılığı ile bakacağı ve anlamlandıracağı kimlik verir. Milliyetçilikte geçmişteki başarıların ve bugünkü değerlerin yüceltilmesi ile milli kimlik duygusu ve aidiyet hissi kuvvetlendirilmeye çalışılır. Bu kapsamda geçmişteki zaferler ya da kurtuluş günleri ulusal bayramlar olarak kutlanır, milli liderlerin hayatındaki önemli günler, toplum hafızasında yer alan olaylar daima anılarak milli aidiyet duygusu canlı tutulmaya çalışılır³⁷⁰.

b. Kendi Kendini Yönetim

Kendi kendini yönetim ilkesinin temeli, *Rousseau*'nun genel irade ve ulusal egemenlik kavramlarına dayanmaktadır. *Rousseau*, herkese uygulanmak üzere toplumunun bütününden çıkan, yanılmaz nitelikteki istemin genel irade olduğunu belirterek, genel iradenin yanılmazlığı nedeniyle egemenliğin millete ait olması gerektiği belirtilmiştir³⁷¹.

Kendi kendini yönetim görüşü, milletleri öz yönetim konusunda iştahlandırmış; milliyetçiler, insanların ancak mensup oldukları ulus devlet içerisinde, kendi kendilerini yönetir şekilde yaşamaları halinde kültürel yapıyı ve milli değerleri koruyarak, özgür ve mutlu olabileceklerini belirterek ulus devlet kurumunu savunmuşlardır³⁷².

19. yüzyıl ve sonrasında kendi kendini yönetim görüşünün etkisi ile başka devletlerin egemenliği altında yaşayan milletlerde, milliyetçilik akımları destek bulmuş, 19. yüzyıldan itibaren her biri milletlerin egemenliği ve kendi kendisini yönetmesine dayalı ulus devletler oluşmaya başlamıştır. Milliyetçilik akımlarının etkisi ile kurulan ulus devletler, ulusal kimlik bilincine vurgu yapmış, otoriteyi tek merkezde toplamış, genel itibari ile planlamacı ekonomi yönetimini benimsemiş, kültürel birleştirme ile siyasi bütünlüğü eş zamanlı olarak sağlama başarısını göstermiştir³⁷³.

³⁷⁰ HEYWOOD, s. 198.

³⁷¹ ROUSSEAU, s. 23, 29.

³⁷² KARATEPE, s. 103.

³⁷³ KARATEPE s. 104; HEYWOOD, s. 204.

Milli kimlik siyaseti ve kendi kendini yönetim öğeleri üzerinden şekillenen milliyetçi akımlar, etkili oldukları zaman ve coğrafyaya göre liberal, muhafazakâr, yayılmacı ya da sömürgecilik karşıtı gibi formlarda ortaya çıkmıştır. Milliyetçiliğin uygulamadaki türlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

2. Türleri

a. Liberal Milliyetçilik

Tarih sahnesinde ortaya çıkan ilk milliyetçilik türüdür. Fransız Devrimi ile birlikte var olan milliyetçilik akımı bireycilik, özgürlük gibi liberal öğretiye hâkim olan ilkeleri benimsemiş, böylelikle tıpkı bireyler gibi milletlerin de kendilerine özgü egemenlik alanlarının, kendi kendilerini yönetme haklarının bulunduğu ve her milletin özgürlüğünün dokunulmaz olduğu sonucuna ulaşmıştır³⁷⁴.

Liberal milliyetçilik, devlet kurma aşamasındaki toplumlarda etkili olmuştur. Uluslararası alanda eşit milletler, eşit devletler ve kendi kendini yönetim ilkelerini benimseyen liberal milliyetçilik, 19. yüzyılın başlarında Latin Amerika’da, aynı yüzyılın ikinci yarısında İtalya’nın birleşmesinde etkili olmuş, Wilson İlkeleri’nin hazırlanmasında esin kaynağı teşkil etmiştir. *Heywood*, 1911 Çin Devrimi lideri Sun Yat Sen ile Hindistan’ın ilk başbakanı Nehru’nun da liberal milliyetçi fikirlerden yararlandığını belirtmektedir³⁷⁵.

b. Muhafazakâr Milliyetçilik

19. yüzyılda ve sonrasında statükonun muhafazası noktasında yöneticiler, “millet” ile eksenindeki kavramları kullanarak milliyetçi yaklaşımlarla, mevcut düzeni, siyasal ve sosyal kurumları korumayı amaçlamışlardır. Bu düşüncede toplum içerisinde anlam ve güvenlik arayışındaki insan, ortak geçmişe sahip ve aynı değerleri benimsediği diğer bireyler ile birlikte yaşayarak ihtiyaçlarını gidermeye çalışır. Bu durumun tehlikeye düşürülmesi halinde toplumsal ve siyasal kurumların, kültürel yapıların korunması ile tehlike bertaraf edilecektir³⁷⁶.

³⁷⁴ KARATEPE., s. 108.

³⁷⁵ HEYWOOD, s. 211.

³⁷⁶ KARATEPE, s. 110.

Muhafazakâr milliyetçilik, liberal milliyetçiliğin aksine, kurulu ulus devletlerde uygulama alanı bulmuştur. Milliyetçiliğin bu uygulamasının 19. yüzyılda Disraeli ve Çar 3. Alexander, 20. yüzyılda ise Fransa'da De Gaulle, İngiltere'de Thatcher, Amerika Birleşik Devletlerinde ise George Bush tarafından uygulandığı görülmektedir³⁷⁷.

c. Yayılmacı Milliyetçilik ve Sömürgecilik Karşıtı Milliyetçilik

Yayılmacı milliyetçilik, askeri zaferler kazanmanın, sömürge ele geçirmenin halk nezdinde yönetimlere ulusal saygınlık kazandırdığı, bu sebeple ülkelerin sömürge bulma yarışına girdiği 19. yüzyıl emperyalizminin ürünüdür. Emperyal sömürgeci rejimlerden farkı, milliyetçi saiklerle halk tarafından desteklenmesidir. Bu tür milliyetçilikte, devlete ve milli değerlere adanmışlık da, rakip milletlere düşmanlık da çok yoğun seviyededir. Bireylere milli aidiyet duygusunun güçlü şekilde aşılandığı bu doktrinde insanlar kendilerini şiddetle, saldırganlıkla savaş arzusu ile ötekileştirerek ifade ederler³⁷⁸.

Yayılmacı milliyetçi politikaları uygulayan devletler, kültürel ve teknolojik açıdan geri kalmaları nedeni ile sömürülen devletlere yardımda buldukları iddiasındadır. 19. yüzyıl sonlarında başlayan sömürge elde etme yarışındaki sanayileşmiş Batı ve Güney Avrupa devletleri ile Panslavizm politikasını icra eden Rusya İmparatorluğu'nda yayılmacı milliyetçiliğin uygulandığını ifade edebiliriz³⁷⁹.

Sömürgecilik karşıtı milliyetçilik, yayılmacı milliyetçiliğe karşı sömürge halklarının tepkisi olarak doğmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında etkisini gösteren anti sömürgeci milliyetçilik akımı, Hindistan ve Malezya gibi ülkelerde mücadele ve sömürgeci devletin çekilmesiyle, Çin, Cezayir, Vietnam gibi ülkelerde de devrimle ya da silahlı mücadele ile başarıya ulaşmıştır. Sömürgecilik karşıtı milliyetçilik sonrası kurulan devletler kültürel, tarihi unsurlarına göre kendine özgü akımları benimsemiştir. Söz gelimi Uzak Doğu devletleri Sovyet sosyalizmini, Tanzanya, Angola gibi Afrika devletleri gelenekleri doğrultusunda kabile kültürü ile

³⁷⁷ HEYWOOD, s. 213.

³⁷⁸ HEYWOOD, s. 216, 218.

³⁷⁹ KARATEPE, s. 111.

uyumlu hale getirilmiş sosyalizmi, Hindistan yumuşak bir sosyalizmi benimsemiştir³⁸⁰.

3. Milliyetçiliğin Anayasalara Etkisi

Milliyetçiliğin; bireysel olarak ve grup içerisinde ulusal kimlik bilinci, vatanseverlik, bir yere coğrafi aidiyet, ulusal kimliği ve topluluğu yüceltmek için harekete geçme gibi tipik unsurları barındırdığı belirtilmektedir³⁸¹.

Milliyetçi ideoloji eyleme yönelik olduğu için, anayasalardaki etkisinin sınırlı olduğunu ifade edebiliriz. Milliyetçiliğin anayasalara yansıyan yüzü, millet kavramı ve ulusal kimlik bilinci üzerinden doğmaktadır. Belirli bir bölgede yaşayan insanların ortak bir geçmişe, kültüre, değerlere, kimliğe sahip olduğu vurgulanır. Ulusal kimlik; atalara ve efsanelere dayandırılarak, milli marş, bayrak gibi sembollerle kuvvetlendirilir. Ulusal kimliği canlı tutan en önemli değerlerden birisi konuşulan dil de ayrı bir öneme sahiptir³⁸².

Ulusal kimlik vurgusu ekseninde, millete mensup bireyleri bir arada tutan, tek çatı altında yaşamalarına aracılık eden milli devlet de ayrı bir yere sahiptir. Milliyetçi referansların benimsendiği hükümlerde, milli devletin vurgulandığını ve kutsandığını ifade edebiliriz.

Bu kapsamda bir halkın tarihi, kahramanlıkları, kültürü, dili açısından yüceltilmesini; bir milletin menfaatlerinin, varlığının, tarihi ya da manevi değerlerinin ve belirli bir millete ait olmanın vurgulanmasını, milli devletin öne çıkarılarak, ulusal devletin yüceltilmesini içeren anayasa hükümlerinin milliyetçi ideolojinin eseri olduğunu belirtebiliriz.

³⁸⁰ HEYWOOD, s. 219 – 221.

³⁸¹ SARGENT, s. 25.

³⁸² SARGENT, s. 25 – 26.

4. Dünya Anayasalarında Milliyetçilik

a. Belçika Krallığı

Bir ulusa aidiyete, milli kimliğe vurgu yapan hükümlerin, milliyetçi ideolojinin ürünü olduğunu yukarıda incelemiştik. Belçika anayasasının 8., 26., 27. maddelerinde herhangi bir milli kimlik referans alınmaksızın “Belçika vatandaşı” ifadesi kullanmakta iken, 64., 69. ve 97. maddelerde meclis üyesi, senatör ya da bakan olabilmek “Belçikalı” olma şartına bağlanmıştır. Ulusal kimlik açısından nötr nitelik taşıyan “Belçika vatandaşı” kavramı yerine, milli aidiyete vurgu yapılarak “Belçikalı” ibaresinin kullanılmasının milliyetçi ideolojinin referans alınmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz³⁸³.

b. Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti

Cezayir, bağımsızlık savaşı sonrasında Fransa hâkimiyetinden kurtulup, 1962 yılında kurulmuştur. Ülkenin 1963 tarihli anayasasında sömürge geçmişinin izleri görülür. Anayasanın 10. maddenin 5. fıkrasında da “sömürgeciliğin kalıntılarının kaldırılması” hükmü ile anti sömürgeci milliyetçilik referans alınmıştır³⁸⁴.

1963 tarihli anayasa, bilhassa başlangıç kısmında, sömürgecilik karşıtı milliyetçi hükümler içerir. Başlangıç kısmında Cezayir halkının, Fransız sömürmesine karşı verdiği mücadele ve sonucunda elde edilen zafer yüceltilir, bağımsızlık savaşında ölenler anılır, Arap dili övülerek emperyalizm kınanır.

c. Federal Almanya Cumhuriyeti

Yukarıda bir ulusa aidiyeti vurgulayan hükümlerin milliyetçi ideolojinin milli kimlik, kimlik siyaseti ilkesinin etkisi ile düzenlendiğini incelemiştir. Almanya Anayasasında da “Almanya vatandaşı”, “Almanya halkları” gibi ulusal kimlik

³⁸³ Belçika Krallığı Anayasası için bkz. T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.101-147. Ek olarak yararlanılan Belçika Krallığı Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: <http://www.const-court.be/en/common/home.html> Erişim Tarihi: 07.04.2014 (“The Constitution” sekmesi aracılığıyla).

³⁸⁴ Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti’nin 1963 tarihli anayasa metni için bkz: TANİLLİ, s.651-662. <http://www.conseil-constitutionnel.dz/indexAng.htm> Erişim Tarihi: 20.04.2014.

açısından tarafsızlık içeren ifadeler yerine, belirli bir millete aidiyeti vurgulayan “Alman” ifadesinin kullanıldığını ifade edebiliriz³⁸⁵.

Anayasanın “Önsöz” başlıklı kısmında anayasayı Alman milletinin kabul ettiği ve anayasanın sayılan eyaletlerdeki Almanlar tarafından kabul edildiği, tüm Alman milleti için geçerli olduğu belirtilmektedir.

Anayasanın 8., 9., 11., 12., 33. maddelerinde Almanların, toplanma hakkına, dernek kurma hakkına, dolaşım özgürlüğüne, meslek seçme özgürlüğüne sahip olduğu ve tüm Almanların eşit olduğu, 56. maddede Federal Cumhurbaşkanı’nın gücünü “Alman ulusunun” mutluluğuna adayacağı milliyetçi değerler referans alınarak düzenlenilmiştir.

ç. İspanya Krallığı

İspanya Anayasasında milliyetçi referanslara pek başvurulmamış ise de; başlangıç metninde milliyetçi öğeleri görebiliriz. Önsöz kısmında “*Tüm İspanyolları ve İspanya halklarını, bunların kültür ve geleneklerini, haklarını, dillerini, kurumlarını korumak...*” ifadesine yer verilerek bir açıdan milliyetçi bir dil kullanılmıştır. Anayasa, İspanyollar ve İspanya halkları ifadeleri bilinçli olarak ayrı ayrı kullanmış olup, “İspanyol” ifadesi ile ulusal kimliğe vurgu yapıldığından, anılan ifadede bu yönden milliyetçi değerler referans alınmıştır³⁸⁶.

Benzer şekilde “İspanya vatandaşı”, “İspanya halkları” gibi ulusal aidiyet açısından tarafsız ifadeler kullanılabilir iken, önsöz metninin ilk paragrafında “İspanyol milletinin” anayasa aracılığı iradesini ifade ettiği belirtilmiş, anayasada birçok yerde milli kimlik açısından nötr kelimeler kullanmak yerine ulusal kimliğe vurgu yapılarak “İspanyol” kelimesi kullanılmıştır.

³⁸⁵ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası Türkçe metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.209-276.

Ek olarak yararlanılan Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2012 Erişim Tarihi: 22.04.2014.

³⁸⁶ İspanya Krallığı Anayasa metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.535-583.

Ek olarak yararlanılan İspanya Krallığı Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011 Erişim Tarihi: 23.04.2014.

d. Kamboçya Krallığı

Kamboçya anayasasında liberal ve muhafazakâr eğilimlerin yanı sıra milliyetçi değerlerin de referans alındığını ifade edebiliriz. Devlet sloganının “Ulus, Din, Kral” olduğu belirtilen 4. maddede, “Ulus” ifadesi vasıtası ile milliyetçi ilkeler ışığında milli kimliğe vurgu yapılmasının, bu hükmün milliyetçi değerler ışığında düzenlendiğini gösterdiğini ifade edebiliriz³⁸⁷.

e. Türkiye Cumhuriyeti

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 tarihli Anayasasındaki milliyetçilik anlayışının, modern milliyetçilik ve anayasal milliyetçiliğin unsurlarını taşıdığı belirtilmektedir. Buna göre 1982 tarihli anayasamızdaki milliyetçilik anlayışı rasyonel ve realisttir, bireylerin kökenini ya da dinini değil ulusal kimlik konusundaki tercihini esas alır, bu sebeple anayasada modern milliyetçilik anlayışının benimsendiği belirtilmektedir³⁸⁸. 1982 Anayasamızın, milliyetçiliği ırk, dil, din gibi ölçütler yerine; kader birliği, sevinç ve üzüntü ortaklığı, birlikte yaşama isteği gibi birleştirici ve bütünleştirici yaklaşım göstererek, anayasal milliyetçiliği benimsediği ifade edilmektedir³⁸⁹.

1982 Anayasasının, başlangıç metninin ideolojik olduğu ve milliyetçi unsurlar içerdiği belirtilmektedir³⁹⁰. Başlangıç metninde, milliyetçi ideolojinin birçok noktada referans alındığı ve milliyetçi ideolojinin ışığında hazırlanan hükümlerin yoğun olarak başlangıç metninde bulunduğunu ifade edebiliriz.

³⁸⁷ Kamboçya Krallığı Anayasa metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/Cambodia_1999 Erişim Tarihi: 21.04.2014, http://cambodia.ohchr.org/klc_pages/KLC_files/section_001/section_01_01_ENG.pdf Erişim Tarihi: 21.04.2014.

³⁸⁸ TUNÇ, Hasan, BİLİR Faruk. (1998). “Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1-2, (Prof. Dr. İhsan Tarakçıoğlu'na Armağan) s. 5, 7 http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/2_14.pdf Erişim Tarihi: 30.04.2015.

³⁸⁹ TUNÇ, BİLİR. s. 3 – 4.

³⁹⁰ BİLİR, Faruk (2012). *Anayasada Başlangıç Bölümü ve İdeoloji*. s. 185.

Başlangıç kısmının ilk paragrafında devlet kavramı kutsallaştırılarak Anayasanın, “*Türk Vatani ve Milletinin ebedi varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirlediği*” belirtilmiştir³⁹¹.

Milliyetçilik düşüncesinde yer aldığını belirttiğimiz, kendi kendini yönetim ilkesi de başlangıç paragrafında kendisine yer bulmuş, başlangıç kısmının üçüncü paragrafında yer bulmuş, “*millet iradesinin mutlak üstünlüğü*” vurgulanmıştır.

Milliyetçilikteki ulusal kimlik siyaseti ilkesinin etkisi ile başlangıç kısmının beşinci paragrafında, “*Hiçbir faaliyetin Türk millî menfaatlerinin, Türk varlığının, ... Türklüğün tarihî ve manevî değerlerinin ... karşısında korunma göremeyeceği*” milliyetçi değerler ekseninde açıkça ifade edilmiştir³⁹².

Milliyetçilik açısından tartışılan bir başka hüküm ise 66. maddedir. Maddede “*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür.*” denilerek milliyetçi referanslar çerçevesinde bir millete vurgu yapıldığını görmekteyiz. Anayasanın genelinde hâkim olduğu üzere bu maddede de, vatandaşlık bağının esas alınması nedeni ile ırka, dile, dine, ya da sınıfa bağlı milliyetçilik reddedilerek, bireyin tercihini esas alan modern milliyetçiliğin benimsendiği ifade edebiliriz.

1982 Anayasasında yapılan bazı değişikliklerin, anayasanın ilk halindeki milliyetçi ifadeleri törpülemeye yöneldiğini söyleyebiliriz. Bu kapsamda, 4121 sayılı yasayla, 1995 yılında anayasanın Başlangıç kısmında değişiklik yapılarak, Türk Devletini “Kutsal” olarak nitelendiren “*Kutsal*” ifadesi madde metninden çıkartılmış³⁹³, “*Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması*” başlıklı 14.

³⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası için bkz: http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf Erişim Tarihi:14.01.2014.

³⁹² T.C. Anayasası'nın başlangıç metni incelemesi için bkz: LEVINSON, Sanford. (2011). Do Constitutions Have a Point? Reflections on “Parchment Barriers” and Preambles. Ed.: PAUL, Ellen Frankel; MILLER, Jr.Fred D.; PAUL, Jeffrey. *What Should Constitutions Do?*. Cambridge University Press. s. 173 – 174.

³⁹³ 7.11.1982 Tarihli ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Başlangıç Metni ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun. (1995). T. C. Resmi Gazete, 22355, 26.07.1995.

maddede milliyetçi ideolojinin etkisi ile ulus devlet ismini zikreden “*Türk Devleti*” ifadesi kaldırılmıştır³⁹⁴.

VI- FAŞİZM ve NASYONAL SOSYALİZM

A. Kavram ve İdeoloji Olarak Doğuşu

Faşizm kelimesinin, Roma İmparatorluğu’nda yargıçlarını gücünü sembolize eden, “fascēs” isimli balta armasından doğduğu, siyasi alanda ilk olarak devrimci sosyalist gruplar için kullanıldığı ifade edilmektedir. *Karatepe* faşizmin, dayanışmacı toplum, lidere teslimiyet, güçlü devlet, siyasi mücadelede şiddeti benimseyen, bireyi toplumun unsuru addeden siyasi teori ve eylemlerin genel adı olduğunu belirtmiştir³⁹⁵. Nasyonal Sosyalizm, *Ayverdi* tarafından, “Hitler döneminde Alman ırkının üstünlüğü fikrine dayanan, Yahudi karşıtı antidemokratik hareket” şeklinde tanımlamıştır³⁹⁶.

Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm gibi ideolojilerin doğuşu ve etkili olmasının ekonomik, politik ve sosyal sebeplerinin bulunduğu görülmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte toplumsal yapı bozulmuş, küçük esnaf, zanaatkârlar ile orta sınıfın altında bulunan kesim iktisadi açıdan yoksun duruma düşmüş, 1920’li yılların sonundaki ekonomik kriz ile işsizlik artmış, yoksulluk ve yoksunluk derinleşmiş, dolayısı ile yönetim tarzından memnuniyetsizlik oranı da yükselmişti. İnsanlar, demokratik yönetimlerin krizleri yönetmede zayıf ve yetersiz kaldığını düşünüyorlardı³⁹⁷.

Birinci Dünya Savaşı sonucunda mağlup olan ya da yeterli kazanımı elde edemediğini düşünen uluslarda öfkeli milliyetçilik akımları baş göstermiş, ekonomik ve politik sorunların çözümündeki acizlik karşısında demokratik yönetime duyulan güven sarsılması, yönetimleri, yanılmaz lider kültürünü barındıran totaliter yöntem izlemeye sevk etmiştir³⁹⁸.

³⁹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun. (2001). T. C. Resmi Gazete, 24556, 17.10.2001.
4709 sayılı yasa için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4709.html> Erişim Tarihi: 10.05.2015.

³⁹⁵ KARATEPE, s. 135.

³⁹⁶ AYVERDİ, s. 917.

³⁹⁷ HEYWOOD, s. 262 – 263.

³⁹⁸ BARADAT, s. 287 – 288.

Faşist Devletin ilk örneği, Roma Yürüyüşü sonrasında yönetime gelen Benito Mussolini idaresindeki İtalya'da görülmüştür. Sonrasında İtalya'dan esinlenen Portekiz, İspanya'da da faşist devlet sistemi uygulanmıştır. Nasyonal Sosyalizm ise Almanya'da, *Hitler*'in 1933'te şansölyeliğe gelmesi ile uygulama alanı bulmuştur. Bu ideolojiler ve bunların ışığında kurulan yönetim sistemleri, devrim ya da seçimle değil İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgi ile silinmişlerdir³⁹⁹.

Faşist ve Nasyonal Sosyalist ideolojilerin uygulamaları ve uygulandıkları bölgeler farklı olsa da; irrasyonalizme dayanan liderlik, askeri mücadele ve uç milliyetçilik gibi ortak ilkeler üzerinde temellenmişlerdir. Bu nedenle öncelikle faşizm ve nasyonal ilkeleri incelenmiş, devamında bu ideolojiler ve anayasalarla ilişkileri irdelenmiştir.

B. Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm İdeolojileri

1. İlkeleri

a. İrrasyonalizm ve Liderlik

Hem faşizmde, hem de nasyonal sosyalizmde irrasyonalizm ve güçlü liderlik olguları önemli bir yer tutar. Bu ideolojilerde akıl ve ürünü olan her şey küçümsenerek, eylemciliğe önem verilir. İnsan varoluşunun eylemler ile anlam bulacağı, soyut düşünceyle ya da aklın yönlendirmesi ile hayatın çürümeye terk edileceği vurgulanır.

Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm savunucularına göre akıl vasıtası ile hayatı anlamak mümkün değildir, hayat kontrol edilemez ve açıklanamaz bir süreçtir, insanların yaşam üzerine düşünmesine gerek yoktur, çünkü liderler bu konuda düşünmekte ve insanlara yol göstermektedir. Liderin gösterdiği hedefin mantıklı olmasına gerek yoktur, hedefin önder tarafından belirlenmesi yeterlidir⁴⁰⁰.

Bu ideolojilere göre insanların ve milletlerin eşit olması doğaya aykırıdır. Toplumda diğerlerine göre üst özelliklere, daha yüksek güce, daha güçlü gerçeklik

³⁹⁹ GÖZE, s. 121, 125, 174.

⁴⁰⁰ BARADAT, s. 299 ve HEYWOOD, s. 266.

algısına sahip, diğer insanlara armağan olarak gönderilmiş üstün insanlar vardır. Üst insanlar toplum yerine düşünüp, hakikati ve yapılması gerekenleri belirlerler. Halkın arzusu, hedefi, geleceği liderin bilgeliğinde belirlenir. Lider yanılmazdır, toplumdaki bireylere göre üstün olduğundan sorgulanması da anlamsızdır. O halde toplumun yapması gereken, üst insanların liderliğinde eyleme geçmektir⁴⁰¹.

Güçlü liderliğin bir sonucu da tek partili siyasi yaşamdır. Mademki lider yanılmazdır ve sorgulanması muhaldir, o halde başka siyasi partiye gerek bulunmamaktadır. Bu ideolojilerde siyasi parti, ulusun siyasi ve ahlaki olarak örgütlenmiş şeklidir, devletin temelidir. *Mussolini* de 1933'teki bir konuşmasında faşist devlet için tek parti sisteminin mecburiyetini anlatmıştır⁴⁰².

b. Mücadele ve Militarizm

Bu ideolojilere göre, insanlar eşit olmadığı gibi uluslar ve devletler de eşit değildir. Evrimsel süreçteki mücadelede güçlü olanların ayakta kalması, zayıfların da ortadan kalkması kaçınılmazdır. Buna merhamet gibi duygularla karşı çıkmak, doğal sürece karşı durmak anlamına gelmektedir. Öyleyse güçlü devletin, güçsüz olanlar üzerinde hâkimiyet kurması doğal ve adil, bu yöndeki mücadele ise kaçınılmazdır⁴⁰³.

Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm'de sürekli bir mücadelenin bulunduğu görülür, askeri alanlar mücadelenin gerçek mecrasıdır. Bu ideolojilerde, ulusların ancak askeri başarıları ile üstünlük kurabileceği belirtilerek barış tasvip edilmez. Bu kapsamda savaş, mücadele, cesaret, şecaat ve itaat yüceltilir, sorgulama yerine sadakat ön plana çıkartılır. “İnan, itaat et, dövüş” şeklindeki sloganlar ile insanlar mücadeleye inandırılır ve hazır tutulur⁴⁰⁴.

c. Aşırı Milliyetçilik

Faşizm, Nasyonal Sosyalizm gibi ideolojilerin doğuşunda, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yenilmişlik ya da gerekli kazanımları elde edememenin verdiği aşağılanmışlık duygusu ile milliyetçi eğilimler, saldırganlıkta uç seviyeye ulaşmış

⁴⁰¹ HEYWOOD, 270 ve BARADAT, s. 296.

⁴⁰² GÖZE, s. 169 – 170.

⁴⁰³ HEYWOOD, s. 268.

⁴⁰⁴ BARADAT, s. 314.

durumdadır. Faşizm ve Nasyonal Sosyalizmde liderler, ırki ve ulusal kimlik eksenli siyaset üretmeye, politikaları bu doğrultuda şekillendirmeye başlamıştır.

Bu ideolojiler, ırksal çeşitliliklerin insanlar arasında, fiziki farklılar yanı sıra manevi ve kültürel ayrımlar da doğuracağını iddia etmiştir. Nasyonal Sosyalizme göre tarih boyunca tüm medeniyetler, diğerlerine göre üstün olan Aryan ırkı tarafından tesis edilmiştir. Bu sebeple üstün ırkın diğerlerini yönetip, yönlendireceği, diğer ırkların üstün ırkın kurduğu medeniyette yaşayacağı belirtilmiştir. Medeniyetin devamı için üstün ırkın korunması gerekli olduğu gibi evrimci ilkeler nedeni ile üstün ırkın aşağı seviyedekileri yönetmesinin de kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir⁴⁰⁵.

2. Faşizm

1922 yılında İtalya'da, 1926 yılında Portekiz'de, 1933'te de İspanya'da uygulanmaya başlamıştır. Bu ideolojide hareket noktası, devlet ve toplumdur. Bireyin başlı başına değeri yoktur. Bireyin varlığına anlam ve değeri ancak toplum katar. Toplumun temeli ve kaynağı sosyal kuruluşlar, korporasyonlardır. Bunlar cemiyetin çıkar ve düzenine aykırı olmayan amacı gerçekleştirmek için insanlar tarafından kurulur. Faşist devlette birey, ancak mensubu olduğu sosyal kuruluşlar aracılığı ile toplum içinde yer edinebilir⁴⁰⁶.

Faşizm'de birey, devlet ve topluma yaptığı hizmetler karşılığında kıymet bulur. Birey, haklara sahip bir varlık değildir; görevlerle yükümlü kılınan bir kişidir. Bireylerin devlet karşısında talep edecekleri hak ve özgürlükleri yoktur, sadece devletçe verilen görev ve yetkileri vardır⁴⁰⁷.

Faşist devlette ekonomik düzen, korporasyonlar üzerine tesis edilmiştir. Korporasyonlar bir meslek dalındaki tüm çalışanları -işvereni, işçiyi, teknik elemanları- bir araya getiren meslek kuruluşlarıdır. Korporasyonlar, faaliyet alanındaki ekonomik işlemlerin ülke çapında icrasından sorumludur ve ilgili olduğu

⁴⁰⁵ GÖZE, s. 182 – 183.

⁴⁰⁶ GÖZE, s. 124 – 125.

⁴⁰⁷ GÖZE, s. 132, 135.

konularda görüş bildirme, faaliyet alanındaki üretim miktarının, mal ve hizmetin bedelinin belirlenmesi ile gerekli tüm standartların tespiti konusunda görevlidir⁴⁰⁸.

Bu devlette faaliyetlerin bireyler tarafından değil sosyal kuruluşlar tarafından yerine getirildiği kabul edilmektedir. Hak ve yetkinin devlet içerisinde icra edilen fonksiyon karşılığında tanınması, görev ve fonksiyonun da esas olarak sosyal kuruluşlar tarafından yerine getirilmesi nedeni ile siyasal yapı bireyler yerine korporasyonlara dayanmaktadır. Bu sebeple yasama meclislerinin oluşturulmasında halkın doğrudan seçimi bulunmamaktadır. Korporasyonların yetkili kurulları, kuruluşu devlet nezdinde temsil edecekleri seçmeye yetkilidir⁴⁰⁹.

Faşist devletin; tek parti, tek görüş sisteminin uygulandığı, devlet egemenliği ilkesinin benimsendiği, insanın toplumsal ve siyasal alandan dışlandığı, bireyin haklar yerine görevlerle yükümlü kılındığı, totaliter, irrasyonel, yanılmaz liderliğe dayalı rejim olduğunu belirtebiliriz⁴¹⁰.

3. Nasyonal Sosyalizm

1933 yılında Hitler'in iktidara gelmesinden, Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisine kadar Almanya'da uygulanan ideolojidir. Nasyonal Sosyalistler, toplumu oluşturan ana unsurun aynı ırka mensubiyet olduğunu, bireylerin ırksal bağlılıkları ile değer bulduğunu belirtirler. Bireylerin sosyal organizma içerisinde eriyeceği, varlığın esas amacının ırksal saflığın korunması olduğunun düşünülmesi nedeni ile ırksal birliğe dayanan toplum karşısında birey silinmiştir⁴¹¹.

Nasyonal Sosyalizm'in temeli, ırksal zemindeki bütünlük ve führer kavramına dayanır. Nihai amaç ırk birliğine dayalı Alman milletini oluşturarak, teşekkül eden birliğin führer olarak adlandırılan lider tarafından yönetilmesidir. Nasyonal

⁴⁰⁸ KARATEPE, s. 163 – 164.

⁴⁰⁹ GÖZE, s. 162 – 163.

⁴¹⁰ GÖZE, s. 169, 171 – 172.

⁴¹¹ KARATEPE, s. 146, 148.

Sosyalizmde devlet, kendi başına bir amaç değildir. Devletin en mühim görevi, ırkı korumak ve bu sayede üstün uygarlığın geliştirilmesine katkı sağlamaktır⁴¹².

Nasyonal Sosyalist devlette, lider iktidarın membası, tek sahibidir, yanılmaz ve tartışılmazdır. Yasama meclisinin kanun çıkarması, liderin iradesinin onaylanması; seçimler ise liderin yaptıklarının kitlelerce tasdiki anlamı taşır. Özetle Nasyonal Sosyalizm, iktidarın liderden doğduğu, yetkilerin liderde toplandığı, bireylere toplum karşısında hak ya da özgürlüğün tanınmadığı, ırkçılık temelindeki totaliter bir diktatörlük olduğu belirtilmektedir⁴¹³.

Biz de Nasyonal Sosyalizmin, sınıf mücadelesi teorisinden arındırılmış sosyalizmin sosyal prensipleri ile üstün ırk düşüncesinin birleştirilmesi sonucu vücut bulan, ırk birliğine ve mutlak liderliğe dayanan, ırkın korunması için askeri mücadelenin zorunlu sayıldığı, devletin ırksal birliği sağlamakla görevli kılındığı, bireyin değersizleştirildiği totaliter bir ideoloji olduğunu ifade edebiliriz.

4. Faşizm ve Nasyonal Sosyalizmin Anayasalara Etkisi

Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm ideolojilerinin akli küçümsediğini, güçlü bir liderlik kültürünü barındırdığını, sürekli bir mücadeleye ve militarizme dayandığını yukarıda belirtmiştik.

Bu ideolojilerde, insan varoluşunun eylemleri ile anlam kazanacağını belirtilir ve irrasyonelizm öne çıkarılır. Felsefi altyapı açısından pek de zengin sayılmayan Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm; akıl ve düşünme karşıtı, eylem yönelimli ideolojiler olduğundan, insanlarda güçlü bir aidiyet duygusu uyandırarak geniş tabanlı bir meşruiyet sağlayınca, meşruiyetlerini anayasal ortama taşıma, fikirlerini anayasa aracılığıyla normatifleştirerek koruma ihtiyacı hissetmemiştir.

Faşizm, seçim sistemini değiştirme, siyasi düzene yeni kurumlar ekleme gibi politik kurumlarda yasal değişim gerçekleştirmeyi yeterli görmüş, ilkelerini

⁴¹² GÖZE, s. 182, 187.

⁴¹³ KARATEPE, s. 149 ve GÖZE, a. g. e., s. 193 – 194.

anayasada düzenleme gereği duymamıştır⁴¹⁴. Nasyonal Sosyalistler ise anayasanın 48. maddesinde yapılan, kamu düzeni ve güvenliğinin tehdit altında olduğu durumlarda, kamu düzeni ve güvenliğin sağlanması için, devlet başkanına kişi dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı, iletişimin gizliliği, ifade özgürlüğü, barışçıl toplanma hürriyeti, dernek kurma hakkı, mülkiyet hakkı gibi hak ve hürriyetleri geçici olarak askıya alma yetkisi veren değişiklik ile kendisine hareket imkânı sağlamış, ilkelerini anayasa aracılığı ile normatifleştirme ihtiyacı duymamıştır⁴¹⁵.

5. Dünya Anayasalarında Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm

a. Federal Almanya Cumhuriyeti

Nasyonal Sosyalizm ideolojisinin ismi, anayasanın 132. ve 139. maddelerinde geçmekte olup, 139. maddede “*Alman halkının Nasyonal Sosyalizm ve Militarizmden arınması*” hakkındaki yasa hükümlerinin Anayasa hükümlerine aykırı sayılamayacağı belirtilmiştir⁴¹⁶.

Anayasada Nasyonal Sosyalizm ideolojisi anılsa da, ideolojinin değerleri normatifleştirilmemekte, anayasadaki hükümlerle ülkenin Nasyonal Sosyalizmden arındırılması amaçlanmaktadır. Almanya Anayasasının, genel hatları özelde de bu yönü ile anti militer bir yapıda olduğunu ifade edebiliriz.

b. İtalya Cumhuriyeti

Anayasanın “*Geçici ve Son Hükümler*” başlıklı kısmın 12. maddesinde, “*Faşist*” kelimesi zikredilmiştir. Faşist Parti’nin yeniden kurulması yasaklanmış, Faşist rejimin sorumlu yöneticilerinin seçme ve seçilme haklarına belirli bir süre sınırlandırma getirilebileceği ifade edilmiştir⁴¹⁷.

⁴¹⁴ BALLIN, Ernst Hirsch. (2004). *The Italian Republic Constitutional Law of 15 EU Member States*. Ed.: PRAKKE, Lucas; KORTMANN, Constantijn..Deventer: Kluwer Legal Publishers. s. 482.

⁴¹⁵ BURKENS, Marten. (2004). *The Federal Republic of Germany*. Ed.: SCHAGEN, Jan Van. Constantijn. *Constitutional Law of 15 EU Member States*. Ed.: PRAKKE, Lucas; KORTMANN, Deventer: Kluwer Legal Publishers. s. 311.

⁴¹⁶ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasa Türkçe metni için bkz: T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). s.209-276 .

Ek olarak yararlanılan Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nın İngilizce metni için bkz: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2012 Erişim Tarihi: 22.04.2014.

⁴¹⁷ İtalya Cumhuriyeti Anayasa metni için bkz: Adalet Bakanlığı. (2011). s.321-353.

Almanya anayasasındaki durumun benzerini İtalya anayasasında da görmekteyiz. Anayasa metninde Faşizm ideolojisinden bahsedilmekte ise de; bu hükümler Faşizmin ilkelerinin anayasada düzenlenilmesini değil, ülkenin Faşist ideolojiden temizlenmesini amaçlamaktadır.

SONUÇ

Anayasa; bireylerin haklarını ve özgürlüklerini, devletin ve vatandaşın ödevlerini ve iktidarın işleyişini düzenleyen, iktidarı sınırlayan, devlete varlık kazandıran belgedir. Daha geniş bir ifade ile anayasalar, devlete statü kazandırır, egemenliği farklı erkler arasında bölüştürür, her bir erkin sınırını belirler ve erkleri oluşturan kurumları düzenler. Anayasalar, vatandaşların haklarını, özgürlüklerini ve bunların sınırlarını belirler, gerek devlete gerekse vatandaşa bir takım ödevler yükler.

Anayasalar tüm bunları düzenlerken, temel normu da yansıtırlar. Bu itibarla anayasaların hukuki yüzünün yanı sıra, halkın değerlerini, hâkim düşüncelerin ilkelerini aksettiren siyasi yüze sahip olması, kaleme alındığı zamanın, bölgenin, toplumun unsurlarını yansıtması doğaldır.

Siyasal ideolojiler, ilkeleri, hedefleri ve yöntemleri aracılığı ile hâkim oldukları toplumun sosyal, siyasi ve iktisadi koşullarını şekillendirirler. Anayasaların temel normu yansıtma, bazı anayasal kurumları düzenleme, hak, hürriyet ve ödevleri belirleme gibi fonksiyonlarının bulunması, anayasal hükümlerin kaynağının toplumun sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar olması ve bunların da siyasi ideolojiler tarafından biçimlendirildiği gerçeği karşısında, anayasaların siyasi ideolojilerden esinlenmesi mecburidir. Anayasalar bu açıdan, bir ölçüde, ideolojik manifesto niteliğindedir.

Toplumda hâkim konuma gelen siyasi ideolojiler de, değerlerini yaşatma ve mevcudiyetini güvence altına almak için, değerlerini anayasal düzeyde normatifleştirme eğilimindedirler. Anayasalar da bu açıdan, ideolojilere hukuksal zemin sağlarlar. Anayasalarla, fikirsel altyapısını sağlayan siyasi ideolojiler arasındaki ilişki karşısında, siyasi ideolojilerin anayasaları etkilemesi, anayasaların da bazı noktalarda siyasi ideolojileri referans alması kaçınılmazdır.

İncelediğimiz anayasaların az bir kısmında belirli bir ideoloji ismen zikredilmiş, birçoğunda herhangi bir ideoloji anılmamış, bazılarında da devletin ideolojik tarafsızlığı vurgulanmıştır. Buna rağmen yukarıdaki kanaatimizi doğrulayan şekilde hiçbir anayasanın siyasi ideolojilerden etkilenmekten

kaçamadığını, anayasaların hepsinin az ya da çok şekilde siyasi ideolojilerden esinlendiğini, hükümlerinin ideolojik referanslar barındırdığını ifade edebiliriz. Buna göre incelediğimiz anayasaların, sosyalizm ağırlıklı anayasalar ve liberal – muhafazakâr ağırlıklı anayasalar olarak iki gruba ayrıldığını belirtebiliriz.

İlk gruptaki sosyalizm ideolojisinin hâkim olduğu anayasalarda, sosyalizmin ismen zikredildiğini, devletin sosyalist niteliğinin vurgulandığını, sosyalist teoriye atıf yapıldığını, hatta Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1975 tarihli Anayasasında, 1936 tarihli SSCB Anayasasında ile Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin Anayasasında sosyalist ideolojinin dayatıldığını söyleyebiliriz. Bu anayasalarda sosyalizm ideolojisi, ekonomiden günlük yaşama, sanattan devlet yönetimine kadar birçok hükümde anılmış ve temel değer olarak düzenlenilmiştir.

İkinci gruptaki liberal – muhafazakâr ağırlıklı anayasalarda ise klasik liberal, sosyal liberal ve muhafazakâr ideolojilerin vücut bulduğunu, milliyetçi değerlerin az da olsa bazı anayasalarda işlendiğini belirtebiliriz.

Liberal – muhafazakâr ağırlıklı anayasalarda, temel hak ve özgürlüklerin belirlenmesinde genel olarak klasik liberalizmin etkin olduğunu görmekteyiz. Bu kapsamda kişi özgürlüğü ve güvenliği, kişi onurunun dokunulmazlığı, özel hayatın ve iletişimin gizliliği, konutun dokunulmazlığı, düşünme ve ifade özgürlüğü, kanaati yayma özgürlüğü, inanç, vicdan ve ibadet özgürlüğü, basın özgürlüğü, mülkiyet ve miras hakkı, meslek seçme ve özel teşebbüs kurma hakkı gibi kategorilerdeki hak ve özgürlüklerin klasik liberalizmin ilkeleri ile uyumlu şekilde düzenlendiğini ifade edebiliriz.

İkinci gruptaki liberal – muhafazakâr ağırlıklı anayasalarda, devleti pozitif edimle görevlendiren sosyal – ekonomik haklar ve kurumlara ilişkin bölümlerde genel olarak referans alınan ideoloji sosyal liberalizmdir. Refah devleti ilkesi ekseninde sosyal güvenliğin tesisi, konutun temini, gelir dağılımında adaletin sağlanması, iş olanaklarının geliştirilerek işsizlik için önlem alınması, ihtiyaç sahiplerine birçok konuda devlet yardımı, gerekli noktalarda devlet korumasının ve

teşvikinin sağlanması, planlı piyasa ekonomisi gibi kategorilerdeki hükümler genel olarak sosyal liberalizmin prensiplerine paralel olarak düzenlenmiştir.

Liberal – muhafazakâr ağırlıklı anayasalarda, muhafazakâr değerlerin referans alındığı hükümlere de sık rastlanmaktadır. Muhafazakâr değerlerin bir kısmı dini kurumları, bir kısmı ise seküler değerleri temel almaktadır.

Anayasalardaki din temelli muhafazakâr hükümlerin ayırt edici özelliği, dinin, toplum ve gelenekler ekseninde, cemiyetin bir değeri ve geleneğin önemli bir unsuru olarak düzenlenilmesidir. Bu kapsamda anayasalarda, devlet dininin veya devlet mezhebinin düzenlendiği, “Kutsal Üçlü”, “Yüce Tanrı’nın adıyla” gibi ifadelerle ya da ayet benzeri dini kaynak ve kavramlara yer verildiği, devlet başkanının belirli bir mezhepten olmasının şart koşulduğu ve benzeri hükümlerin, din temelli muhafazakâr değerler referansında normatifleştirildiği tespit edilmiştir.

İncelenen anayasalardaki bazı hükümlerin ise seküler temelli muhafazakâr değerleri referans aldığı görülmektedir. Kraliyet, İmparatorluk gibi geleneksel kurumların tanınarak, bu sıfatlara sadece belirli soydan gelen “meşru varislerin” sahip olabileceğine; temel hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının genel ahlakın korunması, toplum değerleri ile çelişmemesi gibi kıstaslar ile sınırlandırılmasına; ailenin toplumda egemen olan anlayış çerçevesinde tanımlanarak korunmasına; kadının özellikle aile içerisindeki rolü temelinde korunmasına dair maddeler ve benzer içerikli hükümlerin seküler temelli muhafazakâr ideolojinin anayasalardaki iz düşümü olduğunu belirtebiliriz.

Milliyetçilik ise anayasalarda ender olarak rastladığımız bir ideolojidir. İspanya, Belçika, Almanya Anayasalarında ve ülkemiz anayasasının başlangıç bölümünde yer alan, vatandaşlık tanımı dışında belirli bir milletin özel olarak anılması ya da ulusal değerlerin öne çıkarılması, 1963 Cezayir Anayasasında yer alan bir milletin yaptığı savaşların övülüp zaferin yüceltilmesi gibi millet kavramına vurgu yapılan birkaç noktada göze çarpmaktadır.

Almanya Anayasası'nda Nasyonal Sosyalizm, İtalya Anayasası'nda Faşizm ideolojileri anılmakta ise de; bu hükümler ideolojilerin ilkelerinin anayasada hayat bulmasını değil, anılan ülkelerin bu ideolojilerden arınmasını içermektedir.

İncelenen anayasaların, hangi hususlarda ve ne ölçüde siyasal ideolojilerden etkilendiklerini kısaca özetledikten sonra, anayasalarda ideolojilere ne ölçüde yer verilmesi gerektiğini irdeleyebiliriz. Anayasaların, temel normu aksettirme görevi karşısında, bir ölçüde toplumda hâkim olan siyasal düşüncelerden, ideolojilerden etkilenmesi doğal ise de; anayasaların hukuki belgeler olmaları sebebi ile anayasalarda kesinlikle hiçbir ideolojinin dayatılmaması, referans alınan ideolojik değerlerin fikir hürriyeti temelinde normatifleştirilmesi ve anayasaların etkilendiği düşünceler dışındaki ideolojilere de hür şekilde yaşama, kendini ifade etme ve gelişme imkânı tanınması zaruridir. İsmi ve içeriği ne olursa olsun, ideolojinin dayatıldığı anayasaların, anayasal belge niteliği bulunmayıp, felsefi ve edebi metin olmaktan başka bir değer taşımayacağı açıktır.

Anayasaların, siyasal ideolojilerden etkilenmesi ve ideolojik hükümler barındırması kaçınılmazdır. Her anayasa temel normu yansıtmak, halkın değerlerini korumak durumunda olduğu için, geçmişte yapılan tüm anayasalarda olduğu gibi gelecekte kaleme alınacak anayasalar da bir ölçüde muhafazakâr olmak zorundadır. Muhafazakâr değerler normatifleştirilirken, bu değerleri benimsemeyenlerin düşünsel ve eylemsel özgürlüğü kısıtlanmamalı, farklı görüşlerin de var olma hakkı, kendini ifade etme özgürlükleri güvence altına alınmalı, “toplum yararı”, “ahlakın korunması” gibi soyut muhafazakâr kavramlar ile hak ve hürriyetler kısıtlanmamalıdır.

Günümüzde hâkim olan yaklaşım karşısında, kısa vadede yapılacak olan anayasalarda; temel hak ve hürriyetlerin tanındığı metinlerin klasik liberalizmin, sosyal ve ekonomik hükümlerin ise sosyal liberalizmin ilkeleri doğrultusunda düzenlenmesi kaçınılmazdır.

Anayasalardaki ideolojik hükümlerin kapsamının ne olması ve nasıl bir anayasa düzenlenilmesi gerektiği sorununa da kısaca değinmemiz gerekmektedir.

Anayasaların ideolojik hükümler içermesi kaçınılmaz ise de; toplum sözleşmesi olması niteliği karşısında, anayasalarda hiçbir ideoloji dayatılmaması, anayasaların hukuki niteliğini koruması ve toplumda geniş ölçüde kabul görmesi açısından varoluşsal öneme sahiptir.

Anayasalarda bu kapsamda, bireyin onur ve haysiyetinin dokunulmaz olduğu vurgulanmalı, yaşam hakkı, kişi özgürlüğü, inanç ve vicdan özgürlüğü, düşünme ve ifade hürriyeti, toplanma özgürlüğü, örgütlenme hakkı, kişi ve konut dokunulmazlığı, iletişim gizliliği, yerleşme ve seyahat hürriyeti, basın hürriyeti, mülkiyet ve miras hakkı özgürlükçü bir yaklaşım çerçevesinde düzenlenilmelidir.

Sosyal ve ekonomik hakların ayrı ayrı düzenlenmesi yerine, sosyal devlet ilkesine yapılacak vurgu ile “herkesin insan onuruna yakışır bir hayat sürme hakkına sahip olduğu ve bunu sağlamakla yükümlü olan devletin gerekli tedbirleri alacağı” şeklinde çerçeve bir hüküm ile sosyal ve ekonomik haklar düzenlenebilir.

Anayasa yapımında hak ve özgürlükler asıl, kısıtlamalar istisna olmalıdır. Hak ve hürriyetlerin, sadece başkalarının hakları ve özgürlüklerini ihlal ettiği noktada sınırlanması önemli olup, hiçbir sebeple hakkın özüne müdahale edilemeyeceğinin de açıkça belirtilmesi ve sınırlamalarda da özüne dokunulmamasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Hak ve özgürlüklerin temininde ya da kısıtlanmalarında, hiçbir ideolojik değer referans alınmaması ve sınırlama sebeplerinde belirsiz ifadelerden kaçınılması, hangi şartlarda sınırlanabileceğinin net olarak belirtilmesi gerekir.

Doktrinde yaygın şekilde ifade edildiği gibi anayasalar, istikrarı sağlayacak ölçüde ayrıntılı; değişime ayak uyduracak ve uzun ömürlü olacak ölçüde çerçeve olmalıdır. Anayasalar, toplumdaki farklı kesimlerin birlikte yaşamasını kolaylaştıracak, hatta teşvik edecek derecede hür, farklı inanç ve yaşam tarzlarına karşı hoşgörülü şekilde düzenlenilmelidir.

Hukuki bir belge ve toplum sözleşmesi olarak anayasaların, hiç kimseyi ya da hiçbir grubu ötekileştirmemesi, siyasal, dini ya da sosyal hiçbir zümreyi korumaya almaması, belirli bir millete aidiyeti çağrıştırmayan nötr bir milliyetçilik tanımı

benimsemesi, devlet karşısında bireyi etkin olarak koruması, birey odaklı ve özgürlükçü bir temelde düzenlenilmesi zaruridir.

KAYNAKÇA

ALEXANDER, Larry. (2011). What Are Constitutions, And What Should (And Can) They Do?. Ed.: PAUL, Ellen Frankel; MILLER, Jr.Fred D.; PAUL, Jeffrey. *What Should Constitutions Do?*. Cambridge University Press.

ALTHUSSER, Louis. (2006). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. (2. Baskı). Çeviri: TÜMERTEKİN, Alp. İstanbul: İthaki Yayınevi.

ATAR, Yavuz. (2000). Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı. Konya:Mimoza Yayınları.

ATAR, Yavuz. (2011). Türk Anayasa Hukuku. (6. Baskı). Konya: Mimoza Yayınları.

AYVERDİ, İlhan. (2011). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2. Baskı). İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

BALLIN, Ernst Hirsch. (2004). The İtalian Republic. *Constitutional Law of 15 EU Member States*. Ed.: PRAKKE, Lucas; KORTMANN, Constantijn.Deventer: Kluwer Legal Publishers.

BARADAT, Leon P. (2012). Siyasal İdeolojiler, Kökenleri ve Etkileri. Çeviri: AYDIN, Abdurrahman. Ankara: Siyasal Kitabevi.

BARRETT, Michele. (1996). Marx'tan Foucault'ya İdeoloji. (1. Baskı). Çeviri: FETHİ, Ahmet. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

BASTIAT, Frederic. (2005). Hukuk. (3. Baskı). Çeviri: ARSAN, Yıldırım. Ankara: Liberte Yayınları.

BETHELL, Tom. (2004). Özel Mülkiyet ve İnsan Doğası. Çeviri: AKIN, Şeyma. *Liberal Düşünce*. Sayı: 53-54.

BİLİR, Faruk. (2008). Anayasa Yapımına Yönelik Değerlendirmeler. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 12, Sayı: 1-2.

BİLİR, Faruk (2012). Anayasada Başlangıç Bölümü ve İdeoloji. *T.C. İstanbul Üniversitesi Yeni Anayasa Raporu*. s.182-189.

BİLİR, Faruk. (2012). Yeni Anayasa Yeni Mutabakat. Ankara: Adalet Yayınevi.

BURKENS, Marten. (2004). The Federal Republic of Germany. Ed.: SCHAGEN, Jan Van. *Constitutional Law of 15 EU Member States*. Ed.: PRAKKE, Lucas; KORTMANN, Constantijn. Deventer: Kluwer Legal Publishers.

DOUCY, Arthur J. M.; ALEXANDER, B. Murphy. Belgium.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/59268/Belgium> Erişim Tarihi: 21.04.2014

ERDİNÇ, Tahsin. (2010). İnsan Odaklı Devlet ve Özgürlük Öncelikli Anayasa. (1. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

ERDOĞAN, Mustafa. (2013). Anayasal Demokrasi. (10. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

ERDOĞAN, Mustafa. (1998). Liberal Toplum Liberal Siyaset. (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

ERDOĞAN, Mustafa. (2007). İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku. Ankara: Orion Yayınevi.

EREN, Abdurrahman, ALESKERLİ, Alesker. (2005). Yeni Anayasalar Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri Anayasaları. Ankara: TİKA Yayınları.

ESEN, Bülent Nuri. (1970). Anayasa Hukuku Genel Esaslar. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin. (2012). Anayasal Derinlik: Türkiye'nin Anayasal Hafızası. Ankara: Yetkin Yayınları.

GÖKTAŞ, Muhammet. (2009). Türkiye’de Siyasal Kültür ve Anayasa Yapım Sürecine Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

GÖNENÇ, Levent. (2011). Anayasayı Nereden Tartışmaya Başlamalı? Anayasa Tartışmalarında Anayasa Mühendisliğinin Önemi.

http://www.tepav.org.tr/upload/files/1302596530-6.Anayasayi_Tartismaya_Nereden_Baslamali.pdf

Erişim Tarihi: 29.01.2014.

GÖNENÇ, Levent. (2007). Siyasi İktidar Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 56, Sayı: 1.

GÖZE, Ayferi. (2010). Liberal, Marxiste, Faşist, Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet. (6. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

GÖZLER, Kemal. (2012). Anayasa Hukukunun Genel Esasları: Ders Kitabı. Bursa: Ekin Basın Yayım Dağıtım.

GÖZLER, Kemal. (2007). Türk Anayasa Hukuku Dersleri. (4. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.

GÜRİZ, Adnan. (2003). Hukuk Başlangıcı. (9. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

GÜRİZ, Adnan. (2010). Kapitalist İdeoloji. (2. Baskı). Ankara: Phoenix Yayınevi.

HAMİDULLAH, Muhammed. (2012). İslam Anayasa Hukuku. Ed: AKYÜZ, Vecdi. İstanbul: Beyan Yayınları.

HAYEK, Friedrich August von. (2004). Kölelik Yolu. Çeviri: FEYZİOĞLU, Turhan; ARSAN, Yıldırım. Ankara: Liberte Yayınları.

HEYWOOD, Andrew. (2007). Siyasi İdeolojiler. Çeviri: BAYRAM, Ahmet Kemal; TÜFEKÇİ, Özgür; İNANÇ Hüsamettin. Ankara: Adres Yayınları.

İBN HALDUN. (2012). Mukaddime. (8. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları. Çeviri: ULUDAĞ, Süleyman. Cilt:1.

İŞÇİ, Metin. (2012). Siyasi Düşünceler Tarihi. (3. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.

KARATEPE, Şükrü. (2011). Siyasi İdeolojiler. İstanbul: İz Yayıncılık.

KILINÇ, Ahmet. (2008). İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 12. Sayı: 1-2.

LEVINSON, Sanford. (2011). Do Constitutions Have a Point? Reflections on “Parchment Barriers” and Preambles. Ed.: PAUL, Ellen Frankel; MILLER, Jr. Fred D.; PAUL, Jeffrey. *What Should Constitutions Do?*. Cambridge University Press.

LOCKE, John. (2005). Hoşgörü Üzerine Bir Mektup. (4. Baskı). Çeviri: YÜRÜŞEN, Melih. Ankara: Liberte Yayınları.

MADISON, James. (1788). The Federalist No: 51. http://files.libertyfund.org/files/788/0084_LFeBk.pdf Erişim Tarihi: 07.06.2014.

MANNHEIM, Karl. (2009). İdeoloji ve Ütopya. (1. Baskı). Çeviri: OKYAYUZ, Mehmet. Ankara: De Ki Basın Yayım.

MARDİN, Şerif. (2010). İdeoloji. (14. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

MARKS, Karl. ENGELS, Friedrich. (2010). Alman İdeolojisi. (7. Baskı). Çeviri: BELLİ, Sevim. Ankara: Sol Yayınları.

MARKS, Karl. (1844). Siyasal Kuramla İlgili Yazılarından Seçme Parçalar. Der: TUNÇAY, Mete. *Batı'da Siyasi Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yakınçağ*. (2011) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

McLELLAN, David. (1999). İdeoloji. (1. Baskı). Çeviri: ÖZKAYA, Ercüment. Ankara: Doruk Yayınları.

MERİÇ, Cemil. (2008). Umrandan Uygarlığa. (14. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları .

MILL, John Stuart. (2008). Özgürlük Üzerine. (1. Baskı). Çeviri: TÜRK, Tuncay. İstanbul: Oda Yayınları.

ODER, Bertil, Emrah. (2004). Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasacılık. (1. Baskı). Ankara: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

OĞUZLAR, Özlem G. (2006). Avrupa Anayasası. Türkiye Barolar Birliği Dergisi. Sayı: 65.

ÖZBEK, Sinan. (2011). İdeoloji Kuramları. (1. Baskı). İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

ÖZBUDUN, Ergun. (2002). Türk Anayasa Hukuku. (7. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.

PELTASON, J. W. Amerika Hakkında: Amerika Birleşik Devletleri Anayasası. <http://turkish.turkey.usembassy.gov/media/pdf/abd-anayasasi.pdf> Erişim Tarihi: 14.04.2014.

PRAKKE, Lucas. (2004). The Kingdom Of Spain. *Constitutional Law of 15 EU Member States*. Ed.: PRAKKE, Lucas; KORTMANN, Constantijn. Deventer: Kluwer Legal Publishers.

ROSKIN, Michael G. (2009). Çağdaş Devlet Sistemleri. Çeviri:SEÇİLMİŞOĞLU, Bahattin. Ankara:Adres Yayınları.

ROUSSEAU, Jean Jacques. (2008). Toplum Sözleşmesi. (3. Baskı). Çeviri: GÜNYOL, Vedat. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SANCAR, Serpil. (2008). İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme. (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

SARGENT, Lyman Tower. (2006). Contemporary Political İdeologies: A Comperative Analysis. (13. Baskı). Thomson - Wadsworth.

SARTORI, Giovanni. (1997). Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme. Çeviri: ÖZBUDUN, Ergun. Ankara: Yetkin Yayınları.

ŞERİATİ, Ali. (1999). Kültür ve İdeoloji. (2. Baskı). Çeviri: ERÇETİN, Ali. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları. Ankara: T. C. Adalet Bakanlığı Yayın İşleri Dairesi Başkanlığı.

TANİLLİ, Server. (1976). Anayasalar ve Siyasal Belgeler. İstanbul: Sulhi Garam Matbaacılık.

TANÖR, Bülent. (2000). Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri. (5. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TEZİÇ, Erdoğan. (2006). Anayasa Hukuku. (11. Baskı). İstanbul: Beta Basımevi.

TUNÇ, Hasan, BİLİR Faruk. (1998). “Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1-2, (Prof. Dr. İhsan Tarakçıoğlu’na Armağan) http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/2_14.pdf Erişim Tarihi: 30.04.2015.

TUNÇ, Hasan, BİLİR, Faruk ve YAVUZ, Bülent. (2012). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Berikan Yayımevi.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun. (2001). T. C. Resmi Gazete, 24556, 17.10.2001.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun. (2010). T. C. Resmi Gazete, 27708, 23.09.2010.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er. (1991). Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

WHEARE, Kenneth Clinton. (1984). Modern Anayasalar. (1. Baskı). Çeviri: TURHAN, Mehmet. İstanbul: Değişim Yayınları.

YAYLA, Atilla. (2003). Liberalizm. (1. Baskı). İstanbul: Plato Film Yayınları.

ZORKIN, Valery. (2007). Çağdaş Küresel Dünyada Medeniyet Gelişiminin Anayasal Temeli. Anayasa Yargısı Dergisi., Cilt: 24.

ANAYASALARDA YARARLANILAN KAYNAKLAR

ABD:

<http://turkish.turkey.usembassy.gov/media/pdf/abd-anayasasi.pdf> Erişim

Tarihi: 14.04.2014.

Belçika Krallığı:

T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları.

<http://www.const-court.be/en/common/home.html> Erişim Tarihi:07.04.2014

("The Constitution" sekmesi aracılığı ile).

Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti: (1963 ve 1996 tarihli)

TANİLLİ, Server. (1976). Anayasalar ve Siyasal Belgeler.

<http://codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim

Tarihi: 20.04.2014.

<http://www.conseil-constitutionnel.dz/indexAng.htm> Erişim Tarihi:

20.04.2014.

Çin Halk Cumhuriyeti: (1975 ve 1982 tarihli)

TANİLLİ, Server. (1976). Anayasalar ve Siyasal Belgeler.

<http://www.e-chaupak.net/database/chicon/1975/1975e.htm> Erişim Tarihi:

03.06.2014.

http://english.gov.cn/2005-08/05/content_20813.htm Erişim Tarihi:17.04.2014.

http://english.gov.cn/archive/laws_regulations/2014/08/23/content_281474982987458.htm Erişim Tarihi: 03.05.2015.

Danimarka Krallığı:

T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları.

http://www.thedanishparliament.dk/Publications/~media/Pdf_materiale/Pdf_publicationer/English/The_constitutional_act_of_denmark_2013.pdf.ashx Erişim

Tarihi: 05.04.2014.

Fransa Cumhuriyeti

T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları.

http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/anglais/constitution_anglais.pdf Erişim Tarihi: 07.04.2014.

Federal Almanya Cumhuriyeti

T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları.

https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2012 Erişim Tarihi: 22.04.2014.

Hindistan Cumhuriyeti

<http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/hindistan.pdf> ve Erişim Tarihi: 02.04.2014.

https://www.constituteproject.org/constitution/India_2012 Erişim Tarihi: 02.04.2014.

Hollanda Krallığı

T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları.

<http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> Erişim Tarihi: 14.04.2014.

İran İslam Cumhuriyeti

https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989 Erişim Tarihi: 15.04.2014.

http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000_.html Erişim Tarihi: 15.04.2014.

İrlanda Cumhuriyeti

T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları.

https://www.constituteproject.org/constitution/Ireland_2012 Erişim Tarihi: 16.04.2014.

İspanya Krallığı

T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları.

https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011 Erişim Tarihi: 23.04.2014.

İsviçre Konfederasyonu

<http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/isvicre.pdf> Erişim Tarihi: 02.04.2014.

<http://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html>
Erişim Tarihi: 01.04.2014.

İtalya Cumhuriyeti

T. C. Adalet Bakanlığı. (2011). Avrupa Birliği Üyesi Bazı Ülkelerin Anayasaları.

<http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>
Erişim tarihi: 18.04.2014.

Japonya

<http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1950-07-01-02/AUHF-1950-07-01-02-Erginay.pdf> Erişim Tarihi: 04.01.2014.

https://www.constituteproject.org/constitution/Japan_1946 Erişim Tarihi:
17.04.2014.

Kamboçya Krallığı

http://cambodia.ohchr.org/klc_pages/KLC_files/section_001/section_01_01_ENG.pdf

Erişim Tarihi: 21.04.2014.

https://www.constituteproject.org/constitution/Cambodia_1999 Erişim Tarihi:
21.04.2014.

Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti

<http://www.naenara.com.kp/en/great/constitution.php>

Erişim Tarihi:

19.04.2014

(<http://confinder.richmond.edu> adresinden yönlendirilmiştir).

Rusya Federasyonu

<http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm> Erişim Tarihi:23.03.2014.

SSCB (1936 tarihli)

TANILLİ, Server. (1976). Anayasalar ve Siyasal Belgeler.

<http://large.stanford.edu/history/kaist/references/marx/beard/> Erişim Tarihi:
03.06.2014.

Türkiye Cumhuriyeti

http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf Erişim Tarihi:14.01.2014

7.11.1982 Tarihli ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Başlangıç Metni ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun. (1995). T. C. Resmi Gazete, 22355, 26.07.1995.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun. (2001). T. C. Resmi Gazete, 24556, 17.10.2001.

<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4709.html> Erişim Tarihi: 10.05.2015.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun. (2010). T. C. Resmi Gazete, 27708, 23.09.2010.

5982 sayılı yasa için bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5982.html>
Erişim Tarihi: 10.05.2015.